TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU

ANABİLİM DALI

HAKİKAT KOMİSYONLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ANLATISI

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Kadircan Berkay Çakıralp

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU

ANABİLİM DALI

HAKİKAT KOMİSYONLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ANLATISI

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Kadircan Berkay Çakıralp

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bülent Algan

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU

ANABİLİM DALI

HAKİKAT KOMİSYONLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ANLATISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bülent Algan

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soy Adı

1- **Prof. Dr. Zehra Odyakmaz**

2- **Doç. Dr. Bülent Algan**

3- **Doç. Dr. Ali Ersoy Kontacı**

Tez Savunması Tarihi

23/05/2025

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Doç. Dr. Bülent Algan danışmanlığında hazırladığım "Hakikat Komisyonlarında Toplumsal Cinsiyet Anlatısı (Ankara, 2025)" adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 26/05/2025

Kadircan Berkay Çakıralp

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Hakikat üzerine karalamanın, Türkiye'ye bir katkısının olup olmayacağı tartışılabilir. Bize çok uzak gibi görünen iki Afrika devletinin, coğrafyamızda henüz bir karşılık bul(a)mamış hakikat komisyonu yapıları üzerine söz söylemeye çalışmak, belki de gerçekten nafile bir çabadır. Ancak farklı coğrafyalardaki insanlar, tıpkı Plaza de Mayo Anneleri ile Cumartesi Anneleri gibi, yaşadıkları acılarda birleşebilirler. O acılar, farklı coğrafyalarda çeşitli biçimlerde geliştirilen hukuki kaidelerin çözmeye çalıştığı değişmez hukuki problemler olarak tecelli ettiğinde artık hukukçular da birleşmiş demektir; en azından, birleşmelidir.

Türkiye'de hakikat tartışmaları, ifade özgür(süz)lüğü rejimi içinde boğulmakta gibidir. Bu atmosfer içinde hakikatin çağrısına kulak kesilmek, hakikat tartışmalarına da bir türlü bulamadıkları karşılık için bir alan sunma çabasıdır aslında. Bu coğrafyanın insanları olarak Biz'lerin, bir gün geçmişle hesaplaşacak olur isek insanlığın bu konudaki evrensel birikimine sahip çıkmamız gerektiği açık. Bu çalışma da toplumsal cinsiyet temelli birikime bir giriş yapma derdiyle kaleme alınmıştır. İyi veya kötü, layık olduğu karşılığı bulmasını dilerim.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana eşlik eden tüm insanlara bir teşekkür borçluyum. Lisans ve yüksek lisans serüvenim boyunca her türlü konuda kutup yıldızım olan, insanlık onurunu taşıma biçimine hayran olduğum, tez danışmanım ve sevgili hocam Doç. Dr. Bülent Algan'a,

Anayasa Hukuku – Bireysel Başvuru lisans seçmeli dersinde tanıştığım, akademisyenlik hevesimin doğuşunda büyük emeği olan, hukuki ve etik değerlere riayet edip etmediğim konusunda farazi bir ölçü norm olarak benimsediğim ve tez jürisinde bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Ersoy Kontacı'ya,

Lisans yıllarımdan beri yolumuzun kesişmesinden kıvanç duyduğum, tez konumu kendisine aktardığım ilk andan itibaren konuya dair heyecanımı yüksek bir ilgiyle paylaşan ve jürilik görevini üstlenme nezaketini gösteren Prof. Dr. Zehra Odyakmaz'a,

İhtiyaç duyduğum her an yanımda duran; dostluğunu, samimiyetini ve akademik bilgisini bir an olsun esirgemeyen sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Güzel'e,

Akademik merakları ve tez sürecindeki kıymetli yardımlarından ötürü sevgili dostlarım Salih Haktan Çağlar ve Ayşe Zülal Babaoğlu'na,

2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Programı kapsamında burs desteği sunan TÜBİTAK'a,

Özellikle yabancı akademik çalışmalara ulaşmanın güç olduğu bir zaman ve mekândaki bizler için bilgiyi özgürleştiren herkese,

Hayatta her türlü kararımın arkasında olan değerli annem Zeliha ve babam Muharrem Çakıralp'e,

Yaşamlarımızı paylaşmayı seçerek ışığını üstümde tutan, sevgili yol arkadaşım Arş. Gör. İlayda Koçak'a ve son olarak,

Beni yetiştiren iki Cumhuriyet kurumu Trabzon Lisesi ve Ankara Hukuk Fakültesi ile başta Gazi Kemal olmak üzere bu kurumların emekçilerine sonsuz teşekkürlerimle…

Mayıs 2025

Ankara Hukuk Fakültesi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **x**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: HAKİKAT KOMİSYONLARINDA ANLATI **4**

I. Anlatı Kavramını Hukuka Dahil Etmek 4

II. Hakikati Komisyonlarda Anlatmak 11

A. Hakikat Kavramından Hakikat Hakkına 11

B. Hakikat Hakkının Uluslararası Alandaki Tedrici Gelişimi 14

1. Kayıpların ve Zorla Kaybedilenlerin Hakikati 14

2. Ağır İnsan Hakları İhlali Mağdurlarının Araçsal Hakikati 23

3. Bağımsız Bir Hak Olarak Hakikat 30

4. Değerlendirme: Hakikat Hakkının Görünümlerine Alan Açmak 40

C. Hakikat Komisyonlarının Özellikleri 41

D. Hakikat Komisyonlarında Anlatının İşlevi: Hakikati İnşa Etmek 45

İKİNCİ BÖLÜM: BİR ANLATI OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET **51**

I. Toplumsal Cinsiyet Kavramı 51

II. Hakikatin Tedrici Cinsiyetleşmesi 60

A. İnsancıl Hukukun Cinsiyetleşmesi 61

B. Barış İnşa Sürecinin Cinsiyetleşmesi 63

C. Hakikat Komisyonlarının Cinsiyetleşmesi 64

III. Komisyonlarda Toplumsal Cinsiyet Anlatısı 71

A. Toplumsal Cinsiyet Anlatısının Komisyonlar Önünde Görünümü..... 71

B. Komisyonların Cinsiyetleştirilmesi İçin Bir Tavsiye Örneği: CALS Sunumu 77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HAKİKAT KOMİSYONLARI FAALİYETLERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET ANLATISI 81

I. Toplumsal Cinsiyete Sınırlı Bir İlgi: Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu 81

A. Güney Afrika Komisyonunun Teşekkülünde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı 82

B. Güney Afrika Komisyonunun Süreç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı 89

C. Güney Afrika Komisyonunun Sonuç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı 101

II. Toplumsal Cinsiyete Yoğun Bir İlgi: Sierra Leone Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu 107

A. Sierra Leone Komisyonunun Teşekkülünde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı 108

B. Sierra Leone Komisyonunun Süreç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı 114

C. Sierra Leone Komisyonunun Sonuç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı 118

SONUÇ 129

KAYNAKÇA.....133

I. Kitaplar, Tezler ve Makaleler..... 133

II. Birleşmiş Milletler Eserleri 147

III. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları Eserleri 154

IV. Uluslararası Kızılhaç Komitesi Eserleri 157

V. Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi Eserleri 158

ÖZET 159

ABSTRACT.....161

KISALTMALAR

Akt. **:** Aktaran

art. **:** *article* (İngilizce "madde")

Bkz. **:** Bakınız

Blm. **:** Bölüm

BM **:** Birleşmiş Milletler

CALS **:** *Centre for Applied Legal Studies* (İngilizce "Uygulamalı Hukuk Çalışmaları Merkezi")

Karş. **:** Karşılaştırınız

LGBTİ+ **:** Lezbiyen, gey, biseksüel, trans, interseks ve diğer bireyler

n. **:** *note* (İngilizce "dipnot")

par. **:** paragraf

RUF **:** *Revolutionary United Front* (İngilizce **"**Devrimci Birleşik Cephe")

s. **:** sayfa

STK **:** Sivil toplum kuruluşları

TRC **:** *Truth and Reconciliation Commission* **(**İngilizce **"**Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu")

UNIFEM **:** *United Nations Development Fund for Women* (İngilizce "Birleşmiş Milletler Kadın Kalkınma Fonu")

GİRİŞ

İnsanlığın geçmişi, kitlesel insan hakları ihlallerinin yükünü taşır. Her ihlal ise kendine karşı duran bir hakkın yaratıcısıdır. Yirminci yüzyılda Avrupa, Afrika ve Latin Amerika coğrafyalarında yoğunlaşan zorla kaybetme, işkence, soykırım gibi ağır insan hakları ihlalleri de geçmişin yüküyle hesaplaşılmasını isteyenlerin elinde hakikatin sesine kulak verme çağrısına dönüşmüştür. Hukukun geleneksel araçlarından ceza mahkemelerinin bu çağrıya yeterince dikkat kesilemeyeceği öngörüsü, "hakikat komisyonu" adı verilen ve geçmişin ağır insan hakları ihlallerinin eksiksiz bir kaydını oluşturma iddiasındaki yapılara başvurmaya neden olmuştur. Hakikat komisyonları, hikâyelerini ceza mahkemelerinde anlatma şansı bulamayan tüm özneler için bir anlatı mekânı sunmaktadır. Anlatı, geleneksel hukuki araçların tâbi olduğu hukuki kategorizasyon ve nitelemelerin tercih katılığı karşısında aynı olaya ilişkin farklı insan deneyimlerinin bir arada varlığını kabul eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımdan beslenen komisyonlar, henüz karşılığını bulamamış anlatıların karşılık bulmasında araç olma işlevini üstlenir.

Kadın ve erkek rollerinin toplumsal inşası ve değişkenliğini anlatan toplumsal cinsiyet kavramı da komisyon deneyiminde karşılık bulması amaçlanan anlatılardan biridir. Bu amaç, ağır insan hakları ihlallerinin kadınlar üzerindeki özgün etkisine ve kadınların insanlık onurlarının telafisine yönelik tedbirlere özel bir odaklanma gerektirir. Tarihsel olarak böyle bir perspektifi taşıdığını öne süren hakikat komisyonları olmuştur. Bu konudaki başarı ölçütü, ağırlıklı olarak kadın merkezli şekilde, toplumsal cinsiyet temelli hak ihlallerine dair anlatıların başarıyla ele alınıp alınmadığıdır.

Bu çalışmanın amacı da geçmişle hesaplaşma kuram ve pratiklerinin, toplumsal cinsiyet temelli hak ihlallerine dair anlatıları ele almaktaki başarısını veya başarısızlığını ortaya koymaktır.

Yukarıda belirtilen amaca hizmet etmek üzere, geleneksel hukuki araçların dışladığı anlatılara alan tanıyarak hakikatin açığa çıkarılmasına katkı sunduğu iddiasındaki Güney Afrika ve Sierra Leone hakikat komisyonlarının, teşekkülleri ile süreç ve sonuç faaliyetleri bakımından oluşturulan hukuk normları ve uygulamalarının, bu iddiayı toplumsal cinsiyet problemleri açısından ne derece yerine getirdiği ise, çalışmanın temel konusudur.

Çalışma, amaç ve konu bakımından yeterli ampirik veri sunmaya elverişli örneklerle sınırlandırılmıştır. Toplumsal cinsiyet problemlerine özel bir ilgi taşıyan Güney Afrika ve Sierra Leone komisyonları bu bakımdan öne çıkar. Diğer komisyon örnekleri, tekrara düşmemek adına, kendi ayırıcı unsurları bağlamında kısıtlı olarak ele alınmıştır. Ancak çalışmanın iki örnekle sınırlandırılmasıyla bir vaka karşılaştırması yapmak hedeflenmemiştir. Örnekler kadın merkezli toplumsal cinsiyet dostu bir hakikat komisyonuna ulaşmanın kuramsal ve pratik çerçevesini çizmek uğruna ele alınmıştır. Ayrıca tüm değerlendirmeler; komisyonların kurulması, işlemesi ve sonlanmasına dair hukuki belge ve uygulamalarla kayıtlı olup bunun ötesine geçmemektedir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak anlatı yaklaşımının hukuk bilimindeki işlevi açıklanacaktır. Ardından hakikat kavramı üzerinde durulacak, bu kavrama ilişkin farklı taleplerin birer hak olarak kurumsallaşması süreci aktarılacaktır. Daha sonra hakikat komisyonlarının yapısı ile temel işlevleri ve baskılanan anlatılarla ilişkisi ele alınacaktır. Bu bölüm, komisyonların anlatılar aracılığıyla hakikati nasıl şekillendirdiği sorusuna metodik bir yanıt arama çabasıyla sona erecektir.

İkinci bölümde öncelikle toplumsal cinsiyet kavramı açıklanacaktır. Kavramın feminist literatürdeki karşılığı ve çalışma açısından önemi, ortaya koyulacak temel hususlardır. Devamında toplumsal cinsiyet meselelerinin, tedrici şekilde geçmişle

hesaplaşma çabalarının bir parçası haline gelmesi üzerinde durulacaktır. Birleşmiş Milletler kapsamındaki faaliyetler, bu kısmın esas hukuki altyapısını teşkil edecek olup diğer düzlemlerdeki hukuki faaliyetler, sınırlı olarak ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, hakikat komisyonlarına ne şekilde yansıdığına ilişkin bir genel kuram ve bu kuramı destekleyen bir somut çalışma örneği sunulacaktır.

Üçüncü ve son bölümde, önceki bölümlerde kuramsal boyutu belirlenen hakikat komisyonlarının toplumsal cinsiyet anlatısını nasıl ele aldığı sorusu, ampirik bir sınamaya konu edilecektir. Temel önermelerden biri, hakikat komisyonlarının, toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım geliştirdiklerinde, geçmişteki ağır insan hakları ihlallerini daha kapsayıcı bir biçimde ele alabildikleridir. Güney Afrika ve Sierra Leone örnekleri arasında toplumsal cinsiyet kavramına duyarlılık düzeylerindeki farklılaşma, komisyonların teşekkülü ile süreç ve sonuç faaliyetleri bakımından ayrı ayrı değerlendirilecektir. Böylece hakikat komisyonlarının, geçmişi ele alırken toplumsal cinsiyet adaletini de sağlayabilmeleri adına gerekli kurumsal ve metodolojik yaklaşım ortaya çıkmış olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: HAKİKAT KOMİSYONLARINDA ANLATI

Hakikat komisyonları[1], geçmişteki kitlesel insan hakları ihlalleriyle başa çıkmak için oluşturulan, geleneksel hukuki araçlara alternatif bir mekanizmadır. Komisyonlar, geleneksel hukuki mekanizmaların aksine anlatılara alan açtığı iddiasıyla öne çıkar. Sosyal bilimlerin içinde doğan ve gelişen anlatı kavramı, komisyonlar önünde hakikatin şekillendirilmesi işlevi kazanır. Zira hukukun geleneksel mekanizmaları, hiçbir zaman tam bir yansızlık statüsüne sahip olmadığı gibi her türlü anlatıyı benimseyen bir yapıda da değildir. Anlatı ile hukukun ilişkisi, daha çok hukukun baskılanan anlatılara alan açma potansiyeli üzerinden okunmalı; komisyonlar da bu potansiyel açısından ele alınmalıdır.

Hakikat komisyonlarının anlatılara alan açtığı iddiasının geçerli olup olmadığı, sırasıyla anlatı kavramına verilen anlam doğrultusunda ve bu kavramın hakikat komisyonlarının işlevleri bakımından konumu değerlendirilerek ortaya konabilir. Bu çerçevede, hakikat komisyonlarının hukuki ve toplumsal işlevleri ile belirli deneyimlerin nasıl görünür kılındığı veya dışlandığı araştırılmalı; hakikat komisyonlarını da kapsayan iktidar ağları ortaya çıkarılmalıdır.

I. Anlatı Kavramını Hukuka Dahil Etmek

Anlatı, 1970'lerde sosyal bilimler çalışmalarında git gide öne çıkan bir kavram olmuştur. Anlatı kavramının kapsadığı alanlardan biri de hukuktur. Hukuk, hukuki kategoriler (statüler) ve hukuki nitelemeler aracılığıyla olan bitenin basit bir izahını yapmaya çalışır.[2] Örneğin vatandaşlık, şartları belirlenmiş bir hukuki kategoridir. Belirli bir kişi, bu kategorinin gereklerini yerine getirdiğinde artık vatandaş olarak nitelenir. Hukukun gerçeklik algısı da bu mantığı izler. Buna karşılık anlatılar, kategorizasyon ve

[1] Resmî adı genellikle "hakikat ve uzlaşma komisyonu" olan bu yapılar, çalışma boyunca ağırlıklı olarak "hakikat komisyonu" ifadesiyle anılacaktır. Bu tercih, yalnızca yazım kolaylığı sağlamak adına yapılmış olup komisyonların hakikat ve uzlaşma işlevlerinden hakikate bir vurgu anlamı taşımamaktadır.

[2] Flora Di Donato, *The Analysis of Legal Cases: A Narrative Approach* (London: Routledge, 2019), 2, https://doi.org/10.4324/9781315223087.

nitelemenin ötesine geçerek ilgili aktörlerin ve bu aktörlerin ait oldukları topluluğun bakış açısıyla ve oynadıkları rollere ve olguların içinde şekillendiği normlara bakma eğilimdedir. Dolayısıyla anlatılar, hukuki düşüncedeki gibi birbirini dışlamak mecburiyetinde olmayan (örneğin: vatandaş veya vatandaş değil) farklı olasılıkları keşfetmeye, olayların belirli bağlamlarda birden fazla boyuta ve anlama sahip olmasına yer açmaya yönelir. [3]

Anlatı kavramını hukuka dahil etmek için sağlam nedenler bulunmaktadır. İlk husus, hukuk dünyasında bilginin nasıl inşa edildiği sorusunu gündeme getirir. Zira anlatı yaklaşımı, olayların hukuk ve çatışmanın tarafları açısından taşıdığı anlama göre, olguların açık bir şekilde yeniden inşa edildiği hukuki yargılama boyutuyla iyi bir şekilde örtüşmektedir. Böylece hukuk dünyasında bilginin inşa sürecini, anlatı yaklaşımıyla kavramaya çalışmak, değer kazanır.[4] İkinci olarak anlatı yaklaşımı, resmî hukuk tarafından genellikle belirtilmeyen örtük ve araçsal unsurların ortaya çıkarılmasına katkı sunar. Kategori ve niteleme araçları, hukuku sınırlar. Zira tanıdığı bir kategoriye uygun olmayan her husus, hukuka yabancıdır. Bu da belli bir olayı bütünüyle kavramayı engeller. Hukuki kategorizasyon ve niteleme sırasında nelerin kapsam dışı bırakıldığı, nelere imtiyaz tanındığı gibi sorular ise anlatı yaklaşımını öne çıkarmayı gerektirir. Böylece anlatı yaklaşımının, kapsayıcılık işlevi ortaya çıkar.[5]

Anlatı kavramıyla hukukun ilişkisini kurmak, anlatının araçlarını hukuka dahil etmeyi gerektirir. Bu yöndeki çabalar, hukuktaki anlatıyı görmek bir yana, hukukun bir anlatı olduğu iddiasını ortaya atacak denli gelişmiştir. Böylece "anlatı olarak hukuk" yaklaşımı doğmuştur. 1980'lerin sonundan itibaren gelişen bu yaklaşımın temel önermeleri şunlardır:

---

[3] Donato, 2.
[4] Donato, 3.
[5] Donato, 4.

"1. İnsan algısı ve düşüncesi kaçınılmaz olarak anlatıya dayanır.

2. Aynı olaylar hakkında, anlatıcıların farklı ilgi alanlarını ve deneyimlerini yansıtan rakip anlatılar anlatılabilir.

3. Hukuki argüman ve karar, olayların anlatı biçiminde seçici bir şekilde yorumlanmasına dayanır.

4. Ancak bu seçicilikte, hukuki argüman rakip hikâyeleri bastırır.

5. En sık bastırılan hikâyeler, grupların bakış açılarını yansıtan hikâyeler olabilir.

6. Yasal söylemin bazı hikâyeleri diğerlerine göre 'ayrıcalıklı' kıldığı reddedilir.

7. Hukuki karar verme süreci, anlatının vurguladığı insan deneyiminin özelliklerini soyutlayan kurallar uygulayarak tarafsızlığa ulaşma iddiasındadır.

8. Kurallar, hukuki kararların somut insani sonuçlarını ve anlamlarını bastırarak, hukuku ahlaki açıdan anlaşılmaz hale getirir.

9. Kuralların otoritesi, onları yetkili karar vericilerin iradesine bağlayan ve bu karar vericilerin nasıl yetkili olduklarını açıklayan örtük anlatılara bağlıdır.

10. İster kurgusal ister gerçeklere dayalı olsun, anlatıların hukuk bilimine dahil edilmesi hukuku ahlaki açıdan geliştirebilir, tarafsızlık iddialarını yıkabilir ve tâbi grupların çıkarlarını ilerletebilir."[6]

Binder ve Weiseberg'in bu önermeleri bir kez kabul edildiğinde hukukun içtimai hayattan kopuk bir kategoriler ve nitelemeler dünyası olmadığı da ortaya çıkar. Nitekim hukuku tesadüfi ve gayri sabit gören Krichmann[7] veya hukukun içerik probleminden

[6] Guyora Binder ve Robert Weiseberg, "Narrative Criticism of Law", içinde *Literary Criticisms of Law* (Princeton University Press, 2000), 201, http://www.jstor.org/stable/j.ctt7sfbx.7.

[7] Krichmann'ın görüşleri için bkz. Julius Hermann V. Krichmann, "İlim Olmak Bakımından Hukukun Değersizliği", çev. Coşkun Üçok, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, sy 1 (Mart 1949): 181-212, https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000135.

bağımsızlaştırılarak, hukuk dışı olduğu varsayılan tüm unsurlardan saflaştırılmasından yana olan Kelsen[8] gibi aksini savunanlara rağmen hukukun bilimsel bir niteliğe erişebileceği şeklinde bir damar mevcuttur. Bu yaklaşım uyarınca hukuk, her zaman içtimai hayatla iç içe olmalıdır.[9] Nitekim Hirş'e göre hukukun bilimselliği sorunların tesadüfi ve geçici çözüm tarzlarını ifade eden hukuk kaidelerinde değil, fakat bu kaidelerin çözmeye çalıştığı değişmez hukuki problemlerde yatar.[10] Problemlerin hukuki vasfını belirleyen husus ise çözümü için hukuk kaidelerine duyulan ihtiyaçtır. İşte toplumsal olgu ve olayların hangilerinin hukuki çarelere ihtiyaç duyduğunun tespiti, hukukun içtimai hayatla yan yana olmasını mecburi kılar ve hukuku sosyolojiye yaklaştırır. Burada sorulması gereken soru, hukuk düzenine tâbi olan konunun ne olduğudur. Hukuk düzeni de diğer düzenlerin yanında bir düzen olduğundan, bu kez felsefe devreye girer. Böylece hukuk düzenine has olan prensip nedir, sorusu gündeme gelir. Dolayısıyla hukukun, yalnız sosyoloji ve felsefe sayesinde bilim vasfını kazanabileceği sonucu doğar. Nihayet hukuk düzeninin tatbik ve muhafazasına yarayan vasıtaların ne olduğu sorusu da hukuk metodolojisine başvurmayı gerektirir.[11]

Görüldüğü üzere hukuk, içtimai hayattan kopuk düşünülemeyecek bir kavramdır. Öyleyse içtimai hayattaki unsurları -ve bu arada hukuku- belirleyen yapılara odaklanmak gerekir. Micheal Mann'ın toplumlar için kullandığı "örgütlü iktidar ağları" kavramı, bu yapıları ifşa etmeye elverişli görünür. Mann; insanın iyi şeylerden aldığı hazzı artırma mücadelesine giren, bunun için uygun araçları seçme ve bu araçların

---

[8] Kelsen'in görüşleri için bkz. Hans Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, çev. Ertuğrul Uzun, 1. Baskı (Nora Kitap, 2016).

[9] Türkçe yazındaki örnekler için bkz. Ernst Hirş, "Hukuk Bir Bilim Kolu Mudur?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, sy 1 (01 Mart 1944): 19-61, https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000045. Vecdi Aral, "Hukuk İlmini Gerçek Bir İlim Haline Getirmek İçin Hukuka Bir Objektivite Kazandırma Gayretleri ve Bunların Değeri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 31, sy 1-4 (Temmuz 2011): 220-41. Selâhattin Keyman, "Hukukun Bilimselliği Üzerine", içinde *Prof. Dr. Turhan Tûfan Yüce'ye Armağan* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2001), 421-33, https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/S.Keyman-7.pdf.

[10] Hirş, "hukuki problemcilik" adını verdiği bir yaklaşım ortaya koyar. Bkz. Hirş, "Hukuk Bir Bilim Kolu Mudur?", 45-53.

[11] Hirş, 61.

peşinden koşma becerisine sahip, sürekli amaçları uğruna mücadele veren, rasyonel bir varlık olduğunu ortaya koyar.[12] Bu nitelikteki insan doğası, iktidarın da temel kaynağıdır. Nitekim insana özgü amaçların sayısındaki çokluk, birçok toplumsal ilişki biçimini meydana getirir.[13] Böylece toplumsal yaşantıda aile, ekonomi, devlet ve bu arada hukukun da içinde bulunduğu irili ufaklı çok sayıda iktidar ağı oluşur. Mann, yoğunlaşma ve yaygınlaşma becerileriyle diğer iktidar ağlarından ayrılan dört temel iktidar ağını ortaya koyar. Bunlardan ilki ideolojik iktidardır.[14] Bu iktidar tipinin üzerinde durduğu kavramlardan biri, dünyanın salt dolaysız duyum yoluyla kavranamayacağı gerçeğinden hareketle "anlam"dır. Bundan ötürü ideolojik iktidar sahipleri, anlam üzerinde tekel iddiasında bulunur. Toplumsal yaşantıya yön veren "norm"lar ideolojik iktidarla ilişkili olup normlar üzerinde tekel iddiası, bir iktidar iddiası anlamına gelir. İdeolojik iktidar; okur-yazarlık, madeni para ve pazar gibi unsurların gelişmesiyle büyür. Ayrıca bağlılığı ve güveni artıran bir işlevi haiz olabilir. Yani toplumsal yaşantıdaki iktidarı yoğunlaştırır, pekiştirir. Örneğin sınıf veya ulus ideolojileri, bu nitelikte görünüm kazanabilir. Mann'ın belirlediği ikinci iktidar, iktisadi iktidardır.[15] İnsanın geçim ihtiyacını tatmin etme arzusundan kaynaklanan iktisadi iktidar, şeylerin doğadan koparılarak dönüştürülmesini, dağıtımını ve tüketimini içerir. Üçüncü iktidar tipi, askeri iktidardır ve örgütlü fiziksel savunma ihtiyacından kaynaklanır.[16] Son iktidar tipi, siyasal iktidardır.[17] Toplumsal ilişkilerin çeşitli yönlerinin merkezi, kurumsallaşmış ve bölgesel (teritoryal) biçimde düzenlenmesindeki faydadan kaynaklanır. Mann, bu iktidar tipini merkezi olarak uygulanan, sınırları egemenlik sahası tarafından belirlenen düzenlemeler ve zor ile kayıtlandırmıştır. Bu da devlete

[12] Michael Mann, *İktidarın Tarihi Cilt - I / Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, çev. Kolektif (Phoenix Yayınevi, 2013), 15.
[13] Mann, 16.
[14] İdeolojik iktidar kavramı için bkz. Mann, 35-37.
[15] İktisadi iktidar kavramı için bkz. Mann, 37-39.
[16] Askeri iktidar kavramı için bkz. Mann, 39-40.
[17] Siyasi iktidar kavramı için bkz. Mann, 40-41.

karşılık gelir. Bu dört iktidar tipi, Weber'ci anlamda ideal tiplerdir.[18] Ancak Mann, teorisini ampirik sınamaya tâbi kılmak ister. Ampirik sınama da tarihseldir. Dolayısıyla örgütlü iktidar ağları olarak algılanan toplumlardaki iktidarın niceliği, kapasitesi ölçülmeye çalışılır.[19]

Mann'ın yaklaşımı, bu çalışma açısından da elverişlidir. Uyuşmazlıkları mutlaka çatışma aracılığıyla gidermeye çalışmama amacına sahip olan insan doğası, tarihsel olarak hukuku icat etmiştir.[20] O halde insan ilişkilerinin her zaman için iktidar ürettiği ve insan ilişkilerinin özel bir görünümü olan hukukun da her zaman için içtimai hayattaki örgütlü iktidar ağları tarafından şekillendirildiği tespit edilmelidir. Öyleyse içtimai hayatın içindeki hukuk, içtimai hayatın iktidar ilişkileri çerçevesinde şekillenir. Mann'ın yaklaşımındaki diğer her şeyi gibi hukuk da yalnızca bir tek iktidar kaynağına bağlı değildir. Bugün için siyasal iktidarın bir görünümü olarak doğduğu varsayılsa bile hukuk, her zaman için diğer iktidar ağlarıyla da ilişkilidir. Örneğin ideolojik iktidar, hukuk devleti veya demokrasi gibi kavramlarla hukuka verilen anlamı etkiler. Fakat bu dört ideal iktidar tipinin yarattığı örgütlü ağ, "esas itibarıyla erkek hane reisleri arasında 'kamusal alanda' cereyan eden ilişkilerdir"[21]. Toplumsal cinsiyet ilişkileri[22] ise bu

---

[18] İdeal tip kavramını sosyal bilimlere kazandıran Max Weber'e göre "İdeal bir tip, bir ya da daha fazla bakış açısının tek taraflı olarak vurgulanmasıyla ve bu tek taraflı olarak vurgulanan bakış açılarına göre birleşik bir analitik yapı halinde düzenlenen çok sayıda dağınık, ayrık, az ya da çok mevcut ve bazen de mevcut olmayan somut bireysel olgunun senteziyle oluşturulur. Kavramsal saflığı içinde bu zihinsel yapı [ideal tip] gerçekliğin hiçbir yerinde ampirik olarak bulunamaz. Bu bir ütopyadır. Tarihsel araştırma, her bir durumda, bu ideal yapının gerçekliğe ne ölçüde yaklaştığını veya gerçeklikten ne ölçüde uzaklaştığını, örneğin belirli bir şehrin ekonomik yapısının ne ölçüde 'şehir ekonomisi' olarak sınıflandırılacağını belirleme göreviyle karşı karşıyadır." Bkz. Max Weber, "'Objectivity' in Social Science and Social Policy", içinde *The Methodology of the Social Sciences*, ed. & çev. Edward A. Shils ve Henry A. Finch (Glencoe, Illinois: The Free Pess, 1949), 90.

[19] Mann, *İktidarın Tarihi Cilt - I / Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, 44-45.

[20] Mann, 26.

[21] Mann, 45.

[22] Toplumsal cinsiyet ilişkileri kavramı "… kadınlar ve erkekler arasındaki iş bölümü, roller ve kaynaklar ile onlara farklı yetenekler, tutumlar, arzular, kişilik özellikleri, davranış kalıpları vb. atfedilmesi de dahil olmak üzere bir dizi uygulama, fikir ve temsilde ortaya çıkan kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkilerini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri, sınıf, kast ve ırk gibi diğer toplumsal hiyerarşi yapılarıyla etkileşim halinde bu pratikler ve ideolojiler tarafından oluşturulmakta ve bunların oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Bunlar büyük ölçüde (biyolojik olarak belirlenmekten ziyade) sosyal olarak inşa edilmiş ve zaman ve mekâna göre değişken olarak görülebilir." Bkz. Bina Agarwal,

nitelikte değildir. Bu ilişkiler, daha çok erkek ve kadın arasında görülür ve kamusal alanın yanında özel alanı da kapsar. Hukuk, diğer iktidar ağlarıyla bağlantılı olduğu kadar, cinsiyetler arası iktidar ağlarıyla da ilişkilidir.

İçtimai hayattaki ilişkilerden beslenen anlatı yaklaşımı, hukukun tarafsızlık iddiasına bir karşı duruş niteliğindedir. Gerçekten de klasik hukuk anlayışının temelinde genellikle önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde çözülmesi amaçlanan bir doğruluk problemi yer almasına[23] karşın anlatı yaklaşımı, hukuk ile olaylar arasındaki ilişkiyi dönüştürme çabasındadır. Anlatılar, olayların, vuku bulduklarının basit bir ifadesinden ibaret değildir. Aynı zamanda olayları, daha doğrusu hakikati şekillendirir.[24] Üstelik bunu yaparken objektiflik iddiasındaki hukukun da aslında bu anlamda bir anlatı niteliği taşıdığını ifşa eder. Böylece hukukun içindeki anlatı mekanizmalarını görmek işi değer kazanır. Ancak belirtilmelidir ki anlatı yaklaşımının kendisi de örgütlü iktidar ağlarından azade değildir. Dolayısıyla anlatı yaklaşımını benimsemek, hukuku, iktidar ilişkilerinden kopuk bir tarafsızlık statüsüne yaklaştırmaktan ziyade; hukuk içerisinde baskılanan anlatılara alan açma çabasıdır. Dolayısıyla anlatı kavramına başvurmak, tek başına olumlanamaz bir davranıştır. Anlatıya dikkat kesilmenin[25] olumsallığı, hukuk üzerinde ifşa edici ve dönüştürücü bir etki uyandırma potansiyelinden kaynaklanır. Nitekim içtimai bir varlık olarak insanın, bir yandan hikâyeler anlatan, bir yandan da yargılayan bir varlık olması[26] karşısında edebiyata ve anlatıya başvurmak, dönüştürülmesi arzu edilen iktidar ilişkilerini ifşa eder. Bu dönüştürücü etki, anlatılanın kimin hikâyesi olduğu sorusuyla yola çıkan anlatı yaklaşımıyla koşuttur. Anlatı

"Conceptualizing Gender Relations", içinde *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 51.

[23] Ertuğrul Uzun, "Hukuku Anlatı Olarak Görmek, Hukukta Anlatıyı Görmek", içinde *Hukukta Anlatı - Hukukun Anlatısı*, ed. Gülriz Uygur ve Zeynep İspir, Birinci Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 31.

[24] Peter Brooks, "Narrative in and of the Law", içinde *A Companion to Narrative Theory*, ed. James Phelan ve Peter J. Rabinowitz, 2005, 419, https://doi.org/10.1002/9780470996935.ch28.

[25] Feminist teorisi açısından anlatılara dikkat kesilmeye yönelik eleştirel bir çağrı için bkz. Kathryn Abrams, "Hearing the Call of Stories", *California Law Review* 79, sy 4 (1991): 971-1052, https://doi.org/10.2307/3480793.

[26] Gökhan Yavuz Demir, "Edebi Bir Tür Olarak Hukuk", *Hukuk Kuramı* 2, sy 6 (Aralık 2015): 48.

yaklaşımı, hukukun olanı mı olması gerekeni mi ortaya koyduğu şeklindeki sahte dikotomiden sıyrılarak, hukuk içerisinde karşılığı olmayan anlatılara[27] bir alan sunma çabasındadır. Nitekim hangi anlatıların karşılık bulacağının ölçütü, baskın anlatıdır.[28] Hukuki kategoriler ve nitelemeler de baskın anlatı merkezlidir.

Hukukun baskın anlatı merkezli olduğu tespiti, hukukta anlatıyı, baskılanan anlatılara dair bir mesele haline getirir. Hukukun anlatısının kimin anlatısı olduğu sorusuna verilen cevap, temelde ceza yargılamalarında fail şeklindeyken komisyonlarda mağdur olarak yankılanır.

II. Hakikati Komisyonlarda Anlatmak

Hakikat komisyonlarının, hakikatin açığa çıkarılmasının bir aracı olduğu ileri sürülür. Bu işlev, komisyonların anlatılara başvurduğu söylemiyle koşuttur. Komisyonlara duyulan ihtiyacın ve komisyon yapılarının belirlenmesi, bu söylemi değerlendirmek için bir başlangıç noktası teşkil eder.

A. Hakikat Kavramından Hakikat Hakkına

Hakikat kavramı, geçmişle hesaplaşma[29] bağlamı içinde özel bir anlamı haizdir. Geçmişle hesaplaşma kavramı,

> "Ağır insan hakları ihlallerinin yoğun olarak yaşandığı diktatörlük yönetimlerinin ve/veya yaygın iç çatışmaların ardından, geçmişin yüküyle nasıl baş edileceği ve

[27] Gülriz Uygur, "Yargılamada Karşılığını Bulmayan Anlatılar Karşılığı Bulunamayan Anlatılar", içinde *Hukukta Anlatı - Hukukun Anlatısı*, ed. Gülriz Uygur ve Zeynep İspir, Birinci Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 43-44. Uygur; karşılığı olmayan anlatıları, karşılığını bulmayan ve karşılığı bulunamayan anlatılar olarak ikiye ayırmaktadır. Bu çalışma açısından iki kategori arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

[28] Uygur, 45.

[29] "Geçmişle hesaplaşma", Mithat Sancar tarafından Nasyonal Sosyalist rejimin travmasıyla baş etmeye çalışan Almanların "v*ergangenheitsbewältigung*" dedikleri kavramın, İngilizce "*coming to terms with the past*", İspanyolca "*reconciliacion politica*" gibi kullanımlarının yanında, kavramın tüm içeriğini yansıtacak nitelikte geniş bir alanı ve edimleri aktarabildiğinden, Türkçe karşılığı olarak önerilmektedir. Bu çalışmada da geçmişle hesaplaşma kavramı kullanılacaktır. Bkz. Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 1. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 25-35.

insan hakları değerlerine yaslanan bir toplumsal barış ile demokratik bir siyasal kültürün nasıl inşa edileceği sorunlarına işaret ede[r]"[30]

Bu kavram, 1990'lı yıllardan itibaren hakikat kavramını özümsemiştir.[31] Bu bağlamda hakikat, "geçmişte işlenmiş insanlık suçları ve ağır insan hakları ihlallerinin aydınlatılması, hangi suç ve ihlallerin kimlere karşı kimler tarafından hangi imkân ve yöntemlerle, neden işlendiğinin ortaya çıkarılması ve ilan edilmesi talebi"[32] olarak anlaşılır. Nazi Rejimi'nin sona erdiği 1945'ten itibaren Almanya'nın geçmişle hesaplaşma çabaları, 1980-1990 yıllarında Latin Amerika'daki askeri diktatörlükler ile Güney Afrika'daki *apartheid* rejiminin çökmesi ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Üçüncü Demokratlaşma Dalgası'nın[33] yayılması neticesinde evrenselleşmiştir.[34] Kavramın evrenselleşmesi, "hatırlama"nın kültür çalışmalarının yeni paradigması olarak algılanmasına dek uzanan sonuçlar doğurmuştur.[35] İlk zamanlarda

---

[30] Sancar, 19.
[31] Sancar, 101.
[32] Sancar, 101.
[33] Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, çev. Ergun Özbudun (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993), 18-22. Yazar, kitabın yayımlandığı tarih itibarıyla (1991) Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu kurulan devletlerin demokrasiye geçiş süreçlerini, Üçüncü Demokratlaşma Dalgası kapsamında ele almamaktadır. "Otoriter rejimlerden veya geniş ölçekli toplumsal çatışma ortamından çoğulcu rejimlere dönüşüm esnasında izlenen siyasaları ve bu çerçevede yaşanan siyasi ve hukuki gelişmeleri" ifade eden demokrasiye geçiş süreçleri, 1990'larda geçmişle hesaplaşma kavramı yerine çoğulcu rejimlere dönüşümün, "geçmiş dönemde yürürlüğe konulan kurallardan ya da keyfi uygulamalardan kaynaklanan mağduriyetleri giderilmesine yönelik boyutunu kapsa[yan]" "geçiş dönemi adaleti" (*transitinol justice*) kavramının benimsenmesine yol açmıştır. Ancak geçmişle hesaplaşan her rejimin mutlaka bir geçiş dönemi yaşaması zorunlu olmadığı gibi geçiş sona erdikten sonra da geçmişle hesaplaşılabilmektedir. Bu nedenle geçmişle hesaplaşmayı, ondan daha dar bir alanı kapsayan demokrasiye geçiş kavramı içine sıkıştırmamak gerekir. Bkz Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 27-28; Ozan Erözden, *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi*, Birinci Baskı (Ankara: Dost Kitabevi, 2017), 25. Geçiş dönemi adaleti kavramına dair bkz. Gizem Koç, *Kolombiya'da Barış İçin Özel Yargı: Geçiş Dönemi Adaleti Kapsamında Bir Analiz*, Birinci Baskı (Ankara: Adalet Yayınevi, 2024), 43-92; Yunus Emre Erdölen, *AİHM İçtihadı Uyarınca Demokrasiye Geçiş Dönemi Adaletinde Arındırma* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2024), 31-37.
[34] Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 73-76. Ancak bu evrenselleşme; hakikatin belirli bir zamandan ve mekândan soyut, evrensel nitelikte bir formülü olduğu anlamına gelmez. Bilakis, hakikat süreçlerinde her toplumun somut koşullarının dikkate alınması gerekir. Bkz. Erözden, *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi*, 27; Serdar Gülener, "Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Hukuk ve Politika* 8, sy 32 (2012): 72, https://doi.org/10.33458/uidergisi.553338.
[35] Jan Assmann, *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, İkinci Basım (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 17-18. 1960 ve 1970'li yıllarda sosyal bilimlerde "bellek" kavramına rastlanılmamakla birlikte "bellek günümüzde Batı toplumlarının kamusal uzamını

zorla kaybetmeye maruz kalmış belli bir kişinin akıbetini ortaya çıkarma konusundaki başarısızlığa karşı bir fikir olarak gelişen hakikat hakkı, süreç boyunca çok çeşitli coğrafyaların farklı hakikat taleplerine ve bütünüyle geçmişteki hak ihlallerine karşı hesap sorma mücadeleleriyle ilişkilendirilmiştir.[36]

"Dinamik" nitelikteki insan hakları hukuku da bu sürecin yansımalarını taşımaktadır. Nitekim insan hakları hukuku; belirli bir tarihsel mekân ve zamanda ortaya çıkan haksızlık uygulamalarına bir tepki olarak yükselen taleplerin, "hak" olarak görünüm kazanmasıyla şekillenir.[37] "Norm öncesi durumdan norm aşamasına geçiş"[38] olarak da ifade edilen bu süreç, insan hakları anlayışının zamanla değişebileceğini, gelişebileceğini yansıtmaktadır. Bu gelişim, bir insan hakkı olarak kabul görmeyen bir talebin artık insan hakkı olarak tanınması şeklinde olmak mecburiyetinde de değildir. Zaten var olan bir hakkın içeriğinin farklılaşması, zenginleşmesi de söz konusu olabilir. Yahut mevcut insan haklarının nasıl korunacağına ilişkin güvence sistemleri geliştirilebilir.[39]

Hakikat fikrine dair 1945'te başlayan norm öncesi gelişmeler, zamanla ceza yargılamaları, hakikat komisyonları ve hakikat komisyonu benzeri diğer komisyonlar

---

istila etmiş" haldedir. Bkz. Enzo Traverso, *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, çev. Işık Ergüden, 1. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 9-10.

[36] Marloes van Noorloos, "A Critical Reflection on the Right to the Truth about Gross Human Rights Violations", *Human Rights Law Review* 21, sy 4 (01 Aralık 2021): 875-76, https://doi.org/10.1093/hrlr/ngab018.

[37] Bülent Algan, *İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve)*, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı (Ankara: Adalet Yayınevi, 2024), 34. Nitekim herhangi bir insan hakları listesi, belirli bir alanda insan onuruna yönelik belli başlı "standart tehditler"in de bir listesi olup karakterini bu tehditlere karşı verilen siyasal mücadelelerden alır. Bkz. Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Third Edition (Ithaca and London: Cornell University Press, 2013), 97-99. "Standart tehditler" kavramı için bkz. Henry Shue, *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*, 40th Anniversary Edition (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2020), 29-34.

[38] Algan, *İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve)*, 36.

[39] İnsan haklarının geliştirilmesine dair çeşitli uluslararası hukuki belgeler de mevcuttur. Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan 1993 tarihli Ulusal Kurumların Statüsüne ilişkin İlkeler (Paris İlkeleri) ile 1998 tarihli BM Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Teşvik Edilmesi ve Korunmasında Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Organların Hak ve Sorumluluklarına İlişkin Bildirgesi bunlardandır.

aracılığıyla hakikati açığa çıkarma taleplerinin bir norm olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

B. Hakikat Hakkının Uluslararası Alandaki Tedrici Gelişimi

Uluslararası alanda hakikat hakkı, tedrici bir gelişim göstermiştir. İlk olarak kayıp kişiler ile zorla kaybedilenler için tahayyül edilen bu hak, ardından ağır insan hakkı ihlaline maruz kalmış kimselere özel bağlamlarla sınırlı olarak tanınmış ve nihayetinde bağımsız bir hak görünümüne kavuşmuştur.

1. Kayıpların ve Zorla Kaybedilenlerin Hakikati

Hakikat hakkı, kayıplara ve zorla kaybetmelere karşı bir güvence olarak doğmuştur. Bu özelliğine uygun olarak hakkı düzenleyen ilk uluslararası belgeler de zorla kaybetmelere karşı kaleme alınan belgelerdir.

Hemen belirtmek gerekir ki uluslararası insancıl hukuktaki "kayıp" kavramı, uluslararası insan hakları hukukunda formüle edilen "zorla kaybetme" kavramından daha geniş bir içeriğe sahiptir. Uluslararası insancıl hukukta "kayıp", bir kişinin akıbetinin veya nerede olduğunun bilinmediği tüm durumları kapsar.[40]

İşte bu çerçevede hakikat hakkını ilk kez ele alan sözleşmeler, kayıpların ve zorla kaybetmelerin sıkça yaşandığı silahlı çatışmaları konu edinen insancıl hukuk belgeleridir. Esasen bu belgeler, silahlı çatışma taraflarının sivil kişileri koruma ödevlerini düzenleyen Cenevre Sözleşmeleri'dir.[41]

---

[40] "E/CN.4/2006/91: Study on the right to the truth: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights" (UN Commission on Human Rights, 08 Şubat 2006), n. 5, https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g06/106/56/pdf/g0610656.pdf.

[41] 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, savaşın vahşetini sınırlayan en önemli kuralları içeren uluslararası anlaşmalardır. Savaşta yer almayan insanları (siviller, sağlık görevlileri, yardım çalışanları) ve artık savaşamayacak durumda olanları (yaralı, hasta ve gemi kazazedesi askerler, savaş esirleri) korurlar. Bkz. "The Geneva Conventions and Their Commentaries | ICRC", 30 Ocak 2024, https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries. "Savaşın insanileştirilmesi gayretleri" ve Cenevre Sözleşmelerinin hazırlık sürecine dair ayrıca bkz. Zehra Odyakmaz, Tarih İçinde Cenevre Sözleşmeleri (Ankara: Yetkin Yayınları, 2001), 32-73.

Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına ilişkin 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol'ün (Protokol 1)[42] "Kayıp ve ölü kişiler" başlıklı üçüncü bölümünde bulunan "Genel ilke" kenar başlıklı 32. maddeye göre "Bu Bölümün uygulanmasında, Yüksek Âkit Tarafların, çatışmanın Taraflarının ve Sözleşmelerde ve bu Protokolde belirtilen uluslararası insani yardım örgütlerinin faaliyetleri, esas olarak ailelerin yakınlarının akıbetini bilme hakkı çerçevesinde yürütülecektir."

"Kayıp kişiler" başlığını taşıyan 33. maddeye göre de;

"1. Koşullar elverir vermez ve en geç aktif çatışmaların sona ermesinden itibaren, çatışmanın her bir Tarafı, karşı Tarafça kayıp olduğu bildirilen kişileri arayacaktır. Söz konusu karşı Taraf, bu aramaları kolaylaştırmak amacıyla bu kişilerle ilgili tüm bilgileri iletecektir.

2. Bir önceki fıkra uyarınca bilgi toplanmasını kolaylaştırmak amacıyla, çatışmanın her bir Tarafı, Sözleşmeler ve bu Protokol uyarınca daha elverişli bir değerlendirmeye tâbi tutulmayacak kişilerle ilgili olarak;

(a) Dördüncü Sözleşme'nin 138. maddesinde belirtilen bilgileri, düşmanlık veya işgal sonucu iki haftadan fazla süreyle alıkonulan, hapsedilen veya başka bir şekilde esaret altında tutulan veya herhangi bir alıkonulma süresi içinde ölen kişilerle ilgili olarak kaydedecektir;

(b) Düşmanlık veya işgal sonucu başka koşullarda ölmüşlerse, bu kişilerin aranmasını ve haklarındaki bilgilerin kaydedilmesini mümkün olan en geniş ölçüde kolaylaştıracak ve gerekirse gerçekleştirecektir.

[42] "Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)", 08 Haziran 1977, https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977?activeTab=.

3. Birinci fıkra uyarınca kayıp olduğu bildirilen kişilerle ilgili bilgiler ve bu tür bilgi talepleri ya doğrudan ya da Koruyucu Güç veya Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Merkezi İzleme Ajansı veya ulusal Kızılhaç (Kızılay, Kızıl Aslan ve Güneş)[43] Dernekleri aracılığıyla iletilecektir. Bilgilerin Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve onun Merkezi İzleme Ajansı aracılığıyla iletilmediği durumlarda, çatışmanın her bir Tarafı bu tür bilgilerin Merkezi İzleme Ajansına da verilmesini sağlayacaktır.

4. Çatışmanın Tarafları, savaş alanlarındaki ölüleri aramak, tespit etmek ve kurtarmak için oluşturulacak ekiplerle ilgili düzenlemeler üzerinde anlaşmaya varmak için çaba göstereceklerdir; bu düzenlemelere, eğer uygunsa, bu ekiplerin karşı Tarafın kontrolündeki bölgelerde görev yaparken karşı Tarafın personelinin eşlik etmesi de dahildir. Bu tür ekiplerin personeline, münhasıran bu görevleri yerine getirirken saygı gösterilecek ve korunacaktır."

Cenevre Sözleşmelerinin hakikat hakkına yönelik düzenlemeleri bunlarla sınırlı değildir. Muhtelif sözleşme maddelerinde yer alan ve silahlı çatışma içindeki devletlerin ulusal istihbarat büroları kurma ödevini düzenleyen hükümler de kimlik tespiti ve kişilerin yakınlarına haber verilmesi işlevlerinden hareketle hakikat hakkının dayanakları olarak yorumlanmaktadır.[44] 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Esirlerine Yapılacak Muameleye İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin[45] "Savaş Esirleri İçin İstihbarat Büroları ve Yardım Kuruluşları" isimli bölümünün "Ulusal bürolar" kenar başlıklı 122.

[43] Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Cenevre Sözleşmelerini gözden geçirmek için toplanan 1929 Diplomatik Konferansı'nda, kızılhaç amblemiyle eşit statüye sahip olmak üzere Türk ve Mısır heyetleri kızılay, İran heyeti kızıl aslan ve güneş amblemlerini kabul ettirmişlerdir. Ancak kırmızı aslan ve güneş artık kullanılmamaktadır. Bkz. "Red Lion and Sun", How does law protect in war?, erişim 26 Şubat 2025, https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/red-lion-and-sun. Ulusal Kızılhaç Dernekleri hakkında ayrıca bkz. Odyakmaz, Tarih İçinde Cenevre Sözleşmeleri, 100-112.

[44] Hülya Dinçer, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Hakikat Hakkı" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2017), 158.

[45] "Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War", 12 Ağustos 1949, https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949.

maddesi[46], silahlı çatışmanın taraflarının savaş esirleri için resmî bir istihbarat bürosu kurma ödevini ortaya koyar.

Diğer Cenevre Sözleşmeleri de 122. maddeye gönderme yaparak bilgi toplama ve iletme yükümlüğünü taraf devletler açısından genişletmiştir. 12 Ağustos 1949 Tarihli Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin[47] "İstihbarat Büroları ve Merkezi Ajans" isimli bölümünün 136. maddesi[48], aynı yükümlülüğü sivil insanlar için tanır. 12 Ağustos 1949 Tarihli Silahlı Kuvvetlerdeki

[46] MADDE. 122 – "Bir çatışmanın patlak vermesi üzerine ve bütün işgal durumlarında, çatışmanın Taraflarından her biri, kendi yetkisi altında bulunan savaş esirleri için resmî bir Enformasyon Bürosu kuracaktır. Kendi topraklarında 4. maddede belirtilen kategorilerden birine mensup kişileri kabul etmiş olabilecek tarafsız ya da savaşmayan Güçler, bu kişilerle ilgili olarak aynı önlemleri alacaklardır. İlgili Güç, Savaş Esirleri Enformasyon Bürosu'nun verimli çalışmasını sağlamak için gerekli barınak, teçhizat ve personelin sağlanmasını temin edecektir. Böyle bir Büro'da, bu Sözleşme'nin savaş esirlerinin çalışmasıyla ilgili bölümünde belirtilen koşullar altında savaş esirlerini çalıştırmakta serbest olacaktır. Çatışmanın Taraflarından her biri, mümkün olan en kısa süre içinde, 4. maddede belirtilen kategorilerden birine ait olan ve kendi yetkisine giren herhangi bir düşman kişiyle ilgili olarak bu Maddenin dördüncü, beşinci ve altıncı fıkralarında belirtilen bilgileri Bürosuna verecektir. Tarafsız ya da savaşmayan Devletler, topraklarına kabul ettikleri bu kategorilere mensup kişilerle ilgili olarak aynı işlemi yapacaklardır. Büro, bu tür bilgileri derhal en hızlı yollarla, Koruyucu Güçler ve aynı şekilde 123. maddede öngörülen Merkezi Ajans aracılığı ile ilgili Güçlere iletecektir. Bu bilgi, ilgili en yakın akrabaya hızlı bir şekilde haber verilmesini mümkün kılacaktır. Bu bilgiler, 17. madde hükümleri saklı kalmak kaydıyla, Enformasyon Bürosu'nun ulaşabildiği ölçüde, her savaş esirinin soy adını, adlarını, rütbesini, ordu, alay, kişisel ya da seri numarasını, doğum yerini ve tam tarihini, bağlı olduğu Güç'ün belirtilmesini, babanın ilk adını ve annenin evlenmeden önceki soy adını, bilgilendirilecek kişinin adını ve adresini ve esirle ilgili yazışmaların gönderilebileceği adresi içerecektir. Enformasyon Bürosu, ilgili çeşitli dairelerden nakiller, salıvermeler, ülkelerine geri göndermeler, firarlar, hastaneye kabuller ve ölümlerle ilgili bilgileri alacak ve bu bilgileri yukarıdaki üçüncü fıkrada açıklanan şekilde iletecektir. Aynı şekilde, ağır hasta ya da ağır yaralı savaş esirlerinin sağlık durumlarına ilişkin bilgiler de, mümkünse her hafta olmak üzere, düzenli olarak sağlanacaktır. Enformasyon Bürosu, esirlik sırasında ölenler de dahil olmak üzere, savaş esirleriyle ilgili olarak kendisine gönderilen bütün soruları yanıtlamakla da yükümlüdür; eğer bu bilgiler kendi elinde yoksa, istenen bilgileri elde etmek için gerekli her türlü araştırmayı yapacaktır. Büro tarafından yapılan tüm yazılı bildirimler bir imza ya da mühürle tasdik edilecektir. Enformasyon Bürosu ayrıca, ülkelerine geri gönderilen veya serbest bırakılan ya da kaçan veya ölen savaş esirlerinin bıraktıkları, Alıkoyan Güç'ün para birimi dışındaki para birimleri cinsinden meblağlar ve en yakın akrabaları için önem taşıyan belgeler de dahil olmak üzere, tüm kişisel değerli eşyaları toplamakla görevlendirilecek ve söz konusu değerli eşyaları ilgili Güçlere iletecektir. Bu tür eşyalar Büro tarafından mühürlü paketler halinde gönderilecek ve bu paketlere, eşyaların ait olduğu kişinin kimliğini açık ve tam olarak belirten ifadeler ve paketin içindekilerin tam bir listesi eklenecektir. Bu tür savaş esirlerinin diğer kişisel eşyaları, ilgili çatışmanın Tarafları arasında üzerinde mutabık kalınan düzenlemeler uyarınca iletilecektir."

[47] "Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War", 12 Ağustos 1949, https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949.

[48] MADDE. 136 – "Bir çatışmanın patlak vermesi üzerine ve bütün işgal durumlarında, çatışmanın Taraflarından her biri, kendi yetkisi altında bulunan korunan kişilerle ilgili bilgileri almak ve iletmekle sorumlu resmî bir Enformasyon Bürosu kuracaktır. Çatışmanın Taraflarından her biri, mümkün olan en kısa süre içinde, iki haftadan fazla gözaltında tutulan, ikamete tâbi tutulan veya enterne edilen korunan kişilerle ilgili olarak aldığı her türlü tedbir hakkında Bürosuna bilgi verecektir. Ayrıca, bu konularla ilgilenen çeşitli birimlerinden, söz konusu korunan kişilerle ilgili tüm değişiklikler hakkında, örneğin nakiller, salıvermeler, ülkelerine geri göndermeler, kaçışlar, hastanelere kabuller, doğumlar ve ölümler gibi, Büro'ya derhal bilgi vermelerini isteyecektir."

Yaralı ve Hastaların Durumunun İyileştirilmesine İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin[49] "Yaralılar ve Hastalar" isimli bölümünün "Bilgilerin kaydedilmesi ve iletilmesi" kenar başlıklı 16[50] ve "Ölülerle ilgili talimatlar. Mezar Kayıt Hizmeti" kenar başlıklı 17.[51] maddeleri de yaralı, hasta ve ölü kimselerle ilgili bilgilerin kaydedilmesi ve ilgililere iletilmesini düzenler. Son olarak 12 Ağustos 1949 Tarihli Denizde Yaralı, Hasta ve Gemi Kazazedesi Silahlı Kuvvetler Mensuplarının Durumlarının İyileştirilmesine İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin[52] "Yaralılar, Hastalar ve Gemi Kazazedeleri" isimli bölümünün "Bilgilerin kaydedilmesi ve iletilmesi" kenar başlıklı 19. maddesi[53] de denizdeki

---

[49] "Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field", 12 Ağustos 1949, https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries.

[50] MADDE 16 – "Çatışan Taraflar, ellerine geçen karşı Tarafın her yaralı, hasta veya ölüsüyle ilgili olarak, kimliğinin belirlenmesine yardımcı olabilecek her türlü bilgiyi mümkün olan en kısa sürede kaydedeceklerdir. Bu kayıtlar mümkünse şunları içermelidir: a) bağlı olduğu Güç'ün adı; b) ordu, alay, kişisel ya da seri numarası; c) soy adı; d) adı ya da adları; e) doğum tarihi; f) kimlik kartında ya da diskinde gösterilen diğer özellikler; g) yakalanma ya da ölüm tarihi ve yeri; h) yaralar, hastalık ya da ölüm nedenine ilişkin ayrıntılar. Yukarıda belirtilen bilgiler, mümkün olan en kısa sürede, 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Esirlerine Uygulanacak Muameleye İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 122. maddesinde tanımlanan Enformasyon Bürosu'na iletilecek, bu büro da bu bilgileri, Koruyucu Güç ve Merkezi Savaş Esirleri Ajansı'nın aracılığı ile bu kişilerin bağlı olduğu Güç'e iletecektir. Çatışmanın tarafları, ölüm belgelerini ya da usulüne uygun olarak onaylanmış ölü listelerini hazırlayacak ve aynı büro aracılığıyla birbirlerine ileteceklerdir. Aynı şekilde, çift kimlikli bir diskin yarısını, son vasiyetnameleri ya da yakın akrabalar için önem taşıyan diğer belgeleri, parayı ve genel olarak ölünün üzerinde bulunan maddi ya da manevi değeri olan tüm eşyaları toplayacak ve aynı büro aracılığıyla birbirlerine ileteceklerdir. Bu eşyalar, tanımlanamayan eşyalarla birlikte, mühürlü paketler halinde, ölenlerin kimliklerinin belirlenmesi için gerekli tüm bilgileri içeren ifadeler ve paketin içindekilerin tam bir listesiyle birlikte gönderilecektir."

[51] MADDE 17 – "Çatışmanın tarafları, ölülerin gömülmesinden ya da yakılmasından önce, koşulların elverdiği ölçüde, ölümün doğrulanması, kimliğin belirlenmesi ve bir rapor hazırlanabilmesi için cesetlerin dikkatli bir muayeneden, mümkünse tıbbi muayeneden geçirilmesini sağlayacaklardır. Çift kimlik diskinin yarısı ya da tek bir disk ise kimlik diskinin kendisi cesedin üzerinde kalmalıdır. Cesetler, zorunlu hijyen nedenleri veya ölen kişinin dinine dayalı gerekçeler dışında yakılmayacaktır. Cesedin yakılması durumunda, yakılma koşulları ve nedenleri ölüm belgesinde ya da onaylı ölü listesinde ayrıntılı olarak belirtilecektir. Ayrıca, ölülerin, mümkünse mensup oldukları dinin törenlerine uygun olarak, onurlu bir şekilde defnedilmelerini, mezarlarına saygı gösterilmesini, mümkünse ölenin milliyetine göre gruplandırılmalarını, mezarların her zaman bulunabilmeleri için uygun şekilde bakımlarının yapılmasını ve işaretlenmelerini sağlarlar. Bu amaçla, çatışmaların başlangıcında, daha sonraki mezar açma işlemlerine izin vermek ve mezarların yeri ne olursa olsun cesetlerin kimliklerinin tespit edilmesini ve anavatana nakledilmelerini sağlamak için bir Resmî Mezar Kayıt Servisi kuracaklardır. Bu hükümler, anavatanın istekleri doğrultusunda uygun şekilde imha edilene kadar Mezar Kayıt Servisi tarafından saklanacak olan küller için de geçerli olacaktır. Koşullar elverir vermez ve en geç çatışmalar sona erdiğinde, bu Servisler, 16. maddenin ikinci paragrafında sözü edilen Enformasyon Bürosu aracılığıyla, mezarların tam yerlerini ve işaretlerini gösteren listeler ile buralara gömülen ölülerin özelliklerini karşılıklı olarak bildireceklerdir."

[52] "Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea", 12 Ağustos 1949, https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries.

[53] MADDE 19 – "Çatışan Taraflar, ellerine düşen karşı Tarafın her kazazede, yaralı, hasta veya ölü kişisi ile ilgili olarak, kimliğinin belirlenmesine yardımcı olabilecek her türlü bilgiyi mümkün olan en kısa sürede kaydedeceklerdir. Bu kayıtlar mümkünse şunları içermelidir: a) bağlı olduğu Güç'ün tanımı; b)

kazazede, yaralı, hasta ve ölü kimselerin kimliğinin belirlenmesine yardımcı olabilecek her türlü bilginin kaydedilmesini taraf devletlerin bir yükümlülüğü olarak ele alır.

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 6 Kasım 1974 tarihli ve 3220 (XXIX) sayılı "Silahlı çatışmalarda kaybolan veya ölen kişilerin bulunması için yardım ve işbirliği" kararında[54] "Silahlı çatışmalarda kaybedilen sevdiklerinin akıbetini bilme arzusunun, mümkün olan en geniş ölçüde karşılanması gereken temel bir insan ihtiyacı olduğunu" ve ayrıca "silahlı çatışmalarda kaybolan veya ölen kişilerle ilgili bilgi sağlanmasının, yalnızca diğer meseleler askıda kaldığı için ertelenmemesi gerektiğini" belirtmiştir. Hakikat hakkının henüz kurumsallaşmadığı 1974 tarihindeki bu karar, silahlı çatışmalarda kaybedilenler sınırlı olarak da olsa hakikatin öğrenilmesi ile temel insani gereksinimler arasında kurduğu ilişki bakımından kıymetlidir.

Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi[55] de zorla kaybedilen mağdurların akıbetine ilişkin hakikati bilme hakkının hem uluslararası silahlı çatışma hem de iç silahlı çatışma durumları için geçerli olduğunu açıkça ortaya koymuştur.[56] Uluslararası

---

ordu, alay, kişisel veya seri numarası; c) soy adı; d) adı veya adları; e) doğum tarihi; f) kimlik kartında veya diskinde gösterilen diğer ayrıntılar; g) yakalanma veya ölüm tarihi ve yeri; h) yaralar veya hastalıkla ilgili ayrıntılar veya ölüm nedeni. Yukarıda belirtilen bilgiler, mümkün olan en kısa sürede, 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Esirlerine Uygulanacak Muameleye İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 122. maddesinde belirtilen Enformasyon Bürosu'na iletilecek, bu büro da bu bilgileri, Koruyucu Güç ve Merkezi Savaş Esirleri Ajansı'nın aracılığı ile bu kişilerin bağlı olduğu Güç'e iletecektir. Çatışmanın tarafları, ölüm belgelerini ya da usulüne uygun olarak onaylanmış ölü listelerini hazırlayacak ve aynı büro aracılığıyla birbirlerine ileteceklerdir. Aynı şekilde, çift nüfus cüzdanının yarısını ya da tek nüfus cüzdanı ise nüfus cüzdanının kendisini, vasiyetnameleri ya da yakın akrabalar için önem taşıyan diğer belgeleri, parayı ve genel olarak ölünün üzerinde bulunan manevi değeri olan tüm eşyaları toplayacak ve aynı büro aracılığıyla birbirlerine ileteceklerdir. Bu eşyalar, kimliği belirlenemeyen eşyalarla birlikte, ölenlerin kimliklerinin belirlenmesi için gerekli tüm bilgileri içeren ifadeler ve paketin içindekilerin tam bir listesiyle birlikte mühürlü paketler halinde gönderilecektir."

[54] "A/RES/3220(XXIX): Assistance and co-operation in accounting for persons who are missing or dead in armed conflicts" (UN General Assembly, 06 Kasım 1974), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/738/22/pdf/nr073822.pdf.

[55] Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi; afet, çatışma, sağlık ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalanlara yardım eden seksen milyon kişilik küresel bir insani yardım ağıdır. Hareket; Uluslararası Kızılhaç Komitesi, 191 Ulusal Kızılhaç ve Kızılay Derneği ve Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu'ndan oluşmaktadır. Bkz. "The International Red Cross and Red Crescent Movement | ICRC", 17 Aralık 2023, https://www.icrc.org/en/about-international-red-cross-and-red-crescent-movement. Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi hakkında ayrıca bkz. Odyakmaz, Tarih İçinde Cenevre Sözleşmeleri, 95-99.

[56] "Resolutions of the XXIVth International Conference of the Red Cross", 1981, art. II, https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400021549a.pdf.

Kızılhaç Komitesi[57], hakikati bilme hakkının hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir bir uluslararası teamül hukuku normu olduğu sonucuna varmıştır; buna göre "çatışmanın her bir tarafı, silahlı çatışma sonucunda kaybolduğu bildirilen kişilerin hesabını vermek için mümkün olan tüm önlemleri almalı ve bu kişilerin akıbetleri hakkında sahip olduğu her türlü bilgiyi aile üyelerine sağlamalıdır".[58]

Zorla kaybetmelere karşı bir güvence niteliğindeki hakikat hakkı, zamanla yalnızca insancıl hukuk kapsamında değil ve fakat silahlı bir çatışma içinde olsun veya olmasın zorla kaybedilen her bireyi kapsayan bir anlam kazanmıştır. BM Genel Kurulu tarafından yayımlanan gözaltı veya tutukluluk sırasında zorla kaybedilen kişilere yönelik 20 Aralık 1978 tarihli ve 33/173 sayılı "Zorla Kaybedilen Kişiler" kararı[59]; 18

---

[57] Uluslararası Kızılhaç Komitesi; silahlı çatışma ve diğer şiddet olaylarından etkilenen insanlara insani koruma ve yardım sağlayan tarafsız ve bağımsız bir kuruluştur. Faaliyetleri; 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi Tüzüğü ve Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Konferanslarının kararlarında belirtilen uluslararası insancıl hukuka dayanır. Bkz. "Our Mandate and Mission | ICRC", 17 Aralık 2023, https://www.icrc.org/en/our-mandate-and-mission. Uluslararası Kızılhaç Komitesi hakkında ayrıca bkz. Odyakmaz, Tarih İçinde Cenevre Sözleşmeleri, 92-94.

[58] Jean-Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck, ed., "Missing Persons (Rule 117)", içinde *Customary International Humanitarian Law: Volume 1: Rules*, c. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 421, https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700.040.

[59] "Genel Kurul, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin özellikle diğerlerinin yanı sıra yaşam hakkı, özgürlük ve kişi güvenliği, işkence görmeme hakkı, keyfi tutuklama ve alıkonulmama hakkı ve adil ve aleni yargılanma hakkına ilişkin 3, 5, 9, 10 ve 11. maddeleri ile Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 6, 7, 9 ve 10. maddelerinin hükümlerini hatırlatarak tanımlayan ve bu haklardan bazıları için güvenceler tesis eden, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen, kolluk kuvvetlerinin veya güvenlik makamlarının veya benzer kuruluşların aşırılıkları sonucunda, genellikle bu kişiler gözaltındayken veya hapisteyken, kişilerin zorla veya gönülsüz olarak kaybedilmelerine ilişkin raporlardan derin endişe duymaktadır, Ayrıca, söz konusu kişilerin durumları hakkında yetkili makamlardan güvenilir bilgi edinmede yaşanan güçlükler ve bu makamların ya da kuruluşların söz konusu kişileri gözaltında tuttuklarını kabul etmeyi ya da bu kişilerden hesap sormayı ısrarla reddettiklerine ilişkin raporlardan da endişe duymaktadır, Bu makamların veya kuruluşların bu kişilerin gözaltında tutulduklarını kabul etmemeleri veya başka bir şekilde bu kişilerin hesabını vermemeleri nedeniyle bu kişilerin yaşamı, özgürlüğü ve fiziksel güvenliği için ortaya çıkan tehlikenin bilincinde olarak, Bu tür durumların, başta eşler, çocuklar ve ebeveynler olmak üzere, kaybedilen kişilerin yakınları için yarattığı ıstırap ve üzüntüden derinden etkilenerek, 1. Hükûmetlere çağrıda bulunur: (a) Zorla ya da irade dışı kaybolma vakalarının bildirilmesi halinde, bu tür kişilerin aranması için uygun kaynakların ayrılması ve hızlı ve tarafsız soruşturmaların yürütülmesi; (b) Kolluk kuvvetleri ve güvenlik makamları ya da örgütlerinin görevlerini yerine getirirken, özellikle hukuken tam olarak hesap sorulabilir olmalarının sağlanması; bu hesap sorulabilirlik, zorla ya da irade dışı kaybolmalara ve diğer insan hakları ihlallerine yol açabilecek haksız aşırılıklar için hukuki sorumluluğu da içermelidir; (c) Her türlü gözaltı ve hapsetmeye maruz kalanlar da dahil olmak üzere tüm kişilerin insan haklarına tam olarak saygı gösterilmesini sağlamak; (d) Zorla ya da irade dışı kaybolmalarla ilgili raporlar olması halinde bu kişilerin aranması, bulunması ya da hesap sorulması için ortak bir çaba içinde diğer Hükûmetlerle, ilgili Birleşmiş Milletler organlarıyla, uzman kuruluşlarla, hükûmetler arası örgütlerle ve insani yardım

Aralık 1990 tarihli ve 45/165 sayılı "Zorla veya irade dışı kaybedilmeler sorunu" kararı[60]; 18 Aralık 1992 tarihli ve 47/132 sayılı "Zorla veya irade dışı kaybedilmeler sorunu" kararı[61] bu bağlamda önemli belgelerdir.

Hakikatin zorla kaybedilenler açısından hukukileşmesine dair gelişmeler bunlarla sınırla kalmamış, önce bir bildirge ve nihayetinde sözleşme ile taçlanmıştır. BM Genel Kurulu tarafından 18 Aralık 1992'de kabul edilen Tüm Kişilerin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Bildirge[62], her türlü zorla kaybetme eylemini insan onuruna karşı işlenmiş bir suç olarak kabul eder. Bildirge'nin 13. maddesinin altıncı fıkrasına göre, zorla kaybetme şüphesiyle açılan soruşturmaların, zorla kaybetme mağdurunun akıbeti açıklığa kavuşmadığı sürece yürütülebilmesi gerektiğini ifade eder.

BM Genel Kurulunun 23 Aralık 2006'da kabul ettiği Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme[63], hakikat hakkını bir insan hakkı olarak tanımıştır. Sözleşme'nin başlangıç metninde "herhangi bir mağdurun zorla kaybetmenin koşulları ve kaybedilen kişinin akıbeti hakkındaki hakikati öğrenme

---

kuruluşlarıyla işbirliği yapmak; 2. İnsan Hakları Komisyonunu, zorla ya da irade dışı kaybolmalarla ilgili raporlar olması halinde bu kişilerin bulunması ya da hesap sorulması için ortak bir çaba içinde diğer Hükûmetlerle, ilgili Birleşmiş Milletler organlarıyla, uzman kuruluşlarla, hükûmetler arası örgütlerle ve insani yardım kuruluşlarıyla işbirliği yapmaya davet eder. İnsan Hakları Komisyonundan, uygun tavsiyelerde bulunmak amacıyla kaybolan kişiler konusunu ele almasını talep eder; 3. Genel Sekreter'den, kişilerin zorla ya da istekleri dışında kaybolmaları durumunda, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin ve diğer insani yardım kuruluşlarının ilgili deneyimlerinden yararlanarak, iyi niyetli çabalarını sürdürmesini talep eder; 4. Genel Sekreter'den, zorla ya da istekleri dışında Genel Sekreter'den, bu kararda dile getirilen kaygıları tüm Hükûmetlerin, bölgesel ve bölgelerarası örgütlerin ve uzmanlaşmış kuruluşların dikkatine sunmasını ve kaybolan kişilerin durumlarına müdahale etmek için ilgisiz insani eylemlere duyulan ihtiyacı acil olarak iletmesini talep eder." Bkz. "A/RES/33/173: Disappeared persons" (UN General Assembly, 20 Aralık 1978), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/361/91/pdf/nr036191.pdf.

[60] "A/RES/45/165: Question of enforced or involuntary disappearances" (UN General Assembly, 18 Aralık 1990), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/565/54/img/nr056554.pdf.

[61] "A/RES/47/132: Question of enforced or involuntary disappearances" (UN General Assembly, 18 Aralık 1992), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/024/99/img/nr002499.pdf.

[62] "A/RES/47/133: Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance" (UN General Assembly, 18 Aralık 1992), https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F47%2F133&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

[63] "A/RES/61/177: International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance" (UN General Assembly, 12 Ocak 2007), https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F61%2F177&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

hakkı ve bu amaçla bilgi arama, alma ve verme özgürlüğü hakkı" tasdik edilmiştir. 24. madde de açıkça hakikat hakkını düzenler:

"1. Bu Sözleşme'nin amaçları doğrultusunda, 'mağdur' kaybedilen kişi ve zorla kaybetmenin doğrudan sonucu olarak zarar gören herhangi bir birey anlamına gelir.

2. Her mağdur, zorla kaybetmenin koşulları, soruşturmanın ilerleyişi ve sonuçları ve kaybedilen kişinin akıbeti ile ilgili hakikati öğrenme hakkına sahiptir. Her Taraf Devlet bu konuda uygun önlemleri alacaktır.

3. Her Taraf Devlet, kaybedilen kişileri aramak, yerlerini tespit etmek ve serbest bırakmak ve ölümleri halinde kalıntılarını tespit etmek, saygı göstermek ve iade etmek için uygun tüm tedbirleri alacaktır.

4. Her Taraf Devlet, kendi hukuk sisteminde, zorla kaybetme mağdurlarının telafi ve hızlı, adil ve yeterli tazminat alma hakkına sahip olmalarını sağlayacaktır.

5. Bu maddenin dördüncü fıkrasında atıfta bulunulan telafi hakkı, maddi ve manevi zararları ve uygun olduğu hallerde aşağıdaki gibi diğer telafi biçimlerini kapsar:

(a) Eski hale iade;

(b) Rehabilitasyon;

(c) Haysiyet ve itibarın iadesi de dahil olmak üzere tatmin;

(d) Tekrarlanmama garantisi.

6. Kaybedilen kişinin akıbeti açıklığa kavuşuncaya kadar soruşturmaya devam etme yükümlülüğü saklı kalmak kaydıyla, her Taraf Devlet, akıbeti açıklığa kavuşmamış olan kaybedilen kişilerin ve yakınlarının hukuki durumlarıyla ilgili olarak, sosyal refah, mali konular, aile hukuku ve mülkiyet hakları gibi alanlarda uygun adımları atacaktır.

7. Her Taraf Devlet, zorla kaybetmelerin koşullarını ve kaybedilen kişilerin akıbetini belirlemeye çalışmak ve zorla kaybetme mağdurlarına yardım etmekle ilgili örgütler ve dernekler kurma ve bunlara serbestçe katılma hakkını güvence altına alacaktır."

Sözleşme'de zorla kaybetme vakalarıyla sınırlı olmak üzere hakikat hakkının mevcudiyeti kabul edilmiştir. Ancak hakkın kapsamı ve sınırlarının belirlenmediği görülmektedir. Yine de "kayıp" kavramı yerine "zorla kaybedilen" kavramını tercih ettiğinden ötürü Sözleşme bağlamındaki hakikat hakkının, insancıl hukuk kaynaklarında yer alan "kayıp"lara ilişkin hakikat hakkı kavramından daha dar kapsamlı olduğu tespit edilebilir. Bununla birlikte insancıl hukuktaki hakikat hakkı, yalnızca silahlı çatışmanın tarafı olan devletler bakımından bir ödev getirmeye çalışırken; Sözleşme bu hakkı savaş veya barış zamanına özgülememekte, her daim geçerli kılmaktadır. Sonuç olarak Sözleşme, yararlanıcıları bakımından hakkın kapsamını bir yandan daraltırken bir yandan genişletmiştir. Aynı zamanda hakikat hakkını uluslararası hukukta bağlayıcı hâle getiren ilk belgedir.

2. Ağır İnsan Hakları İhlali Mağdurlarının Araçsal Hakikati

BM İnsan Hakları Komisyonunun 2 Temmuz 1993 tarihli "Ağır insan hakları ve temel özgürlük ihlalleri mağdurlarının eski hale iade, tazminat ve rehabilitasyon hakkına ilişkin çalışma" belgesi[64] hakikat hakkına yer veren bir normatif kaynaktır. Ayırımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu tarafından, kırk birinci oturumunda, ağır insan hakları ve temel özgürlük ihlallerinin mağdurlarının eski hale iade, tazminat ve rehabilitasyon haklarına ilişkin bir çalışma yürütülmesi talebiyle hazırlanan raporda Özel Raportör, ağır insan hakları ihlallerinin mağdurlarına yönelik telafiler hakkında birtakım öneriler sunmaktadır. Buna göre:

[64] "E/CN.4/Sub.2/1993/8: Study concerning the right to restitution, compensation and rehabilitation for victims of gross violations of human rights and fundamental freedoms Final report submitted by Mr. Theo van Boven, Special Rapporteur" (UN Commission on Human Rights, 02 Temmuz 1993), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g93/141/58/pdf/g9314158.pdf.

"11. Aşağıdakiler de dahil olmak üzere, tatmin ve tekrarlanmama garantileri sağlanmalıdır:

(a) Devam eden ihlallerin durdurulması;

(b) Gerçeklerin doğrulanması ve hakikatin eksiksiz olarak ve kamuya açıklanması;

(c) Mağdur lehine açıklayıcı bir karar;

(d) Gerçeklerin kamu önünde kabul edilmesi ve sorumluluğun üstlenilmesi de dahil olmak üzere özür dilenmesi;

(e) İhlallerden sorumlu kişilerin adalet önüne çıkarılması;

(f) Mağdurlar için anma törenleri düzenlenmesi ve saygı duruşunda bulunulması;

(g) İnsan hakları ihlallerinin doğru bir kaydının eğitim müfredatına ve materyallerine dahil edilmesi;

(h) Aşağıdaki yollarla ihlallerin tekrarlanmasının önlenmesi:

(i) Asker ve güvenlik güçlerinin etkin sivil denetiminin sağlanması;

(ii) Askeri mahkemelerin yargı yetkisinin sınırlandırılması;

(iii) Yargının bağımsızlığının güçlendirilmesi;

(iv) Hukuk mesleğinin ve insan hakları çalışanlarının korunması;

(v) Başta asker ve güvenlik güçleri ile kolluk kuvvetleri olmak üzere toplumun tüm kesimlerine insan hakları eğitimi verilmesi."[65]

Kolayca görüleceği üzere 2 Temmuz 1993 tarihli "Ağır insan hakları ve temel özgürlük ihlalleri mağdurlarının eski hale iade, tazminat ve rehabilitasyon hakkına ilişkin çalışma" belgesi, gerçeklerin kamuya açıklanması, sorumluların yargılanması,

[65] "E/CN.4/Sub.2/1993/8", 57-58.

anma törenleri düzenlenmesi gibi hakikat hakkı için elverişli sayılabilecek birtakım araçları sıralamaktadır. Bununla birlikte belge, doğrudan hakikat hakkına odaklanmamaktadır. Hakikatin açığa çıkarılması, ağır insan hakları ihlallerinin mağdurlarına yönelik telafi yollarından biri olarak sunulmuştur.

Hakikat hakkı, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi[66] tarafından 2 Ekim 1997 tarihinde yayımlanan "İnsan hakları ihlallerinin (sivil ve siyasi) faillerinin cezasız kalması sorunu" başlıklı belgede[67] de kendisine yer bulmuştur. Yine Ayırımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonunun, Ağustos 1991 tarihli kırk üçüncü oturumunda insan hakları ihlallerinin faillerinin cezasız kalması konusunda bir çalışma yapılması talebi üzerine hazırlanan rapor; üç temel ilkeyi ortaya koymuştur: Mağdurların bilme hakkı, mağdurların adalet hakkı, mağdurların tazminat hakkı.

Bilme hakkı; "… sadece herhangi bir mağdurun ya da yakın akrabalarının ne olduğunu bilme hakkı, hakikati öğrenme hakkı değildir. Bilme hakkı aynı zamanda kolektif bir haktır ve gelecekte ihlallerin tekrarlanmasını önlemek için tarihe dayanır. Bunun sonucu olarak, revizyonizm ya da inkârcılık adı altında tarihin saptırılmasına karşı korunmak için Devletin üstlenmesi gereken bir 'hatırlama görevi' vardır; yaşadığı zulmün bilgisi bir halkın ulusal mirasının bir parçasıdır ve bu nedenle korunmalıdır. O halde, kolektif bir hak olarak bilme hakkının temel hedefleri bunlardır." Görüldüğü üzere bilme hakkı kavramıyla ifade edilen, esasında bireysel bir öğrenme eyleminin çok ötesinde, kolektif nitelikteki bir hakikat hakkıdır.

---

[66] Birleşmiş Milletler Şartı'nın X. Bölümünde on iki madde halinde düzenlenen Ekonomik ve Sosyal Konseyin çalışma alanı ekonomik, sosyal, kültürel konular ile sağlık konularının yanı sıra insan hakları ve temel özgürlüklerdir. Konsey ayrıca BM'nin ve uzman kuruluşların çalışmalarını koordine eder. Bkz. "ECOSOC at a Glance | Economic and Social Council", erişim 14 Kasım 2024, https://ecosoc.un.org/en/about-us.

[67] "E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1: Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political): Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119" (UN Commission on Human Rights, 02 Ekim 1997), https://digitallibrary.un.org/record/245520?ln=en&v=pdf.

Belgede bu nitelikteki bir hakkı hayata geçirmek için iki dizi önlem tavsiye edilmektedir. "Bunlardan ilki, tarihte çok sık görüldüğü üzere, mahkemelerin yargısız infaz yapmadıkları sürece işkencecilere ve efendilerine hızlı bir şekilde ceza veremeyecekleri gerekçesiyle, tercihen mümkün olan en kısa sürede, yargı dışı soruşturma komisyonlarının kurulmasıdır. İkincisi, insan hakları ihlallerine ilişkin arşivlerin korunmasına yöneliktir."[68] Hakikat komisyonları, ilk önlemin bir parçası olabildiği gibi ikincisi için de yararlıdır.

İşbu belgenin birinci ekinde yer alan Cezasızlıkla Mücadele Eylemi Yoluyla İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi İçin İlkeler Seti Özet Tablosu'ndaki "Bilme Hakkı" başlığı altında birtakım genel ilkelere yer verilmektedir. Bu genel ilkelerden birincisi "devredilemez" nitelikteki hakikat hakkı, ikincisi hatırlama ödevi[69], üçüncüsü mağdurların bilme hakkı ve dördüncüsü bilme hakkını hayata geçirecek güvencelerdir.

Bu ilkelerin muhtevası, ikinci ekte yer alan Cezasızlıkla Mücadele Eylemi Yoluyla İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi İçin İlkeler Dizisi'nde açıklanmıştır. Bu dizinin başlangıç metnine göre BM Genel Kurulu;

> "… insan hakları ihlallerinin mağdurlarının menfaatleri doğrultusunda, bilme hakkının ve dolaylı olarak hakikati bilme hakkının, adalet hakkının ve telafi hakkının birlikte güvence altına alınması amacıyla ulusal ve uluslararası tedbirlerin

[68] "E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1", par. 18.

[69] Esasında devletlerin hakikat hakkına dair ödevleri kapsamında bir hafıza ya da hatırlama ödevlerinin olup olmadığı tartışma konusudur. 1980'lerde Almanya ve Fransa'da gelişen bu ödev, başlangıçta yalnızca II. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybedenleri anmaya yönelik bir etik ödev iken Fransa'nın hafıza yasalarında görüldüğü üzere fail devletlerin, ağır insan hakları ihlallerine yönelik anıları canlı tutmasına yönelik hukuki bir ödev halini almıştır. Terörist nitelemesinin yöneldiği gruplar gibi, ağır insan hakları ihlallerinin mağduru mu faili mi oldukları belirsiz "kompleks gruplar" söz konusu olduğunda bu ödev daha da tartışmalı hale gelir. Kompleks bir gruptan gelecek, kendi kahramanlarının isminin bir sokağa verilmesi ya da onun anısına heykel dikilmesi gibi taleplerin, söz konusu kahramanları terörist olarak niteleyen devlet tarafından kabul görmesini beklemek olağan değildir. Hakikatin açığa çıkarılmasına yönelen her rejimin kendine özgü koşulları olacağı da düşünüldüğünde genel bir hafıza ödevini reddedip, hakikatin açığa çıkarılmasına yönelmek ve kompleks gruplar da dahil olmak üzere herkesin hakikati bilmeye hakkı olduğunu kabul ederek bu yöndeki devlet ödevlerini, hatırlama ödevinden ayrı tutmak makul görünmektedir. van Noorloos, "A Critical Reflection on the Right to the Truth about Gross Human Rights Violations", 895.

alınması gerektiğine ve bu tedbirler olmaksızın cezasızlığın zararlı etkilerine karşı etkili bir çözüm bulunamayacağına inanmaktadır…”[70]

“Bilme Hakkı” başlıklı I. bölümdeki devredilemez nitelikte hakikat hakkı başlıklı birinci ilkeye göre;

“Her insan, geçmişte yaşanan olaylar ve sistematik, ağır insan hakları ihlalleri yoluyla iğrenç suçların işlenmesine yol açan koşullar ve nedenler hakkındaki gerçeği bilme konusunda devredilemez bir hakka sahiptir. Hakikati bilme hakkının tam ve etkili bir şekilde kullanılması, gelecekte ihlallerin tekrarlanmasını önlemek için elzemdir.”[71]

Hatırlama görevi başlıklı ikinci ilke uyarınca;

“Bir insanın maruz kaldığı zulmün tarihine ilişkin bilgisi, mirasının bir parçasıdır ve bu nedenle, Devletin hatırlama yükümlülüğünü yerine getirmek için uygun tedbirlerle korunmalıdır. Bu tür tedbirler, kolektif hafızayı yok olmaktan korumayı ve özellikle de revizyonist ve inkârcı argümanların gelişmesine karşı korumayı amaçlamalıdır.”[72]

Mağdurların bilme hakkını düzenleyen üçüncü ilke doğrultusunda “Herhangi bir yasal işlemden bağımsız olarak, mağdurlar, aileleri ve yakınları, ihlallerin gerçekleştiği koşullar hakkındaki gerçeği ve ölüm ya da kaybolma durumunda mağdurun akıbetini bilme hakkına sahiptir.”[73]

Son olarak bilme hakkını hayata geçirecek güvenceleri ele alan dördüncü ilkeye göre “Devletler, bilme hakkını hayata geçirmek için uygun adımları atmalıdır. Eğer adli kurumlar bu konuda yetersiz kalıyorsa, öncelikle yargı dışı soruşturma komisyonlarının

[70] “E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1”, 16.
[71] “E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1”, 17.
[72] “E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1”, 17.
[73] “E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1”, 17.

kurulmasına ve ilgili arşivlerin korunmasına ve bunlara erişimin sağlanmasına öncelik verilmelidir."[74]

Böylece 2 Ekim 1997 tarihli "İnsan hakları ihlallerinin (sivil ve siyasi) faillerinin cezasız kalması sorunu" başlıklı belge, kolektif nitelikte bir hakikat hakkını tanımaktadır. Ancak söz konusu belgenin de tek başına hakikat hakkına yönelik hazırlanmadığı ve esasında cezasızlıkla mücadele kapsamındaki daha geniş bir çalışmanın parçasını teşkil ettiği unutulmamalıdır.

Söz konusu ilkeler, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 8 Şubat 2005 kabul tarihli "Cezasızlıkla mücadele yoluyla insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik güncellenmiş ilkeler seti" isimli belgesiyle[75] güncellenmiştir. Güncellenmiş belge de hakikat hakkını neredeyse aynı biçimde ele almakla birlikte mağdurların bilme hakkını düzenleyen dördüncü ilke ile bu hakka zamanaşımına uğramama niteliği kazandırmıştır. Ayrıca bilme hakkını hayata geçirecek güvenceleri ele alan beşinci ilke de bağımsız ve etkili bir yargı sistemini bu güvencelerin arasına eklemiştir.[76]

Bunlara ek olarak silahlı çatışmalara sahne olan bazı devletlere yönelik muhtelif kararlarda da hakikat hakkına ilişkin unsurlara rastlamak mümkündür. 13 Aralık 1985 tarihli ve 40/145 sayılı "Şili'de insan hakları ve temel özgürlüklerin durumu" kararı[77];

---

[74] "E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1", 18.

[75] "E/CN.4/2005/102/Add.1: Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity" (UN Economic and Social Council, 08 Şubat 2005), https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=E%2FCN.4%2F2005%2F102%2FAdd.1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

[76] 1997 ve 2005 tarihli ilkeler dizisi, zamanla cezasızlıkla mücadele ile mağdurlar yönelik telafi konusunda temel birer referans metin olmuş, özellikle Amerikalılar-arası İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında kendilerine yer bulmuştur. Bkz. Dinçer, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Hakikat Hakkı", 177.

[77] "Genel Kurul … 6. Bir kez daha Şili makamlarına… (b) Siyasi nedenlerle tutuklanan ve daha sonra kaybolan kişilerin akıbetini gecikmeksizin soruşturmak ve açıklığa kavuşturmak, ailelerine bu soruşturmanın sonuçları hakkında yardımcı olmak ve bilgi vermek ve kaybolmalarından sorumlu olanları yargı önüne çıkarmak ve cezalandırmak; (c) İşkence ve diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya ceza uygulamalarına son vererek yaşam hakkına ve fiziksel ve ahlaki bütünlük hakkına saygı göstermek ve gözdağı verme ve zulüm uygulamalarının yanı sıra insan kaçırma, keyfi veya kötü niyetli gözaltı ve gizli yerlerde hapsetme uygulamalarına derhal son vermek için çağrıda bulunur." Bkz.

28 Ocak 2003 tarihli ve 57/161 sayılı "Guatemala'daki Birleşmiş Milletler Onay Misyonu" kararı[78]; 13 Şubat 2003 tarihli ve 57/105 sayılı "Doğu Timor için insani yardım, rehabilitasyon ve kalkınma yardımı" kararı[79]; 20 Aralık 1993 tarihli ve 48/149 sayılı "El Salvador'da insan haklarının durumu" kararı[80] bunlardandır. Ancak bu kararlar da hakikat hakkına odaklanmak yerine hakikatin açığa çıkarılmasını cezasızlık veya silahlı çatışmanın tarafı olan devletteki diğer insan hakları ihlallerinin bir yönü olarak ele alır.

Hakikat hakkının görünüm kazandığı bir başka bağlam da ülke içinde yerinden edilmiş kişilerdir. Nitekim BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından kabul edilen 11 Şubat 1998 tarihli "Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Yol Gösterici İlkeler"[81] de gerçeği öğrenme hakkından bahseder. 16. ilkenin birinci fıkrası uyarınca "Ülke içinde yerinden edilmiş tüm kişiler, kayıp yakınlarının akıbetini ve nerede olduklarını bilme hakkına sahiptir."

"A/RES/40/145: Situation of human rights and fundamental freedoms in Chile" (UN General Assembly, 13 Aralık 1985), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/478/52/pdf/nr047852.pdf.

[78] "Genel Kurul… 17. Hükûmeti, insan hakları ihlallerinin sistematik olarak cezasız kalmasına ilişkin olanlar başta olmak üzere, Misyon raporunda yer alan tavsiyeleri tam olarak uygulamaya çağırır. Hükûmeti, ulusal uzlaşıyı teşvik etmek, hakikat hakkını korumak ve otuz altı yıllık çatışma sırasında işlenen insan hakları ihlalleri ve şiddet mağdurlarına tazminat sağlamak amacıyla Tarihi Aydınlatma Komisyonunun tavsiyelerini uygulamaya çağırır ve Guatemala Kongresi'ni tavsiye edildiği üzere Barış ve Uyum Komisyonunu kurmaya davet eder; 18. Bu bağlamda, Hükûmet ve sivil toplum arasında bir Ulusal Tazminat Komisyonu kurulması yönünde varılan son anlaşmayı memnuniyetle karşılar ve Kongreyi Ulusal Tazminat Programı yasa tasarısını kabul etmeye çağırır…" Bkz. "A/RES/57/161: United Nations Verification Mission in Guatemala" (UN General Assembly, 28 Ocak 2003), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/548/77/pdf/n0254877.pdf.

[79] "Genel Kurul… 12. Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun ulusal uzlaşmayı ve mültecilerin Doğu Timor'a geri dönüşünü kolaylaştırmak için devam eden çabalarını da memnuniyetle karşılar…" Bkz. "A/RES/57/105: Assistance for humanitarian relief, rehabilitation and development for Timor-Leste" (UN General Assembly, 13 Şubat 2003), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/544/80/pdf/n0254480.pdf.

[80] "Genel Kurul… Genel Sekreter'in Salvador Hükûmeti ile işbirliği içinde, Hakikat Komisyonu tarafından tavsiye edildiği üzere, yasadışı silahlı gruplara yönelik tarafsız, bağımsız ve güvenilir bir soruşturmanın derhal başlatılması yönündeki çabalarını destekler ve Salvador'daki toplumun tüm kesimlerini böyle bir soruşturmada işbirliği yapmaya çağırır…" Bkz. "A/RES/48/149: Situation of human rights in El Salvador" (UN General Assembly, 20 Aralık 1993), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/712/33/img/nr071233.pdf.

[81] "E/CN.4/1998/53/Add.2: Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39: Addendum: Guiding Principles on Internal Displacement" (UN Commission on Human Rights, 11 Şubat 1998), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g98/104/93/pdf/g9810493.pdf.

BM Genel Kurulu, 21 Mart 2006 tarihli ve 60/147 sayılı "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Ağır İhlalleri ve Uluslararası İnsancıl Hukukun Ciddi İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Telafi Hakkına İlişkin Temel İlke ve Esaslar"[82] isimli kararıyla hakikat hakkını açıkça tanımıştır. Yine de bu hak, yalnızca ağır insan hakları ihlali mağdurlarına özgülenmiştir ve telafi sürecinin bir parçasıdır.

3. Bağımsız Bir Hak Olarak Hakikat

Hakikat hakkının bağımsız bir hak olarak kabul edilmesi süreci ilk olarak Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesinin[83] 1988 tarihli Velasquez Rodriguez/Honduras kararına dayandırılabilir.[84] Kararda bir kişinin kaybolmasına karşılık devlet tarafından etkili bir soruşturma yapılması gerekliliğinin kaybolan kişinin akıbeti hakkında belirsizlik olduğu sürece devam edeceği tespit edilmiştir. Bu ödev, faillerin cezalandırılamayacağı durumlarda dahi, kaybolan kişinin akıbeti ile öldürülmüşse kalıntılarının yeri hakkında yakınlarına bilgi vermeyi gerektirir.[85] Bu karar ile hakikat hakkı, insancıl hukukun dışına taşınmış ve daha genel bir anlam kazanmıştır.[86] Söz konusu kararda yer alan değerlendirmelerin BM tarafından kabulü, büyük oranda İnsan Hakları Konseyi ve Genel Kurul'un yakın tarihli kararlarına dayanmaktadır.

---

[82] "A/RES/60/147: Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law" (UN General Assembly, 21 Mart 2006), https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf.

[83] Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi ile dünyadaki üç bölgesel insan hakları mahkemesinden biridir. Amacı Amerikalılar-arası İnsan Hakları Sözleşmesi'ni yorumlamak ve uygulamak olan özerk bir hukuk kurumudur. Bkz. "Inter-American Court of Human Rights - What is the I/A Court H.R.?", Inter-American Court of Human Rights - What is the I/A Court H.R.?, erişim 18 Kasım 2024, http://www.corteidh.or.cr.

[84] Case of Velásquez-Rodríguez v. Honduras (Merits) (Inter-Am.Ct.H.R. 29 Temmuz 1998).

[85] Case of Velásquez-Rodríguez v. Honduras (Merits) paragraf 181.

[86] Sonraki kararlardan örnek olarak bkz. Case of Tibi v. Ecuador (Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 09 Temmuz 2004); Case of the Gómez-Paquiyauri Brothers v. Peru (Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 08 Temmuz 2004); Case of Myrna Mack Chang v. Guatemala (Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 25 Kasım 2003); Case of Trujillo-Oroza v. Bolivia (Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 27 Şubat 2002); Case of Anzualdo Castro v. Peru (Preliminary Objection, Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 22 Eylül 2009).

İnsan Hakları Konseyi; 27 Kasım 2006 tarihinde "Hakikat hakkı" başlıklı kararıyla[87] İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nden[88], en iyi ulusal ve uluslararası uygulamaları, özellikle yasal, idari veya diğer önlemleri ve bu hakkın bireysel ve toplumsal boyutlarını içerecek şekilde, devletlerin ve ilgili hükûmetler arası ve hükûmet dışı kuruluşların görüşlerini dikkate alarak, hakikati bilme hakkına ilişkin çalışma hakkında bir takip raporu hazırlamasını talep etmiştir.

İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin bu karar doğrultusunda hazırladığı rapor, 7 Haziran 2007 tarihinde yine "Hakikat hakkı" başlığıyla kabul edilmiştir.[89] Raporda hakkın unsurları, niteliği ve içeriği; diğer hak ve ödevlerle ilişkisi; hakkı destekleyen kurumsal mekanizma ve tedbirler ile hükûmetler-arası yeni gelişmeler ayrı başlıklar halinde ele alınmış, sonuç ve öneriler ortaya konulmuştur.

24 Eylül 2008 tarihli "Hakikat hakkı" kararıyla[90] Konsey, devletlerin hakikat komisyonlarına yönelik faaliyetlerini yaygınlaştırma çağrısında bulunmuş, henüz tarafı olmamış devletlerin Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'ye taraf olmasını tavsiye etmiş, ayrıca İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nden, ağır insan hakları ihlallerine ilişkin arşivlerin ve kayıtların korunmasına ilişkin kılavuz ilkeler ve bu tür ihlallerle bağlantılı davalarda yer alan tanıkların ve diğer kişilerin korunmasına yönelik programlar oluşturmak amacıyla, özellikle ağır insan hakları ihlallerine ilişkin arşivler ve kayıtlarla ilgili uygulamalar da dahil olmak üzere, hakikat hakkının etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik en iyi

---

[87] "A/HRC/DEC/2/105: Right to the truth" (UN Human Rights Council, 27 Kasım 2006), https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A%2FHRC%2FDEC%2F2%2F105.

[88] İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Birleşmiş Milletlerin başlıca insan hakları yetkilisidir, sorumluluğu Genel Sekretere karşıdır. Bkz. "High Commissioner", OHCHR, erişim 01 Mart 2025, https://www.ohchr.org/en/about-us/high-commissioner.

[89] "A/HRC/5/7: Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights: Right to the truth" (UN Human Rights Council, 07 Haziran 2007), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g07/129/48/pdf/g0712948.pdf.

[90] "A/HRC/RES/9/11: Right to the truth" (UN Human Rights Council, 24 Eylül 2008), https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/9/11.

uygulamalar hakkında kapsamlı bir çalışma hazırlamasını talep etmiş ve bu konudaki eğilimler ile en iyi uygulamaları belirlemek amacıyla ağır insan hakları ihlallerinde adli tıp uzmanlarının kullanımına ilişkin bir rapor hazırlamasını istemiştir. Özel raportörler ile Konsey'in diğer mekanizmalarını da yetkileri çerçevesinde, hakikat hakkı konusunu uygun şekilde dikkate almaya davet etmiştir.

Söz konusu kararı müteakiben hazırlanan rapor, 21 Ağustos 2009 tarihinde "Hakikat hakkı" başlığıyla kabul edilmiştir.[91] Ağır insan hakları ihlallerine ilişkin arşivler ve kayıtlarla ilgili uygulamalar da dahil olmak üzere, hakikat hakkının etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik uygulamalar ile ağır insan hakları ihlallerine ilişkin davalarda tanıkların ve ilgili diğer kişilerin korunması raporun temel konularıdır. Bu konuların, hakikat hakkının kullanılması bağlamında ele alındığı vurgulanmıştır.[92]

12 Ekim 2009 tarihli "Hakikat hakkı" kararı[93] da İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin, ağır insan hakları ihlalleri ve uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlalleri ile ilgili ceza yargılamaları çerçevesinde uygulanan tanıkların korunmasına yönelik programlar ve diğer tedbirler hakkında, devletlerden gelen bilgiler de dahil olmak üzere, ortak standartlar geliştirme ihtiyacını belirlemek ve tanıkların ve ağır insan hakları ihlalleri ve uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlalleri ile ilgili yargılamalarda işbirliği sağlamakla ilgili diğer kişilerin korunmasında devletlere rehberlik edecek en iyi uygulamaları teşvik etmek ve mevcut kaynaklar dahilinde, hakikati bilme hakkını güvence altına almanın bir aracı olarak kamu arşiv sistemlerinin oluşturulması, düzenlenmesi ve yönetilmesinin önemine ilişkin farklı deneyimleri dikkate alarak, bu konuda kılavuz ilkelere duyulan ihtiyacı incelemek amacıyla rapor hazırlaması talebini

[91] "A/HRC/12/19: Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights: Right to the truth" (UN Human Rights Council, 21 Ağustos 2009), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g09/150/89/pdf/g0915089.pdf.
[92] "A/HRC/12/19: Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights: Right to the truth", par. 8, 32.
[93] "A/HRC/RES/12/12: Right to the truth" (UN Human Rights Council, 12 Ekim 2009), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g09/165/99/pdf/g0916599.pdf.

içerir. Ayrıca Konsey'in özel raportörlerini ve diğer mekanizmalarını, yetkileri çerçevesinde, hakikat hakkı konusunu uygun şekilde dikkate almaya davet eder.

Bu doğrultuda hazırlanan rapor, 28 Temmuz 2010 tarihinde "Hakikat hakkı" başlığıyla kabul edilmiştir.[94] Raporda tanıkların, mağdurların ve ilgili diğer kişilerin uluslararası hukuk ve içtihat kapsamında korunması; tanıkların ve mağdurların korunmasına yönelik programlar ve tedbirler ile ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri ile ilgili ceza usulleri çerçevesinde bir tanık koruma programının temel unsurları ele alınmıştır. 21 Ağustos 2009 tarihinde kabul edilen rapora da atıfta bulunan çalışma, hakikat hakkı ile adı geçen kişilerin korunması arasında ilişki kurmuştur.

Konsey, hakikat hakkını raporlama dışındaki faaliyetlerinde de gündeme getirmiştir. Hakikat hakkının araçlarından biri olan anma günleri[95], Konsey'in başvurduğu bir yöntemdir. 23 Haziran 2010 tarihli ve 14/7 sayılı karar uyarınca 24 Mart günleri, "Ağır İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Hakikat Hakkı ve Mağdurlar İçin Haysiyet Günü" olarak ilan edilmiştir.[96] Bu karara da atıfta bulunan BM Genel Kurulu ise 21 Aralık 2010 tarihli ve 65/196 sayılı kararıyla aynı tarihi "Uluslararası Hakikat Hakkı Günü" ilan etmiştir.[97]

---

[94] "A/HRC/15/33: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Right to the truth" (UN Human Rights Council, 28 Ekim 2009), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g10/151/73/pdf/g1015173.pdf.

[95] Anma günleri, hakikat taleplerinden biridir: "Müzeler, anıtlar, törenler, anma günleri de geçmişin sahiplenildiğini göstermek ve önceki inkâr ve cehalete meydan okumak için gereklidir." Bkz. Elizabeth Stanley, "What Next? The Aftermath of Organised Truth Telling", *Race & Class* 44, sy 1 (01 Temmuz 2002): 9-10, https://doi.org/10.1177/0306396802441002.

[96] "A/HRC/RES/14/7: Proclamation of 24 March as the International Day for the Right to the Truth concerning Gross Human Rights Violations and for the Dignity of Victims" (UN Human Rights Council, 23 Haziran 2010), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g10/145/76/pdf/g1014576.pdf.

[97] "A/RES/65/196: Proclamation of 24 March as the International Day for the Right to the Truth concerning Gross Human Rights Violations and for the Dignity of Victims" (UN General Assembly, 23 Haziran 2010), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/524/30/pdf/n1052430.pdf.

Genel Kurul ayrıca 21 Ocak 2014 tarihli ve 68/165 "Hakikat hakkı" kararı ile[98] hakikat hakkını açıkça tanımıştır. Bu belgede cezasızlığın sona erdirilmesine katkı sunmak, insan haklarını teşvik etmek ve korumak için hakikat hakkına saygı göstermenin ve bu hakkı güvence altına almanın önemi vurgulanmıştır. İhlalleri soruşturmak üzere özel adli mekanizmalar ile hakikat ve uzlaşma komisyonları gibi adli olmayan mekanizmaların kurulması ile etkili bir şekilde faaliyet yürütmelerinin sağlanması teşvik edilmiştir. Tüm bunlar için devletlerin ve Özel Raportör de dahil olmak üzere uluslararası örgüt mekanizmalarının teknik işbirliğinin ve sivil toplumun rolünün önemine değinilmiştir. Hâlâ taraf olmayan devletler, Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'ye taraf olmaya davet edilmiştir. Ayrıca henüz bunu yapmamış olan devletler, insan haklarıyla ilgili tüm arşivlerin muhafaza edilmesini ve korunmasını sağlayacak bir ulusal arşiv politikası oluşturmaya ve bu konudaki mevzuatı yürürlüğe koymaya teşvik edilmiştir. İnsan Hakları Yüksek Komiserliğine, bu konuda paydaşlardan topladığı bilgileri kamuya açık hale getirme ödevi verilmiştir. İnsan Hakları Konseyinin özel usulleri[99] ile diğer mekanizmaları da kendi yetkileri çerçevesinde, hakikat hakkı konusunu uygun şekilde dikkate almaya davet edilmiştir. BM kurumları, devletler ve sivil toplum örgütleri de ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri sonrasında yaşananlar hakkında bilgi edinme, gerçekleri ortaya koyma ve hakikati etkili bir şekilde ortaya çıkarma yetkisine sahip ilgili mekanizma ve usullerin etkinliğini artırmak amacıyla hakikat hakkı konusunda deneyim ve iyi uygulama alışverişinde bulunmaya

---

[98] "A/RES/68/165: Right to the truth" (UN General Assembly, 21 Ocak 2014), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/449/35/pdf/n1344935.pdf.

[99] Özel usuller; BM İnsan Hakları Konseyine bağlı olarak ülke veya konu temelinde çalışmalar yapmak üzere, ücretsiz olarak yetkilendirilmiş bağımsız ve tarafsız uzmanların ülke ziyareti, raporlama, başvuruları değerlendirme gibi araçlarla yürüttüğü denetim türüdür. "Özel Raportör", "Çalışma Grubu", "Bağımsız Uzman", "Genel Sekreterin Özel Temsilcisi", "Genel Sekreterin Temsilcisi", "İnsan Hakları Komisyonunun Temsilcisi" gibi farklı isimlerle anılabilir. Bkz. Bilge Bingöl Schrijer, *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Yargı Dışı Korunması (BM İnsan Hakları Konseyi ve İnsan Hakları Sözleşmelerinin Denetim Organları)*, Birinci Baskı (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 154-66; Esra Yılmaz Eren, *BM Özel Prosedürlerinin İnsan Haklarının Korunmasındaki Yeri ve Önemi*, 1. Baskı (İstanbul: Adalet Yayınevi, 2023), 57-84.

çağrılmıştır. Son olarak Genel Sekreter'den kaynakların uygunluğuna bağlı olarak, hakikat hakkı konusunda deneyimlerin ve iyi uygulamaların paylaşılması amacıyla, ilgili özel raportörün de katılımıyla, Ağır İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Hakikati Bilme Hakkı ve Mağdurların Onuru için Uluslararası Gün münasebetiyle bir etkinlik düzenlemesi talep edilmiştir. Söz konusu karar, hakikat hakkının genel çerçevesini oluşturur niteliktedir.

Bu karardan iki yıl sonra aynı konudaki 1991 tarihli Protokol'ün gözden geçirilmesiyle kabul edilen 2016 tarihli "Yasadışı, Keyfi ve Yargısız İnfazların Etkili Bir Şekilde Önlenmesi ve Soruşturulmasına İlişkin Gözden Geçirilmiş Birleşmiş Milletler El Kitabı" da hakikat hakkına açık bir atıf içerir.[100] Yasadışı ölümlerin önlenmesi ve olası yasadışı ölümlerin soruşturulmasına yönelik uluslararası hukuki standartları belirleyen Güncellenmiş Protokol, "Hesap Sorabilirlik ve Telafi" başlığı altında aile üyelerinin, bir cinayetin nedenleri hakkında bilgi edinme ve cinayete yol açan koşullar, olaylar ve nedenler hakkındaki gerçekleri öğrenme hakkını hem bireysel hem de toplumsal boyutlarıyla kabul etmiştir.[101] Ayrıca soruşturma ilkeleri arasında bir ölüme katkıda bulunmuş olabilecek politikaları ve sistemik hataları tespit etme ve varsa

[100] "The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016) the Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions" (New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2017), https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf.

[101] "The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016) the Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions", par. 11-14.

örüntüleri belirlemeye çalışma[102] ile şeffaflık[103] ve aile üyelerinin katılımı ve korunması[104] da sayılmıştır.

Konsey ayrıca pek çok kez yer verdiği şekilde "özel raportörlerini hakikat hakkı konusunu uygun şekilde dikkate almaya davet etme"nin[105] dışında çalışmalarında hakikat hakkına odaklanacak bir Özel Raportör tayin edilmesini de kararlaştırmıştır. 13 Ekim 2011 tarihli karara göre üç yıl görev yapacak olan Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik bir Özel Raportör belirlenecektir.[106]

Özel raportörün görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Talep üzerine, görev alanıyla ilgili konularda teknik yardım veya danışmanlık hizmetleri sağlanmasına katkıda bulunmak;
- Ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin ele alınmasında hakikat, adalet, telafi ve tekerrür etmeme garantilerinin teşvik edilmesine ilişkin normatif çerçeveler, ulusal uygulamalar ve hakikat ve uzlaşma komisyonları ve diğer mekanizmalar gibi deneyimler de dahil olmak üzere ulusal durumlarla ilgili bilgi toplamak ve eğilimleri, gelişmeleri ve zorlukları incelemek ve bu konuda tavsiyelerde bulunmak;
- İyi uygulamaları ve çıkarılan dersleri tespit etmek, paylaşmak ve teşvik etmek, ayrıca hakikat, adalet, telafi ve bir daha tekrarlanmama garantilerinin

[102] "The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016) the Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions", par. 26.
[103] "The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016) the Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions", par. 32-33.
[104] "The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016) the Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions", 35-37.
[105] Bkz. "A/HRC/RES/9/11: Right to the truth"; "A/HRC/RES/12/12: Right to the truth".
[106] "A/HRC/RES/18/7: Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non recurrence" (UN Human Rights Council, 13 Ekim 2011), https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g11/166/33/pdf/g1116633.pdf.

geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için yollar ve araçlar tavsiye etmek amacıyla potansiyel ilave unsurları tespit etmek;

- Diğerlerinin yanı sıra, hükûmetler, uluslararası ve bölgesel örgütler, ulusal insan hakları kurumları ve sivil toplum örgütlerinin yanı sıra ilgili Birleşmiş Milletler organları ve mekanizmalarıyla düzenli bir diyalog geliştirmek ve işbirliği yapmak;
- Diğerlerinin yanı sıra, ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin ele alınmasına yönelik stratejiler, politikalar ve tedbirler tasarlanırken ve uygulanırken adli ve adli olmayan tedbirlere ilişkin tavsiyelerde bulunmak;
- Diğerlerinin yanı sıra devletler ve ilgili Birleşmiş Milletler organları ve mekanizmaları, uluslararası ve bölgesel örgütler, ulusal insan hakları kurumları ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde ve onların görüşlerini yansıtarak, görev alanına giren konuların uygulanmasına yönelik yollar ve araçlar hakkında bir çalışma yürütmek;
- Ülke ziyaretleri gerçekleştirmek ve devletlerden gelen davetlere derhal yanıt vermek;
- Görev alanına giren konularda sistematik ve tutarlı bir yaklaşımı teşvik etmek amacıyla ilgili uluslararası konferanslara ve etkinliklere katılmak ve katkıda bulunmak;
- Ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri ile ilgilenirken sistematik ve tutarlı bir yaklaşımın değeri konusunda farkındalık yaratmak ve bu konuda tavsiyelerde bulunmak;
- Yetki alanının tüm çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifini entegre etmek;
- Mağdur merkezli bir yaklaşımı yetki alanındaki çalışmalara entegre etmek;

- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, hükûmetler arası ve hükûmet dışı kuruluşlar, İnsan Hakları Konseyi'nin diğer özel usulleri ve diğer ilgili aktörlerle gereksiz tekrarlardan kaçınarak yakın koordinasyon içinde çalışmak.

Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportör, tematik raporlar ve devlet raporları aracılığıyla hakikat hakkını detaylandırmıştır.

Özel Raportörün hazırladığı ilk tematik rapor 9 Ağustos 2012 tarihinde kabul edilmiş olup hakikat hakkının adaletin tesisi, ihlallerin telafisi ve tekrarlanmamasına yönelik güvencelere odaklanmıştır.[107] 28 Ağustos 2013 kabul tarihli tematik rapor[108], geçiş dönemlerinde hakikat komisyonlarının karşılaştığı zorluklar ve bu mekanizmaların ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerini ele almadaki etkinliğini güçlendirmeye yönelik müdahaleleri inceler. 27 Ağustos 2014'te kabul edilen tematik raporun[109] konusu, ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri sonrasında kovuşturmaya öncelik verme stratejileridir. 7 Eylül 2015 kabul tarihli tematik rapor[110], ihlallerin tekrarlanmaması konusunu ele alır ve hakikat komisyonları ile arşivler için bir genel tavsiyeler seti içerir. 27 Aralık 2016'da kabul edilen tematik rapor[111], mağdurların geçiş dönemi adaleti

[107] "A/HRC/21/46: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff" (UN Human Rights Council, 09 Ağustos 2012), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g12/158/58/pdf/g1215858.pdf.
[108] "A/HRC/24/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff" (UN Human Rights Council, 28 Ağustos 2013), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g13/165/05/pdf/g1316505.pdf.
[109] "A/HRC/27/56: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff" (UN Human Rights Council, 27 Ağustos 2014), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g14/148/98/pdf/g1414898.pdf.
[110] "A/HRC/30/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff" (UN Human Rights Council, 07 Eylül 2015), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/202/04/pdf/g1520204.pdf.
[111] "A/HRC/34/62: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff" (UN Human Rights Council, 27 Aralık 2016), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g16/441/89/pdf/g1644189.pdf.

tedbirlerine katılımını inceler. 7 ve 21 Ağustos 2017 kabul tarihli tematik raporlar[112] da geçiş dönemi adaleti kavramına geniş şekilde yer verir. 6 Haziran 2018 tarihinde kabul edilen tematik rapor[113]; soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar dâhil olmak üzere ağır insan hakları ihlalleri ve istismarları ile uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlallerinin ve bunların tekrarlanmasının önlenmesinde geçiş dönemi adaletinin katkısına ilişkin olup Soykırımın Önlenmesine ilişkin Genel Sekreter Özel Danışmanıyla ortak bir çalışmadır. 11 Temmuz 2019 tarihinde kabul edilen tematik rapor[114] yerel telafi programlarına ilişkin deneyimleri inceler. 9 Temmuz 2020 kabul tarihli tematik rapor[115], geçiş dönemi adaletinin bir ayağı olarak ciddi insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlalleri bağlamında hafızalaştırma süreçlerini değerlendirir. 9 Temmuz 2021'de kabul edilen tematik rapor[116], geçiş dönem adaletinin bir başka ayağı olan hesap sorabilirlik kavramına özgülenmiştir. 12 Temmuz 2022 tarihinde kabul edilen tematik raporun[117] konusu, geçiş dönemi adaleti süreçlerinde devlet dışı

[112] "A/HRC/36/50/Add.1: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence on his global study on transitional justice" (UN Human Rights Council, 07 Ağustos 2017), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/233/98/pdf/g1723398.pdf; "A/HRC/36/50: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence" (UN Human Rights Council, 21 Ağustos 2017), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/243/19/pdf/g1724319.pdf.

[113] "A/HRC/37/65: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non recurrence and the Special Adviser to the Secretary-General on the Prevention of Genocide" (UN Human Rights Council, 06 Haziran 2018), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g18/170/58/pdf/g1817058.pdf.

[114] "A/HRC/42/45: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence" (UN Human Rights Council, 11 Temmuz 2019), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g19/213/93/pdf/g1921393.pdf.

[115] "A/HRC/45/45: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence" (UN General Assembly, 09 Temmuz 2020), https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F45%2F45&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

[116] "A/HRC/48/60: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence" (UN Human Rights Council, 09 Temmuz 2021), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g21/176/75/pdf/g2117675.pdf.

[117] "A/HRC/51/34: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli" (UN Human Rights Council, 12 Temmuz 2022), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/404/91/pdf/g2240491.pdf.

aktörlerin rolü ve sorumluluklarıdır. 10 Temmuz 2023 kabul tarihli tematik rapor[118], geçiş dönemi adaletinin temellerini oluşturan uluslararası hukuki standartları belirtir.

4. Değerlendirme: Hakikat Hakkının Görünümlerine Alan Açmak

Hakikat hakkı ilk olarak kayıplar ve zorla kaybetme vakalarına ilişkin düşünülmüştür. Bunun çerçevesi Cenevre Sözleşmeleri, BM Genel Kurulu'nun silahlı çatışmalarda kaybolan veya ölen kişiler ile zorla kaybedilenlere ilişkin kararları, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi kararları ve nihayetinde BM Tüm Kişilerin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Bildirge ve BM Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme ile çizilmiştir.

Hakikat hakkının bir diğer görünümü, insan hakkı ihlallerinin mağdurlarına yönelik telafinin bir aracı niteliğindeki hakikattir. Bu araçsal bağlam, muhtelif BM organlarının telafi konusundaki kararları ile silahlı çatışmaların yaşandığı bazı devletlere yönelik kararlarına dayanır. Tazminat, rehabilitasyon ve cezasızlığın önlenmesi bu konudaki ana temalardır.

Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesinin 1988 tarihli Velasquez Rodriguez/Honduras kararındaki değerlendirmelerin BM nezdinde de benimsenmesiyle hakikat hakkı için yeni bir dönem başlamıştır. Artık BM organlarının hakikat hakkını insancıl hukuktaki anlamından daha geniş ve bağımsız bir hak niteliğinde ele aldığı görülmektedir. İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin faaliyetlerinin ardından Genel Kurul tarafından da benimsenen hakikat hakkına ilişkin özel bir raportör dahi atanmıştır.

Böylece elli yılı aşan seyrinin sonunda nihayet kişilerin hakları ile devletlerin ödevlerini ve hakkın tesisini sağlayacak araçlar ile hakkın ilişkili olduğu diğer bireysel

[118] "A/HRC/54/24: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli" (UN Human Rights Council, 10 Temmuz 2023), https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g23/126/71/pdf/g2312671.pdf.

ve toplumsal değerleri belirleyen bir ilkeler manzumesi hakikat hakkı için de çizilmiştir. Söz konusu ilkeler manzumesiyle belirlenen hakikat hakkının, ağır insan hakkı ihlallerinin görüldüğü otoriter rejimlerin ardından geçmişle hesaplaşmanın ve hak ihlallerini telafi etmenin vazgeçilmez yollarından birini teşkil ettiği artık kabul görmektedir.[119] Hakikat hakkının temelde üç farklı görünümünü birbirlerini dışlayıcı ve mutlak doğru bir biçimde ele almak yerine; uygun koşullarda somut ihtiyaçlara cevap verecek esneklikte, farklı görünümlerin bağımsızlığı ve birbirleriyle ilişkileri doğrultusunda bütüncüllüğünü unutmadan yorumlamak gerekir. Aksi durum, hakikat hakkı aracılığıyla bir hakikat dayatmak ve hakikate ilişkin diğer anlatıları bastırmak anlamına gelebilir.

C. Hakikat Komisyonlarının Özellikleri

Hakikat komisyonları, geçmişteki insan hakları ihlallerini araştırmak üzere kurulan resmî yahut gayri resmî organlardır.[120] Komisyonlar, kitlesel insan hakları ihlalleriyle başa çıkmak için ceza yargılamaları gibi geleneksel hukuki araçlara alternatif, yargısal olmayan bir önlem olarak öne çıkar. Hakikat komisyonları, demokrasiye geçiş döneminin bir parçası olarak kurulabileceği gibi iç savaşı bitiren ulusal yahut uluslararası bir iradenin tezahürü de olabilmektedir.[121] Dolayısıyla her komisyon, içinde bulunduğu bağlamın özel koşullarını yansıtan bir görünüm kazanır. Bununla birlikte 1974'ten 1994'e dek faaliyet gösteren on beş hakikat komisyonu üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma yürüten Hayner, hakikat komisyonlarının ayırıcı unsurlarını ortaya koymuş, daha sonra bu unsurları yenilemiştir.[122]

---

[119] Dinçer, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Hakikat Hakkı", 156.

[120] Hakikat komisyonlarının, hakikat hakkının tesisine yönelik bir araç olduğu BM Genel Kurulu tarafından da kabul edilmektedir. Özel Raportör'ün bu yöndeki tespiti için bkz. "A/HRC/24/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 18.

[121] Priscilla B. Hayner, "Fifteen Truth Commissions--1974 to 1994: A Comparative Study", *Human Rights Quarterly* 16, sy 4 (1994): 608, https://doi.org/10.2307/762562.

[122] Priscilla B. Hayner, *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*, 2. bs (New York: Routledge, 2010), 10-13, https://doi.org/10.4324/9780203867822.

Buna göre geçmişe odaklanma ilk unsurdur. Geçmiş, bu niyetle hareket edilmesine ihtiyaç duymaksızın her türlü hukuki müdahalenin konusu olduğundan[123] ilk unsur, geçmişe müdahale etme anlamında değil, devam eden olayları dışlayıcılık olarak anlaşılmalıdır. İkinci unsur, komisyonların spesifik bir olay hakkında değil; belirli bir zamana yayılan olaylar hakkında araştırma yapmasıdır. Nitekim komisyonları özel kılan, ceza mahkemeleri gibi belirli olayları çözmek yerine, bir devletin tarihine dair toplumsal kabulleri etkileme niyetinde olmasıdır.[124] Üçüncü olarak komisyonlar, etkilenen nüfusla doğrudan ve geniş çapta etkileşime geçerek onların deneyimleri hakkında bilgi toplayan oluşumlardır. Çoğu kez ağır insan hakları ihlallerinin mağdurları hakikatin açığa çıkarılmasını talep eder konumda iken toplumdaki hâkim gruplar bu motivasyona eşlik etmezler.[125] Böylece hakikat mekanizması olarak komisyonlar, faili cezalandırmaya odaklı adli süreçlerin aksine, mağdur odaklı yapılar olarak görünür. Komisyonlar özellikle adalete erişimin kısıtlandığı göç, iç savaş gibi adli süreçlere erişimin önünde *de jure* (hukuki) veya *de facto* (fiili) engellerin bulunduğu süreçlerde mağdurların seslerini duyurabildikleri en önemli alan olma özelliğini kazanır. Dördüncü unsur, komisyonların süresiz şekilde çalışan organlar değil; raporlama çalışmasının tamamlanmasıyla varlığı sona eren, geçici (*ad hoc*) yapılar olmasıdır.

Dünyadaki hakikat komisyonlarının bir listesi için bkz. Nesrin Uçarlar ve DİSA, *Hiçbir Şey Yerinde Değil Çatışma Sonrası Süreçte Adalet ve Geçmişle Yüzleşme Talepleri*, 1. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 311-16.

[123] Austin Sarat ve Thomas R. Kearns, "Writing History and Registering Memory in Legal Decisions and Legal Practices", içinde *History, Memory, and the Law*, ed. Austin Sarat ve Thomas R. Kearns (University of Michigan Press, 1999), 3, http://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.16029.4.

[124] Hayner, *Unspeakable Truths*, 11. Esasında içtimai hayat, hukukun bir mütemmim cüzü olduğundan ceza mahkemeleri hakikati, anlamayı, pişmanlığı yok sayamaz; bunlara dair söyleyecekleri vardır. Ancak bireysel olarak faile ve fiile odaklanan ceza mahkemelerinin, yürüttüğü işlev gereği ancak sınırlı bir şekilde tespit edebildiği olgusal gerçekliği bir hakikat anlatımına dönüştürmesi kolay veya arzu edilen değildir. Bkz. Cansu Muratoğlu, *Geçmişle Yüzleşme, İmkânlar ve İmkânsızlıklar*, 1. Basım (İstanbul: Zoe Kitap, 2019), 158-59; Diego Tatián, "¿Fundar una Comunidad Después del Crimen?", çev. Cemal Bâli Akal, *MEF Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, sy 2 (Aralık 2022): 422.

[125] van Noorloos, "A Critical Reflection on the Right to the Truth about Gross Human Rights Violations", 891.

Nihayet komisyonlar, araştırma yaptıkları hassas konulara dair bilgilere -ve bu arada hassas bilgilere- erişme ve raporun etkililiğini artırma amaçlarıyla nitelikli koruma ve güvenlik yetkileriyle donatılır. Bu unsur, bilgiye erişim faaliyetinin çeşitli usulleri barındırması bakımından özellik arz eder. Bunların birçoğu arşiv araştırması, tanık dinleme, keşif yapma ve toplu mezar kazıları gibi ceza mahkemelerinin de başvurduğu usuller olmakla birlikte bu usuller komisyonlar önünde, adli alandakinden çok farklı bir görünüm kazanır. Ayrıca komisyonların genellikle yargılama ya da af gibi yetkileri bulunmaz; Güney Afrika'daki komisyonun af yetkisini haiz olması istisna niteliğindedir.[126]

Hakikat komisyonları; raporları aracılığıyla geçmişin aydınlatılmasına ve demokratik koşullarda kamusal bir tartışmanın yürütülmesine yardımcı olabilir, hak ihlallerinin faillerinden hesap sorulmasını sağlayabilir, mağdur grupların seslerinin duyulmasını ve zararlarının tazminini önerebilir, çatışan gruplar arasında ve çatışan grupların dışındaki gruplarla bunlar arasında bir uzlaşıyı teşvik edebilir, ayrıca geçiş dönemi adaletinin sağlanmasına katkı sunabilir.[127]

---

[126] Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 243.

[127] Mark Freeman ve Priscilla B. Hayner, "Truth-Telling", içinde *Reconciliation After Violent Conflict A Handbook*, ed. David Bloomfield, Teresa Barnes ve Huyse Luc (Sweden: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003), 125-27. Komisyonların, adaletin tesisinde bir ön koşul olarak algılanması, Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun bir üyesinin şu ifadelerine de yansımıştır: "Hakikat, birçok nedenden ötürü mutlak ve vazgeçilemez bir değer olarak kabul edilmiştir. Telafi ve önleme tedbirlerinin alınabilmesi için neyin telafi edilmesi ve neyin önlenmesi gerektiğinin açıkça bilinmesi gerekir…" Bkz. Jose Zalaquett, "Balancing Ethical Imperatives and Political Constraints: The Dilemma of New Democracies Confronting Past Human Rights Violations", *UC Law Journal* 43, sy 6 (01 Ocak 1992): 1433. Tanıma (*recognition*), yurttaşlık sıfatındaki eşitlenmeye bağlı bir güven tesisi (*civic trust*) ve mağdur gruplar ile mağdur olmayan gruplar arasında empatiye dayalı bir toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilmesinin (*social solidarity*) koşullarını yaratmaya dayalı bir etkili telafi politikaları anlayışı ve bu anlayış kapsamında hakikatin açığa çıkarılmasının, diğer telafi yollarının gereklerinin yerine getirilmesi için bir ön şart niteliği taşıdığı vurgusu için ayrıca bkz. Pablo de Greiff ve Pablo de Greiff, ed., "Justice and Reparations", içinde *The Handbook of Reparations* (Oxford University Press, 2006), 451-77, https://doi.org/10.1093/0199291926.003.0013. Üstelik bu anlayışın, temel hedef olarak kırılan ilişkileri onarmayı ve failin cezalandırılmasından çok mağdurun ihtiyaçlarına odaklanmayı talep eden "onarıcı adalet" anlayışıyla da uyumlu olduğu konusunda ayrıca bkz. Margaret Urban Walker, "Restorative Justice and Reparations", *Journal of Social Philosophy* 37, sy 3 (2006): 238, 382, https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2006.00343.x; Turgut Tarhanlı, "Geçmişle Hesaplaşma Bağlamında Onarıcı Adalet Yaklaşımının Katkısı", içinde *Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye: Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?*, Birinci Baskı (İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2007), 39-46, https://tr.boell.org/sites/default/files/gecmislehesaplasma_kitap.pdf.

Ancak bazı koşullarda komisyonlara başvurmak öncelikli görülmemektedir. Özellikle devam eden çatışma yahut çatışma korkusunun baskın olduğu bir atmosfer, bu tür bir girişimi engelleyebilir. Çatışmaların bu şekilde çözülmesi konusundaki siyasi iradenin veya kurumsal kapasitenin yeterince güçlü olmaması ya da bu irade ile kapasitenin başka önceliklere ve mekanizmalara yönlenmesi de komisyonların tercih edilmeme sebeplerindendir.[128] Örneğin Güney Afrika'da dönemin devlet başkanı Nelson Mandela'nın komisyon faaliyetlerini güçlü bir siyasi iradeyle desteklemesi, olumlu bulunmuştur.[129]

Hakikat komisyonlarına benzer nitelikler taşıyan ve fakat bazı yönleriyle onlardan ayrışan diğer yapılar da mevcuttur. Bu tür yapılar da hakikat komisyonları gibi geçmişteki insan hakları ihlallerini araştırmak üzere kurulan organlar olmakla birlikte onlara nazaran daha dar bir zaman aralığındaki belirli bir olaya özgülenmiştir. Hakikat komisyonları kadar geniş yetkilere de sahip olmayıp odağındaki olaylara dair spesifik ve dar yetkileri haizdir. Ayrıca kurumsal bağımsızlık bakımından da daha zayıf konumdadır.[130]

Bu tür soruşturmalar, daha sonra diğer araçlarla yürütülen hakikat süreçlerinin hazırlayıcısı niteliğinde olabilmektedir. Örneğin Kanada'da devlet eliyle yerli topluluklara uygulanan asimilasyon politikalarını araştıran komisyon, hakikat komisyonunun faaliyetlerine öncülük etmiştir.[131]

Komisyonların özel bir görünümü, uluslararası düzleme yansır. Uluslararası komisyonlar tarafından yürütülen savaş suçları soruşturmalarına örnek olarak BM İnsan

---

[128] Freeman ve Hayner, "Truth-Telling", 127. Buna karşın "geçmişin keskin bir şekilde çatışan ve siyasi olarak yüklü versiyonlarının olduğu" koşulların, komisyonlara en çok ihtiyaç duyulan koşullar olduğu dile getirilmiştir. Bkz. Audrey R. Chapman ve Patrick Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", *Human Rights Quarterly* 23, sy 1 (2001): 5.

[129] Nazım Dikbaş, çev., "Hakikat Komisyonları" (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014), 95, https://hakikatadalethafiza.org/yayinlar/hakikat-komisyonlari.

[130] Freeman ve Hayner, "Truth-Telling", 122-23.

[131] Hayner, *Unspeakable Truths*, 15.

Hakları Komisyonunun Yugoslavya'daki savaş suçlarını tespite görevli komisyonu bu durumun tipik bir örneğidir.[132]

D. Hakikat Komisyonlarında Anlatının İşlevi: Hakikati İnşa Etmek

Hukukta anlatının, baskılanan anlatılara dair bir mesele olduğunun kabulü, hakikat komisyonlarının baskın anlatı merkezli konumunu değerlendirmeyi gerektirir. Birincil veri kaynağı olarak mağdur tanıklıklarına başvuran[133] hakikat komisyonlarının, kolektif bir hafızanın inşası ve korunmasına dair bir işlevi olduğu varsayılır. Buna göre hakikat taleplerine konu ihlaller, geçmişin inkârına dayanır.[134] İnkâr; bazen geçmişteki bir ihlalin yok sayılması, hiç yaşanmamış kabul edilmesi (*literal denail*), bazen tam olarak öyle olmadığının ifade edilmesi (*interpretive denail*), bazen de yaşananların hak edildiğinin belirtilmesidir (*implicatory denail*).[135]

Söz konusu inkâr pratikleri; hatırlamanın öznesi, nesnesi ve yöntemini şekillendirir. Kolektif hafızanın mümkünlüğünü kabul eden bir anlayışla hatırlamanın öznesini toplum olarak addetmek mümkündür. Nitekim Renan "Kahramanlıklarla, büyük adamlarla ve zaferlerle (hakiki zaferlerden bahsediyorum) dolu bir geçmiş, işte ulusal fikrin dayandığı sosyal sermaye bunlardır."[136] diyerek devletlerin "insan" unsurunu da içine alan bir hissiyat birliğine işaret etmiştir. Ayrıca "ulusun özü tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır"[137] diyerek hatırlamanın nesnesini ortaya koymaktadır. Ulusların, devletlerden sonra yaratıldıkları fikrinin önde gelen ismi Anderson da hafızanın, toplum düzeyinde homojonleştirilmiş olduğu, dolayısıyla tarihsel ve sosyolojik nitelik taşıdığını

---

[132] Hayner, 16.
[133] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 5.
[134] Stanley Cohen, "State Crimes of Previous Regimes: Knowledge, Accountability, and the Policing of the Past", *Law & Social Inquiry* 20, sy 1 (1995): 13.
[135] Stanley Cohen, *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering* (New Hampshire: Polity Press, 2008), 103-12.
[136] Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, çev. Gökçe Yavaş, Birinci Basım (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 50.
[137] Renan, 38.

vurgulamıştır.[138] Kolektif hafıza, neyin hatırlanıp neyin unutulacağını belirlerken aynı zamanda bunun nasıl yapılacağını da etkiler. Renan ve Anderson'ın toplumsallık vurguları, en iyi ifadelerini Halbswachs ve Connerton'ın tezlerinde bulmuştur. Halbswachs, bireysel olarak nitelendirilebilecek hafızanın dahi her zaman için toplumsal süreçlerle oluştuğunu ifşa ederken[139], Connerton toplum düzeyinde anımsamanın mümkün olabileceği üzerinde durmuştur. Buna göre toplumların hafızası, aktarma yoluyla oluşur. Aktarma, toplumun yaşlı üyelerinden genç üyelerine doğrudur ve tarihsel süreçte sözlü aktarmanın yanına yazılı aktarma eklenmiştir.[140] İnsan ilişkilerinin aynı zamanda bir iktidar ilişkisi olduğu düşünüldüğünde "tamamen bilimsel bir tarih hayal etsek bile, iktidar[ın] tarihe içkin"[141] olduğu kabul edilmelidir.[142]

Verili olmayan kolektif hafızanın inşası ve korunması bakımından devletlerin rolü özellik arz eder. Zira hafızanın toplumsal kanallarla şekillendiği söylemi, bu süreçteki farklı öznelerin varlığını da kabul etmek anlamına gelir ki hatırlama ve unutmaya dair birçok aracı elinde bulunduran devlet, bu araçları sayesinde hafızaya dair iktidar

---

[138] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İkinci Basım (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), 225.

[139] Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, çev. Büşra Uçar, 1. Baskı (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2016), 17.

[140] Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alâeddin Şenel, Birinci basım (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 63-64.

[141] Michel Rolph Trouillot, *Geçmişi Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, çev. Sezai Ozan Zeybek, 1. Baskı (İstanbul: İthaki Yayınları, 2015), 56. Yazar, tarih biliminin pozitivist anlamda yalnızca olmuş bitmiş şeyleri aktarmaktan veya toplumsal inşacı anlamda olmuş bitmiş şeyler hakkındaki anlatılardan ibaret olmadığını belirtir. Ona göre tarih, "anlatıların zamana ve mekâna has olarak üretilmesiyle var olur" ve önemli olan "bu anlatıların oluştuğu koşulların ve süreçlerin incelenmesidir". Böylece "iktidarın bazı anlatıları mümkün kılan, diğerlerini ise susturan ayrıştırıcı mekanizmaları" ifşa edilebilir. Bkz. Trouillot, 29-57.

[142] Tamamen bilimsel bir tarih iddiası, "anlatı" ile "tarih" arasına ciddi bir mesafe koyan Traverso için bile kabul edilemezdir. Ona göre "'Aksiyolojik olarak yansız' bilim şeklinde bayatlamış (ve yanıltıcı) bir tarih yazımı anlayışını savunmaktan kaçınmak istiyorsak, her tarihsel çalışmanın zımnen geçmişe yönelik bir yargı taşıdığını kabul etmek zorundayız." Traverso, *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, 85. Yazarın anlatı ve tarih ilişkisine özgülediği görüşleri için bkz. Traverso, 73-82. Ayrıca John H. Arnold'ın belirttiği gibi tek bir anlatıyı benimseyen "nesnel" ya da "bilimsel" bir tarih olanaksızdır. Nitekim "taraflılık" kavramı da insanın yapısal özelliklerini kapsamakta olup "taraflılık"ın olmadığı bir dünyada tarihçilere de ihtiyaç duyulmayacağından "taraflılık" arzu edilen bir özellik haline gelir. Bkz. John H. Arnold, *Tarih: Çok Kısa Bir Başlangıç*, çev. Ferhat Erduran (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi, 2021), 74-75, 134.

mücadelesinin imtiyazlı tarafıdır.[143] Devletin elindeki hukuki araçlar, hafıza mücadelesine resmî damga vurmaları nedeniyle ayrıca ele alınmalıdır. Devletin, af ve zamanaşımı gibi hukuki kurumlar aracılığıyla geçmişteki ihlalleri cezasız bırakması yahut konuşma yasakları eliyle neyin unutulacağına dair kesin bir gereklilik bildirmesi bu açıdan önemlidir. Ayrıca ceza muhakemesi, tazminat programları, hakikat komisyonları, arşivlerin erişime açılması gibi hakikat hakkına yönelik çeşitli araçlarla yürütülen süreçlerde hakikatin ele alınış şekli ve özellikle bir biçiminin kesin olarak kabulü ile diğer tüm biçimlerinin reddi de aynı bağlamdadır. Sonuç olarak hukuk, her zaman bu niyetle olmasa da geçmişin zemininde hareket ederek geçmişi yeniden inşa etmeye elverişli bir araçtır.[144] Hatta ceza muhakemesi süreçleri, geçmişi hukuki terimlerle okumanın yanı sıra, ona tanık ve müdahil olanların hafızasını da şekillendirdiğinden ötürü hukuk bir "hafıza mekânı" olarak da nitelendirilmiştir.[145]

Ayrıca hafıza kavramının temel paradigma haline gelmesi, "kimlik" kavramını da dönüştürmüştür. Böylece hakikat arayışı, kimlik arayışı mücadeleleriyle koşut algılanmış ve özellikle mağdur ya da azınlık kimliğini taşıyan gruplar söz konusu olduğunda geçmişle ilişki, kolektif kimliğin oluşumunda ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında ön plana çıkmıştır. Öyle ki literatürde hakikat hakkıyla ilişkili olarak "kimlik hakkı"ndan bahsedilmektedir.[146]

---

[143] Dinçer, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Hakikat Hakkı", 118.
[144] Sarat ve Kearns, "Writing History and Registering Memory in Legal Decisions and Legal Practices", 3.
[145] Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations*, sy 26 (1989): 7-24, https://doi.org/10.2307/2928520. Traverso; tarih bilincimizdeki 20. yüzyılın bir şiddet çağı olduğu algısının bir sonucu olarak ceza hukuku kavramlarının tarih yazımına sızmayı başardığını vurgular. Böylece tarihin aktörleri; artık infazcı, kurban ve tanık rollerine bürünür ve mahkemeler de geçmişi yargılama işlevini üstlenir. Bkz. Traverso, *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, 82. Yazar, bu anlayışa karşı çıkarak tarihsel hakikat ile adli hakikati farklılaştırma çabasındadır. Bkz. Traverso, 82-88. John H. Arnold da "hukukun aksine tarihte aynı dava birden fazla kez görülebilir." demektedir. Bkz. Arnold, *Tarih: Çok Kısa Bir Başlangıç*, 131.
[146] Dilan Mızrak, "'Arjantin'in Kayıp Çocukları' Vakasının Hakikat Hakkı Çerçevesinde İncelenmesi", *Ankara Barosu Dergisi* 77, sy 1 (15 Nisan 2019): 387-88, https://doi.org/10.30915/abd.557394.

Hakikat hakkını, geçmişin inkârı karşısında konumlandırmak ve inkâr edildiği düşünülen hakikati açığa çıkarmak için komisyon yapılarına başvurmak, komisyonların karşılığı olmayan anlatılara alan açması gerektiği fikrine dayanır. Bu fikir, anlatıların, hukuk üzerinde dönüştürücü bir etki uyandırma potansiyeli olduğu varsayımıyla da uyumludur.

Öte yandan komisyonların, hakikati dayatma potansiyeli taşıdığı da vurgulanmalıdır. Anlatı yaklaşımının da örgütlü iktidar ağlarından bağımsız oluşmadığı göz önüne alınarak geçmişe dair her söylemin, daima bir seçim sürecinden kaynaklandığı, dolayısıyla dışlayıcı olmaya mahkûm olduğu belirtilmelidir. Nitekim hakikati tek tipleştirme tehlikesi, hakikatin açığa çıkarılmasının gerekliliği üzerine varılan uzlaşma ve bu yönde hayata geçirilen politikalardan sonra da devam eder. Çeşitli hukuki araçlarla yürütülen hakikat süreci, kaçınılmaz olarak devletin resmî mührünü taşıyacaktır ki devlet iktidarının yansıma bulduğu her türlü faaliyet, dışlayıcı olmakla mahkûmdur; hatta Taylor'a göre "Hukuk şiddet içerir ve bu yüzden korku vericidir."[147] Bu nedenle hakikat girişimleri, zaten toplumun hâkim söylemi niteliğindeki hakikat yorumlarını tasdik eden ve resmîleştiren bir mekanizma olarak değil; kamusal tartışmaya izin veren ve farklı hakikat yorumlarını dışlamayan yapıda olmalıdır. Hukukun buradaki rolü, "olabildiğince" çoğulcu bir kamusal tartışmanın koşullarını hazırlamaktan ibarettir. Tarihçi John H. Arnold, tarih biliminin konusu ve yöntemini ele aldığı bir eserinde "tarih her şeyden önce bir *tartışmadır*." tespitinde bulunur.[148] Hakikati ele almak, çoğu kez tarihe başvurarak yapılagelen bir şey olduğundan bu tartışmaya olanak tanımak önem kazanır. Nitekim Schlink de geçmişle hesaplaşma literatüründe klasikleşmiş eserinin daha başında şunları söylemektedir: "Hukukun

[147] Julie Taylor, "Body Memories: Aide-Memoires and Collective Amnesia in the Wake of the Argentine Terror", içinde *Body Politics: Disease, Desire, And The Family*, kitap editörü Michael Ryan ve Avery Gordon, 1st ed. (Colorado: Westview Press, 1994), 199-200.
[148] Arnold, *Tarih: Çok Kısa Bir Başlangıç*, 15. Arnold, tarihçinin sorumluluğunun da "asla hikâyeyi anlatmanın *tek* yolunun kendi anlatısı olduğunu iddia etmemek" olduğu görüşündedir. Bkz. Arnold, 104.

geçmişle baş etme sürecindeki katkısı, şu ya da bu kararın alınmasından çok, alınması gereken kararın ne olduğunun bulunması için ihtiyaç duyulan şekil ve usulü hazır etmesindedir."[149]

Yine de anlatı yaklaşımına izin vermenin, her türlü anlatının üretilmesine özgürlük tanımak anlamına gelmediği vurgulanmalıdır. Mevcut anlatıları verili olarak kabul etmek yerine, komisyon yapılarında anlatılar aracılığıyla hakikatin nasıl inşa edildiği sorusu gündeme getirilmelidir.[150] Zira komisyonlar, hakikati bulmaktan ziyade şekillendirir.[151] Nitekim belirli bir komisyonun hakikati ele alma biçimi, komisyonun soruşturma yetkisine dahil ihlallerin neler olduğu sorusundan başlayarak soruşturmanın zamansal ve mekânsal sınırları[152] ile komisyon üyelerinin tanıklara yönelttiği yönlendirici sorular ve onlara karşı ön yargılarında kendini gösterir.[153] Bu tür soruları yanıtlama çabası, ampirik araştırmalara ihtiyaç duyar. Böyle bir araştırma için yöntem belirleme çabasına girişen Margaret Somers, anlatının geleneksel olarak bir yöntem ya da temsil biçimiyle sınırlı görülmesi yerine anlatı çalışmalarının zamansal, ilişkisel ve kültürel olduğu kadar kurumsal, maddi ve makro yapısal da olan sosyal eylem ve sosyal faillik üzerine tarihsel ve ampirik temelli araştırmalar yapmaya yönelmesi gerektiğini belirtir. Böylece kategorik katılıklardan kaçınan ilişkisel ve tarihsel bir yaklaşım ortaya koyar.[154] Söz konusu yaklaşım, Hirş'in ele aldığı haliyle hukukun bilimselliği anlayışına

---

[149] Bernard Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk* (Ankara: Dost Kitabevi, 2012), 14-15.
[150] Margaret R. Somers, "The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach", *Theory and Society* 23, sy 5 (1994): 629-30.
[151] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 8. "Hakikatin üretimi, insan ilişkilerinde dolaşıma girmesi, değişmesi veya birikmesi, doğrudan toplum tarafından yapılandırılan bir hakikat rejimi tarafından şekillendirilir. Bu durumda, insanı şekillendiren dünya dönüştükçe, hakikat rejimlerinin de dönüşeceğini, yani hakikat ve özne arasındaki ilişkinin tarihsel olarak kurulduğunu kabul etmemiz bir zorunluluk halini almaktadır." Bkz. Ahmet Murat Aytaç, "Hakikat kavramı üzerine", *İnsan Haklar İçin Diyalog Dergisi*, Ekim 2010, 15.
[152] Hayner, "Fifteen Truth Commissions--1974 to 1994", 636.
[153] Kevin Lewis O'neill, "Writing Guatemala's genocide: truth and reconciliation commission reports and Christianity", *Journal of Genocide Research* 7, sy 3 (01 Eylül 2005): 345, https://doi.org/10.1080/14623520500190314.
[154] Somers, "The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach", 607.

da uygundur. Zira bir bakıma komisyonların hukuki ve siyasi araçlarını, ampirik veriler aracılığıyla bilimsel metoda uygun hale getirme çabasıdır.[155]

Ampirik araştırmalara konu olmak bakımından en iyi durumda olan komisyon, Güney Afrika komisyonudur. Söz konusu araştırmalardan yararlanan Susanne Buckley-Zistel, aynı metodun diğer komisyonlar hakkında da uygulanabileceği iddiasındadır.[156] Çalışmada, toplumsal cinsiyet kavramı temelinde benzer bir metot benimsenerek komisyon faaliyetleri değerlendirilecektir.

[155] Chapman ve Bell, Güney Afrika temelli çalışmalarında hakikat komisyonlarının hukuki ve siyasi araçlarını sosyal bilim metotlarının karşısında konumlandırır. Yazarlara göre vakalara neden olan sosyal yapılar, ideolojiler, bakış açıları, örgütler gibi unsular yerine somut vakalara ve eylemlere odaklanan "aşırı hukukçu yaklaşım" komisyon faaliyetlerinden beklenen toplumsal faydayı önleyici niteliktedir. Bkz. Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 20-28. Ancak ya hukuki araçlar ya da bilimsel metot şeklinde bir dikotomiye sıkışmak yerine hukuki araçları bilimsel metotlar ışığında geliştiren komisyonların öngörülen toplumsal faydayı açığa çıkarmak bakımından daha iyi bir konumda olduğu söylenebilir. Ayrıca ampirik veri ihtiyacına yapılan vurgu, ya tarih ya kurgu şeklindeki dikotomiyi de aşmaya elverişlidir. Zira Trouillot'un dediği gibi "tarih hiçbir yerde tamamen bir uydurmadan ibaret olmamıştır." Bkz. Trouillot, *Geçmişi Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, 36. Uydurma ile gerçeğin ayırıcı ölçütü veri olup bizlere hangi anlatıların ne şekilde tarih olarak sunulduğunu göstermeye yarar.

[156] Susanne Buckley-Zistel, "Narrative truths: On the construction of the past in truth commissions", içinde *Transitional Justice Theories*, ed. Susanne Buckley-Zistel vd. (Routledge, 2013), 148.

İKİNCİ BÖLÜM: BİR ANLATI OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET

Sosyal bilimlerde yerleşmiş bir kavram olan toplumsal cinsiyet ilişkileri[157], cinsiyetler arasında görülen ve hem kamusal alanı hem de özel alanı kapsayan iktidar ağlarıyla ilgilenir. Hakikati şekillendiren ve fakat hukuk tarafından baskılandığı öne sürülen bu ilişkiler, hakikat komisyonlarında kendisine yer bulan çeşitli anlatılardan birini oluşturur. Komisyonlardaki toplumsal cinsiyet anlatısını sorgulamak için öncelikle toplumsal cinsiyet kavramı ve bu kavrama dair birikimin hakikat arayışlarına yansımaları ele alınacaktır.

Bu yansımalar; sırasıyla insancıl hukuk, barış inşa süreçleri ve hakikat komisyonlarını kapsar. Zira ortak yönleri bulunsa da toplumsal cinsiyet kavramının kazandığı anlamlar, hakikat kavramının her bir görünümünde farklılık arz eder. Bu sebeple toplumsal cinsiyet ve hakikat kavramı arasındaki ilişki, önce kendi gelişim çizgileri ışığında ve her bir görünüm özelinde yeniden değerlendirilmeli; ardından buradaki birikimin, somut hakikat komisyonları deneyimlerine yansımaları ele alınmalıdır.

I. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Cinsiyet, "biyolojik" ve "toplumsal" bağlamda açıklanmaya müsait bir kavramdır. Biyolojik açıdan cinsiyet (*sex*) anne karnında oluşur, yani doğuştan gelir. Ayırıcı unsuru, cinsel organların kolayca ayırt edilebilir şekilde farklılaşmasında yatar. Sabittir, zaman veya mekân içinde değiştirilemez. Toplumsal cinsiyet (*gender*) ise cinsiyet kavramının farklı bir yönüne işaret eder. Toplumsal açıdan cinsiyet, doğuştan gelmez; insanlar tarafından inşa edilir. Dolayısıyla her zaman insan ilişkilerinin bir ürünü olarak var olur,

[157] Toplumsal cinsiyet ilişkileri kavramı "… kadınlar ve erkekler arasındaki iş bölümü, roller ve kaynaklar ile onlara farklı yetenekler, tutumlar, arzular, kişilik özellikleri, davranış kalıpları vb. atfedilmesi de dahil olmak üzere bir dizi uygulama, fikir ve temsilde ortaya çıkan kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkilerini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri, sınıf, kast ve ırk gibi diğer toplumsal hiyerarşi yapılarıyla etkileşim halinde bu pratikler ve ideolojiler tarafından oluşturulmakta ve bunların oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Bunlar büyük ölçüde (biyolojik olarak belirlenmekten ziyade) sosyal olarak inşa edilmiş ve zaman ve mekâna göre değişken olarak görülebilir." Bkz. dipnot 22.

toplumsaldır. İnsan ilişkilerinin dinamik niteliğine bağlı olarak toplumsal cinsiyet değiştirilebilir, zamana ve mekâna göre yeniden inşa edilebilir.

Toplumsal cinsiyetin iktidar ilişkileri çerçevesinde inşa edilme özelliği, belki de en öz ifadesini Simone de Beauvoir'nın 1949 tarihli "kadın doğulmaz, kadın olunur"[158] sözünde bulmuştur. Bu özellik, toplumsal cinsiyet teorisyenleri tarafından rastgele vurgulanan bir husus değildir. Bilakis kadın ve erkek arasındaki doğuştan geldiği iddia edilen birtakım farklılıklara dayanarak kadın ve erkeği eşitsiz bir konuma yerleştirenlere[159] bir karşı çıkış niteliğindedir. Cinsiyetler arası eşitsizliğin ezelden gelen ve ebede gidecek bir husus olmadığını, kadınların tarihsel olarak ataerkil düzene maruz kalmalarının yarattığı olumsuz sonuçların değiştirilebilir, dönüştürülebilir olduğunu dile getirmeyi amaçlar. Nitekim biyolojik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrıma duyulan ihtiyaç da kadınların biyolojik temellerden hareketle "ikincil" konuma itilmesinden kaynaklanmıştır.[160]

Cinsiyetin biyolojik ve toplumsal anlamlarının birbirinden bağımsız olduğu düşünülmemelidir. Öncelikle toplumsal cinsiyetin inşasına yapılan vurgu, biyolojik faktörleri tamamen yok saymayı gerektirmez. Gerçekten de toplumsal cinsiyet ilişkilerinin biyolojik olarak belirlenmekten ziyade sosyal olarak inşa edilmiş olması;

> "… toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bazı yönlerinin tarihsel inşasında biyolojinin (hamilelik, çocuk doğurma vb.) olası rolünü inkâr etmek anlamına gelmez. Ancak

---

[158] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet 2. Cilt: Yaşanmış Deneyim*, çev. Gülnur Savran, 1. Baskı (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 13.

[159] Tarih, bu nitelikteki argümanlarla doludur. Temsili bir örnek olması için Rousseau'dan bu uzun alıntı sunulabilir: "Kız ve erkek çocukların birçok ortak eğlencesi vardır. Böyle olması da gerekir. Büyüdüklerinde de bu böyle değil midir? Onları birbirinden ayıran özel zevkleri de vardır. Erkek çocuklar hareket ve gürültü ister; davulları, tahta topaçları, küçük arabaları sever. Kız çocuklar ise göze çarpan ve süse yarayan şeyleri yeğler; aynalar, mücevherler, kumaş parçaları, özellikle de bebekler. Bebek, kadın cinsiyetinin özel eğlencesidir. İşte bu, kadının yaratılış amacına göre belirlenmiş zevkini çok açıkça gösteriyor. Kendini beğendirmek sanatının maddi yanı süstedir; çocukların bu sanatta tüm merak sarabilecekleri şey budur." Bkz. Jean-Jacques Rousseau, *Émile ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç, VIII. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 527-28.

[160] Bhasin, Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller", 9.

> biyoloji, bugün gözlemlediğimiz toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin tamamını ve hatta gözlemlenen toplumsal cinsiyet iş bölümünün sürekliliğini açıklayamaz (örneğin teknik gelişmeler kas gücünün önemini en aza indirmiştir; doğum kontrol teknolojisi sık hamileliklerin sakatlığını azaltmıştır ve çeşitli olası çocuk bakımı düzenlemeleri çocuk bakımını daha az bağlayıcı bir kısıtlama haline getirmiştir). Her halükârda, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kültürler arasında kayda değer farklılıklar göstermesi, biyolojik olmayan faktörlerin muazzam önemine işaret etmektedir."[161]

Bununla birlikte biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet rollerinin bir parçası haline gelebilmektedir. Bu halde iktidar ağının aslî bir parçası olarak önem kazanır. Örneğin Claudia von Werlhof, insan vücudunun biyolojik özelliklerinin, toplumsal iktidar ağları içinde nasıl ele alındığını aktarmaktadır:

> "Tarihte hiçbir toplumsal düzen, cinsiyetler arasındaki doğal farkı bizimki kadar acımasızca ve sistematik bir şekilde genişletmemiş, çarpıtmamış ve kullanmamıştır. Bu 'düzen' önce doğal cinsiyeti toplumsal, yapay bir cinsiyete dönüştürdü, erkeklerden 'erkekler' ve kadınlardan 'kadınlar' yarattı, aslında 'erkekleri' 'insan ırkına' ve kadınları da sadece bir cinsiyete dönüştürdü… Aynı zamanda deri, saç ve göz rengi, vücut şekli, boyutu ve yapısı gibi diğer her türlü doğal farklılığı da toplumsal sorunlara dönüştürdü. Ve son olarak, bu farklılıkları yarattıktan sonra, ekonomik olarak sömürülebilir hale getirmek için onları yeniden 'doğal' ilan etti. Din, ulus ve bölge gibi toplumsal farklılıklar bile 'doğal' farklılıklar haline getirilerek toplumsal sorunlara dönüştürüldü."[162]

---

[161] Agarwal, "Conceptualizing Gender Relations", n. 2.
[162] Claudia von Werlhof, "On the Concept of Nature and Society in Capitalism", içinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof (London: Zed Books, 1988), 104.

Toplumsal cinsiyet normlarının cinsiyetler bakımından farklılık arz ettiği konular çeşitlidir. En başta gelenlerden biri, giyim tarzıdır. Bazı toplumlarda kadınların, belli kıyafetleri giymeleri hoş karşılanmamaktadır. Diğer bir konu karakter özellikleridir. Nazik, şefkatli, itaatkâr, duygusal, anaç olma gibi özellikler kadına ve güçlü, sert ve akılcı olma gibi özellikler erkeğe yüklenir. Sorumluluklar ve içtimai roller de bu kapsamdadır. Örneğin erkekler evi geçindiren, kamusal hayatta aktif bireyler iken kadınlara çocuk doğurma ve büyütme, ev işlerini yapma gibi işler düşmektedir. Üstelik sayılanlar yalnızca cinsiyet kategorisinde nötr değerli bir ayrışma değildir. Bu ayrışma aynı zamanda hiyerarşik bir değer yargısını da beraberinde getirir ve erkeğe özgü olanların, kadına özgü olanlardan daha değerli olduğu kabul edilir.

Ancak her kültürün kız ve erkek çocuklarını değerlendirme ve onlara farklı rol, tepki ve nitelik yükleme konusunda kendine has yöntemleri vardır. Doğumlarından itibaren, kız ve erkek çocukları için yapılan bütün bu toplumsal ve kültürel "etiketlemeler"[163], toplumsal cinsiyetin oluşturulmasına sebebiyet verir. Her toplum, bir erkek ya da kadını, yavaş yavaş farklı nitelikleri, davranış biçimleri, rolleri, sorumlulukları, hakları ve beklentileri olan bir erkek ve kadına; yani eril ve dişile dönüştürür. Bu süreç, kısaca "toplumsallaşma"[164] olarak anılır. Çocukların toplumsal cinsiyet bakımından

[163] Etiketleme kuramları, sembolik etkileşimci sosyolojide sıkça işlenen bir temadır. Sembolik etkileşimci teorilere göre bireyler, kendilerine dair anlayışlarını başkalarıyla olan etkileşimlerinden hareketle geliştirir. Dışsal faktörlere etkileşim içinde kendilerine atfedilen anlamlar doğrultusunda vurgu yapılır. Özellikle Howard S. Becker'in görüşleri doğrultusunda etiketleme kuramı, kişinin davranışa verilen toplumsal tepkilerin, kişinin gelecekteki davranışını şekillendirmede önemli bir işlev üstlendiğini belirtir. Bu süreç, etiketleme olarak anılır ve Becker'in kuramı daha çok "suç" ve "sapkınlık" kavramlarının toplumsal inşasına odaklanır. Erving Goffman, bu kuramı temel alarak damga kuramını geliştirmiştir. Buna göre damga, kişiyi derin bir şekilde itibarsızlaştıran bir nitelik veya toplumsal utanç işaretidir. Norm dışı davrandığı düşünülen kişiler, damgalanır. Etiketleme kuramları, toplumsal cinsiyet kavramının çok uzağında değildir. Aksine, toplumsal cinsiyet normlarının kişileri etkilediğini kabul edereler. Ancak bu kaderci anlamda bir kabul değildir, yani kişinin davranışlarını belirlemez. Kişinin bu normlara uyma zorunluluğu bulunmadığını onaylar. Gary Alan Fine ve Kent Sandstorm, "sembolik etkileşimcilik (symbolic interactionism)", içinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Metin Cevizci (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020); Loraine Gelsthopre, "etiketleme kuramı (labeling theory)", içinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Demet Yıldız (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020); Gary Alan Fine ve Kent Sandstorm, "damga (stigma)", içinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Zuhal Karagöz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020).

[164] Toplumsallaşma da sosyolojinin ana kavramlarındandır. Kısaca insanların doğumdan itibaren hangi yol ve süreçlerle toplumsal düzenin az veya çok yeterli bir üyesi haline geldiği sorusuna odaklanır. Bkz.

toplumsallaşması süreci, "toplumsal cinsiyet edindirme" veya "toplumsal cinsiyetin aşılanması" olarak ifade edilir.[165] Ruth Hartley, sistematik olarak toplanmış yeterli düzeyde ampirik verinin yokluğunu not ederek[166], çocukların dört aşamada cinsiyet rolleri üzerinden toplumsallaştırılmasını incelemiştir. İlk aşama olan manipülasyon; kız çocuklarında bebekleri saçlarıyla oynama ve onları "kadınsı" giydirme, onlara ne kadar güzel olduklarını söyleme biçimlerinde görünüm kazanan bir tür muameleyi ifade eder.[167] İkinci aşama yönlendirmedir (kanalize etme) ve örneğin kız çocuklarına sürekli olarak oyuncak bebekler sunulmasıyla ortaya çıkar.[168] Üçüncü aşama olan cinsiyete uygun sözel hitaplar; "İşte iyi bir kız", "Kötü bir kız olma", "Babasının kızı nerede?", "İşte, şimdi gerçekten güzel bir kız oldun" gibi ifadelerle çocuğun bilişsel kapasitesinin zayıf olduğu bir dönemde cinsiyet kalıplarının tekrar edilmesi işlevini görür.[169] Son aşama, faaliyetler aracılığıyla işler. Kız çocukları "tıpkı anneleri gibi" topuklu ayakkabı giyer, kozmetik ürünleri kullanır, hane içi emeğe katılır.[170]

Bu sürecin eşitsizlikçi sonuçlarına odaklanan ikinci dalga feministler[171], toplumsal cinsiyet kavramını feminist kurama yerleştirmiştir. 1970'lerde cinsiyet farklılıklarına getirilen biyolojik, özcü açıklamalara itiraz eden Ann Oakley'in çabaları, bu bağlamda

---

Mark Rapley ve Susan Hansen, "toplumsallaşma (socialization)", içinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Ozan Soybakış (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020).

[165] Kamla Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller"*, çev. Kader Ay ve Zeycan Sarıhacıoğlu, 2. Baskı (İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı, 2014), 19.

[166] Ruth E. Hartley, "A Developmental View of Female Sex-Role Definition and Identification", *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development* 10, sy 1 (1964): 4.

[167] Hartley, 4.

[168] Hartley, 4-5.

[169] Hartley, 5.

[170] Hartley, 6-7.

[171] 19. ve 20. yüzyıllarda liberal feministler, kadınları kamusal alandan dışlayan pratikleri hedef almıştır. Birinci dalga feminizm olarak adlandırılan bu süreç, liberal çerçeveyi sorgulamamıştır. Bkz. Fatmagül Berktay, *Tarihin Cinsiyeti*, Üçüncü Basım (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), 42-43. 20. yüzyılın ikinci yarısına denk düşen ikinci dalga feminizm ise buna bir eleştiri olarak özel alandaki iktidar ilişkilerini de tartışmaya açmıştır. Rabia Gündoğmuş, *Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin İlgili Uluslararası Sözleşmeler ve 6284 Sayılı Kanun Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, 1. Baskı (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 30-31. İkinci dalga feminizmin "Özel olan politiktir!" sloganı da "… bir iktidar bölünmesi olarak toplumsal cinsiyetin, kadınların cinsel nesneleştirmeye dair mahrem deneyimleri aracılığıyla keşfedilebilir ve doğrulanabilir olduğu anlamına gelir ki bu da kadınların kadın cinsiyeti olarak yaşamlarını tanımlar ve onlarla eş anlamlıdır." Bkz. Catharine A. MacKinnon, *Toward A Feminist Theory of the State* (Cambridge: Harvard University Press, 1991), 120.

öne çıkar. Oakley'e göre "… 'toplumsal cinsiyet' bir kültür meselesidir: 'eril' ve 'dişil' olarak toplumsal sınıflandırmayı ifade eder."[172] Ayrıca bu yaklaşım geride bırakılmış, aşılmış bir kültür değildir. Brezilya'daki yerli topluluklardan birine ilişkin etnoloji çalışmalarından da yararlanan Oakley, bu toplulukları çağdaş Batı toplumuyla karşılaştırdığında şu sonuca varmıştır: "Bugün Batı toplumlarında cinsiyet, toplumsal yapının düzenleyici bir ilkesidir ve aksi yöndeki yaygın inanca rağmen toplumsal rollerin belirlenmesinde büyük rol oynamaktadır."[173]

Oakley, kavramlar arasındaki farkı vurgulamıştır. Buna göre "İnsanların erkek ya da kadın olduğu genellikle biyolojik kanıtlara bakılarak değerlendirilebilir. Eril ya da dişil oldukları aynı şekilde değerlendirilemez: kriterler kültüreldir, zaman ve mekâna göre farklılık gösterir. Cinsiyetin sabitliği de toplumsal cinsiyetin değişkenliği de kabul edilmelidir."[174] Dolayısıyla toplumsal cinsiyetin biyolojik bir kökeni olmadığı gibi cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağlantılar da "doğal" değildir.[175]

Simone de Beauvoir da -kavramın kendisini kullanmamakla birlikte- toplumsal cinsiyet üzerinde durmuştur. Örneğin kadına atfedilen bazı karakter özelliklerini toplumsal yapıyla açıklama çabasındadır. Yazara göre;

> "Kadının bu kadar katı görünmesi ancak iyice bütünleşmiş uygarlıklarda ve sınıflarda mümkündür. Genellikle kör inanç sahibi olduğundan kadın yasaya sadece yasa olduğu için saygı gösterir. Yasa değişecek olsa bile saygınlığını korur, kadınların gözünde hukuku yaratan güçtür, çünkü kendilerinin erkeklere tanıdığı haklar güçten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bir topluluk dağıldığında, kazananların ayaklarına kapanacak olanlar onlardır. Genel olarak, var olanı kabul ederler. Ayırıcı özelliklerinden birisi de tevekküldür. Pompei'de toprak altından küllerden oluşmuş

[172] Ann Oakley, *Sex, Gender and Society* (England: New Society, 1985), 16.
[173] Oakley, 150.
[174] Oakley, 16.
[175] Oakley, 187-88.

heykeller çıkarıldığında erkeklerin, göğe meydan okurken ya da kaçarken, yani bir isyanı ifade eden bir hareket halindeyken karılaştıkları görülmüştür; oysa kadınlar çömelmiş, kendilerine dönmüş bir şekilde, yüzlerini toprağa doğru çevirmişlerdir. Volkanlar, polisler, patronlar, erkekler; her şey karşısında güçsüz olduklarını bilirler. 'Kadınlar acı çekmek için yaratılmış,' derler, 'Hayat böyle ... yapılabilecek bir şey yok.' Bu tevekkül, onlarda çoğu kez hayranlık duyulan bir sabra yol açar."[176]

Görüldüğü üzere cinsiyetler arası farkların biyoloji kökenli açıklamalarını reddetmek ve toplumsal inşaya yapılan vurgu feminist kuramda genel bir temadır. Toplumsal cinsiyetin inşa edilen ve değişebilir niteliği, onu aynı zamanda çeşitlendirilebilir kılar. Yani biyolojik cinsiyetin aksine toplumsal cinsiyet sayısı sınırlı değildir. Dolayısıyla "eğer cinsiyet, insan bedenleri arasındaki ikici (düalist) farklılığın anatomik olguculuğuysa ve eğer toplumsal cinsiyet, cinsiyetin büründüğü kültürel gösterense, o zaman toplumsal cinsiyet hiçbir biçimde nedensel olarak cinsiyete bağlı değil demektir ve biz de pekâlâ her cinsiyetin izin verdiği çok sayıda farklı toplumsal cinsiyetin olup olamayacağını sorabiliriz."[177] Nitekim Fatmagül Berktay, günümüzde lezbiyen, gey, biseksüel, trans, interseks ve diğer (LBGTİ+) bireylerin varlığını toplumsal cinsiyet çoğulculuğuna bir kanıt olarak yorumlamaktadır.[178] 1980'lerden bu yana LGBTİ+ bireyler, toplumsal cinsiyet literatürüne dahil edilmektedir.

Vurgulamak gerekir ki toplumsal cinsiyet, modern devlet biçimindeki çağdaş toplumlarda yer alan iktidar ağlarından azade değildir. Ellen Ross ve R. Rapp, siyasal iktidarın (devletin) ve ekonomik iktidarın rolüne vurgu yapar. Buna göre;

"Bir zamanlar daha küçük ölçekli bağlamlara gömülü olan üreme ilişkilerinin çoğunu artık devletler düzenlemektedir. Eğitim, sağlık ve genel olarak sosyal refah

[176] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet 2. Cilt: Yaşanmış Deneyim*, 333.
[177] Fatmagül Berktay, "Feminist Teoride Beden ve Cinselliğin Toplumsal İnşası", içinde *Kadın Bedeni ve İstismarı*, ed. Fatma Zehra Fidan ve Duygu Alptekin, 1. Baskı (İstanbul: Opsiyon Yayınları, 2015), 20.
[178] Berktay, n. 11.

> üzerinde giderek daha fazla kontrol sahibi olmuşlardır ve cinsellik tüm bu alanların bir yönüdür. Böylece cinsellik… bireysel yurttaşı devlete bağlayan 'toplumsal sözleşme'ye dahil olur. Süreç içinde cinselliği, ailenin ve topluluğun geleneksel kısıtlarından 'kurtulmuş' bireyin belirleyici özelliklerinden biri olarak görmemize yol açan bir ideolojik uzam yaratılır."[179]

> "… Bugün kürtaj, kısırlaştırma istismarı, cinsel eğitim, eşcinsel hakları, refah ve aile politikaları Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa'nın çoğunda patlamaya hazır siyasi konulardır. Çünkü devletler cinselliğin yapılandırılmasına giderek daha fazla ilgi gösterdikçe, cinsel mücadeleler de giderek kamusal, bilinçli olarak tanımlanmış politikaların bir parçası haline gelmektedir. Herhangi bir toplumdaki sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet ve heteroseksüel egemenlik gibi göze çarpan tüm güç bölünmeleri, farklı grupların diğer siyasi meselelerde olduğu gibi bu meselelerde de ortaya koydukları bilinç, talep ve kaynakları şekillendirmektedir. Politikanın cinselleştirilmesi ve cinselliğin siyasallaştırılması ile ilgilenen politikacılar artık akademisyenlerin görmezden geldikleri şeyi biliyorlar: bu tür konular hiçbir zaman basitçe 'özel' veya 'kişisel' olmamıştır, aksine belirgin bir şekilde kamusal alanın bir parçasıdır."[180]

Ekonomik iktidarın toplumsal cinsiyet normları üzerindeki etkisine Sanayi Devrimi'nin sonuçları örnek gösterilebilir. 18. ve 19. yüzyıllara dek baskın olan endüstriyel örgütlenme modelleri, ekonomik üretimin merkezine evi koymaktaydı. Erken Ortaçağ boyunca baskın model olan ev ya da aile sisteminde hem üretim araçlarına hem de hammaddeye sahip olan ev halkı -ve bu arada kadınlar- kendi

---

[179] Ellen Ross ve Rayna Rapp, "Sex and Society: A Research Note from Social History and Anthropology", *Comparative Studies in Society and History* 23, sy 1 (1981): 72.
[180] Ross ve Rapp, 72.

ihtiyaçları için üretim yaparlardı.[181] Ortaçağ boyunca geçerli olan lonca sisteminde iki-üç kişiden oluşan küçük işçi grupları hammaddenin ve üretim araçlarının sahibi olarak ustaların yanında, evde çalışırdı.[182] 16-18. yüzyıllardaki baskın model olan eve iş verme sisteminde hammadde üzerindeki doğrudan denetim ortadan kalkmışsa da üretim hâlâ evlerde, ustalar ve işçileri aracılığıyla yapılmaktaydı.[183] Böylece hane içi emek ortaya koyan kadınlar, endüstriyel örgütlenmenin göz ardı edemeyeceği bir konumdaydı. 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren yerleşik hâle gelen fabrika sisteminde ise tüm bunlardan farklı olarak üretim evin dışına taşınmıştır; hammadde ve üretim araçlarının mülkiyeti de artık işçilerde değildir.[184] Dolayısıyla eskiden hane içinde üretim yapan ve kontrolü elinde tutan kadınlar, bundan sonra fabrikalarda işçi olarak çalışmaya, kontrol edilmeye mahkûm hâle gelmişlerdir. Bu süreç, kamusal alan ve özel alan ayrımını beraberinde getirerek bir mekân olarak evin kamusal hayatın dışında tutulmasına yol açmıştır.

Veronika Bennholdt-Thomsen, ev kadınlığının tarihsel olarak yeni bir gelişme olduğunu ileri sürer. Ona göre kadınların ücretsiz veya düşük ücretli işlere koşulması, modern para ve meta ekonomisinin yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur. Kadınların artan mülksüzlüğü, onları erkeklere bağımlı olmaya zorlamış ve cinsiyetler arası ilişkiler eşitlik temelinden uzaklaşıp hiyerarşik bir görünüm kazanmıştır. Ev kadınlığının çok daha eskilere dayandığı iddialarına karşı da o dönemlerdeki ev kadınlığının, erkeklere tâbi işleri değil, onlarla eşit değerde işleri kapsadığını belirtir.[185] Dolayısıyla bir toplumsal cinsiyet normu olarak ev kadınlığı, Sanayi Devrimi ile ilişkilidir.

---

[181] Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, 13. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 132.
[182] Huberman, 132.
[183] Huberman, 132.
[184] Huberman, 132-33.
[185] Veronika Bennholdt-Thomsen, "Why do Housewives continue to be Created in the Third World too?", içinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof (London: Zed Books, 1988), 160-61.

Hiç süphesiz bugün için cinsiyete dayalı iş bölümü, yalnızca özel alanın bir konusu değildir. Toplumsal boyutlarıyla, kamusal alandaki ilişkilerle birlikte ele alınır.[186] Ayrıca Ellen Ross ve Rayna Rapp'in siyasal iktidar vurgusu bu iktidara karşı süregelen mücadeleyi ortaya koyarak devlet faaliyetlerinde toplumsal cinsiyet kavramına yeterli önem verilip verilmediğini tartışmaya açmayı sağlar. Bu çalışmanın konusu da daha geniş nitelikli bu sorunun özelleştirilmiş bir konu bakımından yanıtlanma çabasından ibarettir.

II. Hakikatin Tedrici Cinsiyetleşmesi

Geleneksel insan hakları hukuku, kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımı benimser. Bu nedenle cinsiyete dayalıdır. Buradan çıkarılacak sonuç, insan hakları hukukunun geleneksel olarak kamu kurumlarına atfedilebilecek ihlallere odaklandığı[187] ve kadına yönelik şiddete ilişkin sosyo-ekonomik yapılara sınırlı ilgi gösterdiğidir.[188] Bu nedenle hakikatin açığa çıkarılması ihtiyacını doğuran çetin vakalarda geleneksel anlamıyla insan hakları hukukunun araçlarına sarılmak, toplumsal cinsiyet meselelerini göz ardı etmeye yol açabilir. Üstelik hukukun üstünlüğü retoriğine başvurmak da bu görünüşte tarafsızlığı meşrulaştıran bir hal alabilir.[189] Öyle ki hukukun üstünlüğü ilkesinin bir görünümü olan "hesap sorabilirlik" bakımından aranan zararların çoğu kez son derece sınırlı bir medeni ve siyasi hakların[190] ihlalleriyle ilgili, kişinin vücut

---

[186] Maria Mies, "Social Origins of the Sexual Divisions of Labour", içinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof (London: Zed Books, 1988), 71.

[187] Celina Romany, "Women as Aliens: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law", *Harvard Human Rights Journal* 6 (1993): 110.

[188] Romany, 122-24.

[189] Fionnuala Ní Aoláin ve Michael Hamilton, "Gender and the Rule of Law in Transitional Societies", SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY, 11 Mart 2009), 107, https://doi.org/10.2139/ssrn.1357727. Ni Aolaian ve Hamilton'ın çalışması; Thomas Carothers'in üç düzeyli hukuk devleti reformu anlayışına uygun olarak yasalara, kurumlara ve hükûmetin hukukun üstünlüğüne daha fazla uymasını sağlamaya odaklanarak hukuk devleti kavramının kadınlar için sağladığı faydalar konusunda ihtiyatlı davranmaya davet etmektedir. Carothers'in hukuk devleti anlayışı için ayrıca bkz. Thomas Carothers, "The Rule of Law Revival", *Foreign Affairs* 77, sy 2 (1998): 99-100, https://doi.org/10.2307/20048791.

[190] İnsan hakları hukukundaki hak tasniflerinde kullanılan ölçütlerden biri, hakların düzenledikleri konudur. Bu ölçüte göre haklar medeni ve siyasi haklar; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar; siyasi haklar şeklinde ayrılabilir. Bkz. Algan, *İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve)*, 108-10.

bütünlüğünün doğrudan fiziksel ihlali olduğu dile getirilmiştir. Bu ölçüt; vücut bütünlüğüne fiziksel bir müdahale içermeyen ve ayrıca medeni ve siyasi nitelik taşımayan haklar bakımından kapsayıcı değildir.

Buna karşılık hakikat süreçleri, toplumsal cinsiyetin ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ele alınması gerektiği yönünde bir dönüşüm geçirmiştir. Nitekim geçmişin ne şekilde ele alınacağı sorusuna verilen cevapların, geçmişten kopmayı gerektirdiği açıktır.[191] Bu nedenle toplumsal cinsiyet sorunlarının bellek süreçlerine dahil edilmesi için, bu sorunların kaynağı olarak görülen patriarkanın bellek yazınına alınması yönünde kamusal bir talebin doğması gerekmiştir. Söz konusu talep, hakikat süreçlerinden bağımsız bir şekilde kadına yönelik şiddetin bir insan hakları meselesi olarak görülmesi yönündeki genel eğilimi yansıtır.[192] Hakikat süreçlerindeki dönüşüm de bu yöndeki genel eğilimle koşuttur.

A. İnsancıl Hukukun Cinsiyetleşmesi

Hakikat süreçleri bakımından dönüşüm Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi[193] ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi[194] örneklerinde göze

---

[191] "Tarih" ve "bellek"in kendi zamansallıkları olduğu, bu zamansallıkların çakışması için her ikisinin de ele aldığı konuya dair kamusal bir talep olması gerektiği ve devlet destekli "güçlü" belleklerin geçmişin tarihselleştirilmesi bakımından avantajlı oldukları argümanları hakkında bkz. Traverso, *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, 47-72.

[192] BM bünyesinde 1979 tarihli Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, 1993 tarihli Viyana Kadına Yönelik Şiddet Bildirgesi, yine 1993 tarihli Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi ve 1994 tarihinde İnsan Hakları Komisyonunun Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü ataması bunlar arasında sayılabilir. Bununla birlikte Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin de büyük ölçüde kadınların eş ve anne rollerini merkeze alan bir cinsiyet eşitliğini benimsediği ileri sürülmüştür. Özellikle Sözleşme'de kürtaj hakkının düzenlenmemesi ile kadınların çalışma haklarından feragat etmek pahasına koruyucu mevzuata izin verilmesi bu görüşü destekler. Ayrıca Sözleşme; ev içi şiddet, pornografi ve cinsel saldırı gibi kadınların temel özgürlüklerini ve insan haklarını zedeleyen veya geçersiz kılan ve kadın oldukları için ortaya çıkan eylemler ve koşulları ihmal etme eğilimindedir. Son olarak lezbiyenlerin ve evli olmayan heteroseksüel kadınları da göz ardı etmekte ve böylece geleneksel anne kadın imajını güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Bkz. Sarah C. Zearfoss, "Note, The Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: Radical, Reasonable, or Reactionary?", *Michigan Journal of International Law* 12, sy 4 (1991): 916.

[193] BM Güvenlik Konseyinin 25 Mayıs 1993 tarihli kararıyla kurulan Mahkeme, Eski Yugoslavya topraklarında 1 Ocak 1991 ile barışın yeniden tesis edilmesinden sonra Güvenlik Konseyi tarafından belirlenecek bir tarih arasında işlenen ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu kişilerin yargılanması yetkisine sahiptir. Bkz. "S/RES/827: Resolution 827" (UN Security Council, 25 Mayıs 1993),

çarpmaktadır. Her iki mahkeme de kendisini toplumsal cinsiyet şiddeti vakalarını soruşturmaya yetkili görerek gerek iddianame gerek mahkûmiyete ilişkin kararlar gerek soruşturma usullerine toplumsal cinsiyet perspektifini dahil etmiştir.[195] Söz konusu mahkemelerin; cinsel saldırı, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamilelik, toplumsal cinsiyete dayalı zulüm, cinsel köleleştirme, zorla kısırlaştırma ve cinsel şiddeti açıkça savaş suçu ve insanlığa karşı suç olarak kabul eden Uluslararası Ceza Mahkemesini kuran Roma Statüsü'nün onaylanmasına yol açan zorlayıcı bir emsal oluşturduğu belirtilmiştir.[196]

Uluslararası ceza mahkemelerinin, cinsel saldırı faillerini yargılamayı özellikle amaçladıkları ileri sürülmüştür.[197] Bu özel amaç doğrultusunda mahkemeler; cinsel saldırı, cinsel şiddet ve cinsel köleliği tanımlamış ve toplumsal cinsiyet suçlarının kovuşturulabileceği uluslararası suç kategorilerini genişletmiştir. Ayrıca toplumsal cinsiyet suçlarının kovuşturulmasına ilişkin usul kurallarını da geliştirmiştir. Böylece insancıl hukukun özü, toplumsal cinsiyet kavramıyla genişlemiştir.[198]

---

https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2FRES%2F827(1993)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

[194] BM Güvenlik Konseyinin 8 Kasım 1994 tarihli kararıyla kurulan Mahkeme, Ruanda topraklarında işlenen ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu kişileri ve 1 Ocak 1994 ile 31 Aralık 1994 tarihleri arasında komşu devletlerin topraklarında işlenen bu tür ihlallerden sorumlu Ruanda vatandaşlarını yargılama yetkisine sahiptir. Bkz. "S/RES/955: Resolution 955" (UN Security Council, 08 Kasım 1994), https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2Fres%2F955(1994)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

[195] Katherine M. Franke, "Gendered Subjects of Transitional Justice", *Columbia Journal of Gender and Law* 15, sy 3 (2006): 816-17; Richard J. Goldstone ve Estelle A. Dehon, "Engendering Accountability", *New England Journal of Public Policy* 19, sy 1 (01 Eylül 2003): 122-25.

[196] Franke, "Gendered Subjects of Transitional Justice", 817.

[197] Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin söz konusu özel amaç bakımından değerlendirilmesi için bkz. Patricia Viseur Sellers ve Kaoru Okuizumi, "Intentional Prosecution of Sexual Assaults Symposium: Prosecuting International Crime: An Inside View", *Transnational Law & Contemporary Problems* 7, sy 1 (1997): 47-56.

[198] Goldstone ve Dehon, "Engendering Accountability", 123.

B. Barış İnşa Sürecinin Cinsiyetleşmesi

1995 tarihli Pekin Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen Eylem Planı, barış inşa süreçleri bakımından önem arz eder.[199] Barış girişimlerinin "münhasıran olmasa da ağırlıklı olarak" erkekler tarafından müzakere edildiği yönündeki eleştiriye[200] karşılık "silahlı çatışmalar ve diğer çatışmalar ele alınırken, toplumsal cinsiyet perspektifinin tüm politika ve programlara dahil edilmesine yönelik aktif ve görünür bir politika teşvik edilmeli, böylece kararlar alınmadan önce sırasıyla kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin analizi yapılmalıdır."[201] maddesini içeren Eylem Planı'nın bu yaklaşımı; BM Güvenlik Konseyi'nin "Üye Devletleri, çatışmaların önlenmesi, yönetimi ve çözümüne yönelik ulusal, bölgesel ve uluslararası kurum ve mekanizmalarda kadınların tüm karar alma düzeylerinde daha fazla temsil edilmesini sağlamaya çağır[an]" 31 Ekim 2000 tarihli ve 1325 sayılı kararına[202] da yansımıştır. Söz konusu kararın, "BM ve üye devletlerin kadınların yetenek ve kaynaklarını barış inşası çabalarına entegre etme kararlılığı açısından önemli bir turnusol testi" olacağı, haklı olarak, belirtilmiştir.[203]

Ayrıca geçiş dönemlerinde şiddet ile kitlesel ekonomik yoksunluk arasındaki ilişkinin sorgulanması, özellikle kadınlar ve çocukların ekonomik yoksunluktan doğan

---

[199] "A/CONF.177/20: Beijing Declaration and Platform for Action" (UN General Assembly, 15 Eylül 1995), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.177_20.pdf.

[200] Christine Bell, "Women Address the Problems of Peace Agreements", içinde *Peace Work: Women, Armed Conflict and Negotiation*, ed. Radhika Coomaraswamy ve Dilrukshi Fonseka (New Delhi, 2004), 98. Örneğin Burundi'de geçiş dönemi adaleti mekanizması olarak görev yapan ve anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktan sorumlu dürüst kişileri ifade eden *bashingantahe* kurumuna yönelik ampirik çalışma, kadınların ancak ya eş sıfatıyla ya da kişisel sıfatıyla fakat dul olarak kurum faaliyetlerine katılabildiğini göstermektedir. Bkz. Lucien Huyse ve Mark Salter, ed., *Traditional Justice and Reconciliation after Violent Conflict: Learning from African Experiences* (Stockholm: International Idea, 2008), 167-68.

[201] "A/CONF.177/20: Beijing Declaration and Platform for Action", art. 141.

[202] "S/RES/1325: Resolution 1325" (UN Security Council, 31 Ekim 2000), https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2Fres%2F1325(2000)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

[203] Jessica Neutwirth, "Women and Peace and Security: The Implementation of U.N. Security Council Resolution 1325 Special Topic: Gender and War: Commentaries", *Duke Journal of Gender Law & Policy* 9 (2002): 253.

dezavantajlardan en çok etkilenen gruplar olduğu unutulmadan, barış inşa süreçlerinin arzu edilen karakterini ortaya koyar.[204] Bu karakter, barış inşa süreçlerine yansımalıdır.

C. Hakikat Komisyonlarının Cinsiyetleşmesi

BM İnsan Hakları Konseyinin 13 Ekim 2011 tarihli kararı[205] uyarınca teşekkül eden Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörün görevlerinden biri "toplumsal cinsiyet perspektifini yetki alanının tüm çalışmalarına dahil etmek"tir.[206] Özel Raportör'ün muhtelif konularda hazırladığı raporlar ışığında hakikat süreçlerinin toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Özel Raportör'ün 9 Ağustos 2012 kabul tarihli raporu, hakikat süreçlerine toplumsal cinsiyet perspektifinin dahil edilmesini ayrı bir başlıkta ele alır. Buna göre ağır insan hakları ihlallerinin ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin erkekler, kadınlar ve çocuklar üzerindeki farklı etkilerine karşı duyarlı olmak gerekir. Çatışmanın özneleri ve kaybetme eylemlerinin mağdurları çoğunlukla erkek olsa da ihlallerin ve çatışmaların sonuçları esas olarak kadınları ve çocukları etkiler. Ayrıca bazı toplumsal cinsiyet suçlarının mağdurları, yalnızca kadınlar ve çocuklar olabilmektedir. Bu nedenle tüm hak öznelerine eşit muamele yapmak yerine özel ihtiyaçları karşılayabilecek katılımcı usuller tasarlanmalıdır. Kadın mağdurlar bakımından yalnızca cinsel suçlara öncelik verilmemeli, diğer mağduriyet türleri de ele alınarak erkeklerin de bu ihlallere maruz kalabilecekleri hatırlanmalıdır.[207]

---

[204] Fionnuala Ní Aoláin, "Political Violence and Gender in Times of Transition", *Columbia Journal of Gender & Law*, sy 15 (01 Ocak 2006): 847.
[205] "A/HRC/RES/18/7: Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non recurrence".
[206] "A/HRC/RES/18/7: Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non recurrence", art. 1/j.
[207] "A/HRC/21/46: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 58-59.

Özel Raportör'ün 28 Ağustos 2013 kabul tarihli raporunda da tarihsel olarak "toplumsal cinsiyet körü" komisyonlardan kadın hakları ihlallerini ele alma konusunda önemli ilerlemeler kaydeden komisyonlara doğru bir eğilim olduğu tespit edilerek[208] devletlere ve ilgili diğer aktörlere "Hakikat komisyonlarının kadın haklarına özel ilgi göstermeye devam etmesini ve tasarım ve işleyişlerinde toplumsal cinsiyet temelli bir yaklaşım benimsemelerini sağlama[ları]" tavsiye edilmiştir.[209]

27 Ağustos 2014'te kabul edilen Özel Raportör raporu kovuşturmaları sadece "en ciddi suçlar" etrafında düzenlemenin, ağırlık eşiğini tam olarak geçemeyen ancak farklı bir strateji uygulandığında kovuşturulabilecek bağlantılı suçları (örneğin, cinsel veya toplumsal cinsiyetle ilgili suçlar ve hatta bazı ekonomik suçlar) takip etmek için yeterli olmayacağı konusunda uyarmaktadır.[210] Nitekim rapor, Mali'de devam eden kovuşturmalarda cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet suçları da dahil olmak üzere ülkenin kuzeyinde işlenen diğer ağır ve yaygın suçların görmezden gelindiğine işaret etmektedir.[211]

Özel Raportör'ün 7 Eylül 2015 tarihinde kabul edilen raporu da tekerrür etmeme garantilerinden biri olarak cinsiyet ayırımcılığını körükleyebilecek hükümlerin mevzuattan çıkarılmasını olumlamakta[212] ve devletlere kurumsal düzeyde toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle ilgili anlaşmaların onaylanmasına öncelik vermelerini önermektedir.[213]

---

[208] "A/HRC/24/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 36.
[209] "A/HRC/24/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 102/c.
[210] "A/HRC/27/56: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 57/c.
[211] "A/HRC/27/56: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 86.
[212] "A/HRC/30/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 63.
[213] "A/HRC/30/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 105.

Özel Raportör'ün 27 Aralık 2016 kabul tarihli raporu da tekerrür etmeme garantilerinden biri olarak mağdurların katılımını ele alıp mağdurların, kendi özel deneyimleri ışığında, örneğin polis veya savcılık hizmetlerinde toplumsal cinsiyet birimlerinin kurulmasına ilişkin tavsiyelerde bulunabileceğini belirtmiştir.[214]

7 Ağustos 2017 kabul tarihli Özel Raportör raporu; toplumsal cinsiyet duyarlılığı ve kapsayıcılık başlığı altında toplumsal cinsiyete dayalı suçların, hakikat komisyonlarının yetkilerine ve tazminat politikalarına kovuşturulabilir suçlar olarak dahil edilmesini sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesinin çalışmalarıyla cinsel saldırının insanlığa karşı suç ve savaş suçu olarak tanınması ile Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'nün bir adım daha ileriye atarak sadece cinsel saldırıyı değil; cinsel kölelik, zorla hamile bırakma, zorla fuhuş yaptırma ve zorla kısırlaştırma gibi toplumsal cinsiyete dayalı diğer suçları da suç kapsamına alması vurgulanmıştır.[215] Komisyon çalışmalarında toplumsal cinsiyet birimi kurulması veya toplumsal cinsiyete dayalı şiddet konusunda deneyimli özel personel istihdam edilmesi ile kadın mağdurlara yönelik bir sosyal yardım stratejisi geliştirilmesi olumlanmıştır. Ayrıca yardım almaya uygun zararların listesinin genişletilmesi ve yardımların erkeklerin ve kadınların ihtiyaçlarındaki farklılıkları gözetmesi gibi araçlarla tazminat programlarının da toplumsal cinsiyete duyarlı hale geldiği belirtilmiştir.[216] Rapora göre değişen paradigma uyarınca "günümüzde toplumsal cinsiyet konularını dikkate almadan geçiş dönemi adaleti çalışmalarına ciddi bir şekilde katılmak mümkün değildir."[217]

---

[214] "A/HRC/34/62: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 63/b.
[215] "A/HRC/36/50/Add.1: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence on his global study on transitional justice", par. 31.
[216] "A/HRC/36/50/Add.1: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence on his global study on transitional justice", par. 32.
[217] "A/HRC/36/50/Add.1: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence on his global study on transitional justice", par. 34.

11 Temmuz 2019 kabul tarihli raporunda Özel Raportör, telafi politikalarında toplumsal cinsiyetin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Mağdur katılımı ve tazminat dışı telafi yöntemlerine odaklanma, öne çıkan temalardır.[218]

Özel Raportör'ün 17 Temmuz 2020 kabul tarihli raporu, hakikat komisyonlarında toplumsal cinsiyet perspektifine, geçiş dönemi adaleti süreçleriyle ilişkili olarak ayrıntılı şekilde odaklanmıştır.[219] Komisyonlara yönelik ana temalar bu raporda ele alınmış ve devletlere hakikat süreçlerine toplumsal cinsiyet perspektifini yerleştirmeleri için somut önerilerde bulunulmuştur.

Bunlardan bazıları yetki; kurumsal yapı ve personel eğitimi ve profili; incelenen ihlallerin kapsamı; halka açık oturumlar, yaygınlaştırma, iletişim ve ortaklıklar ile nihai rapor alt başlıklarını içeren faaliyete ilişkin konuları kapsar. Hakikat arayışına dair girişimlerin toplumsal cinsiyet kavramına açık atıf vermesi; üyelerinin cinsiyet dengesi gözetilerek seçilmesi; kurumsal yapılarının, uzmanlaşmayı teşvik edecek şekilde oluşturulması ve komisyon personelinin eğitimlerinde süreklilik sağlanması; insan hakları ihlallerinin, toplumsal cinsiyet etkilerini de içerecek şekilde kaydedilmesi; kadınlar ve LGBTİ+ bireylerin katılımına saygı duyulması; cinsel şiddet mağdurlarını desteklemek için, proaktif bir iletişim stratejisi benimsenmesi ve sivil toplumla işbirliği yapılması; nihai raporların, toplumsal cinsiyet ve araştırma ekiplerinin beyanlarına dayanarak geçmişteki şiddeti ele alması ve yaygınlaştırılması gerektiği ifade edilmiştir.[220]

---

[218] "A/HRC/42/45: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence", par. 43-44, 117.
[219] "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes" (UN General Assembly, 17 Temmuz 2020), https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F75%2F174&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.
[220] "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 95-100.

Diğer bir tema telafi için uygun mağdurların kapsamı, telafi tedbirlerinin tanımı ve uygulanması alt başlıklarını haiz telafi konularıdır. Bu kapsamda telafi programlarının farklı cinsiyet rollerinin özel koşullarına göre belirlenmesi, toplumsal cinsiyet ayırımcılığı kalıplarını yeniden üretmemesi, anlaşılabilir, erişilebilir ve yeterli düzeyde olması önerilmiştir.[221]

Ele alınan temalardan bir diğeri yargılamada görevli kimselerin eğitilmesi, uzmanlaşma ve önceliklendirme, güvenceler ve korumayı barındıran cezai kovuşturma meseleleridir. Cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı suçların soruşturulması ve cezai kovuşturulması ile kolluk kuvvetleri, yargı ve adli tıp alanlarında toplumsal cinsiyete duyarlı tıbbi bakım için özel protokollerin kabul edilmesi; bu nitelikteki suçlara özgü yargısal kurumların oluşturulması fikrinin değerlendirilmesi; mağdurların erişimini kolaylaştırmak için basitleştirilmiş prosedürlerin tasarlanması ve özellikle bölgesel dilleri konuşan hukuk personelinin istihdamı ile güvenlik, gizlilik ve mahremiyetin sağlanması tavsiye edilen hususlar arasındadır.[222]

Reformlar ile eğitimi içeren tekrarlanmama güvenceleri de temalardan birini teşkil eder. Bu bağlamda reform çağrısının yanı sıra tüm eğitim seviyelerindeki ders kitaplarının ve programların hakikat arayışının sağladığı şiddet dolu geçmişin eleştirel anlatımlarını içerecek şekilde gözden geçirilmesi, despotik ve/veya şiddet içeren ve/veya ataerkil ve erkek egemenliği kalıplarını yeniden üreten eğitimsel kültürel yapılardan uzaklaşılması; etnik köken, din, kültür, toplumsal cinsiyet ve gerçek ya da algılanan cinsel yönelim veya toplumsal cinsiyet kimliğine dayalı ötekileştirme ve ayırımcılığı sürdüren eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılması önerilmiştir.[223]

---

[221] "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 101-105.
[222] "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 106-108.
[223] "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 109-111.

Raporda hafızalaştırma (anıtlaştırma) üzerinde de durulmuştur. Hâkim ataerkil kültürlerin geçmiş şiddeti hafızalaştırma süreçlerinde eleştirel bir tutum benimsenmesi; katılım ilkesine riayet edilmesi; hafızalaştırma politikalarının, tarihsel hafızaya ilişkin basmakalıp bir görüşe yol açmaktan kaçınması gerektiği belirtilmiştir.[224]

Son olarak geçiş dönemi adaleti süreçlerine katılım, diğer temalardaki vurgular dışında ayrı bir tema olarak da ele alınmıştır. Hakikat komisyonlarının teşekkülünde katılımcı bir istişare sürecinin yürütülmesi; danışılacak kişi ve aktör gruplarının belirlenmesinde kesişimsel toplumsal cinsiyet kriterlerinin ölçüt belirlenmesi; dil, coğrafya veya diğer temelli engellerin aşılması için tedbir alınması ve tüm sürece dair bilgilendirme yapılması önerilmektedir.[225]

9 Temmuz 2021 kabul tarihli raporunda Özel Raportör, geçiş dönemi adaleti süreçleri bağlamında ağır insan hakları ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin kovuşturulması ve cezalandırılması amacıyla hesap sorabilirlik kavramına odaklanmıştır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet şiddeti olaylarının eksik bildirilmesi ve yetersiz psikososyal destek hizmetlerinin sorun teşkil ettiği ifade edilmiştir.[226] 7 Ağustos 2017 kabul tarihli rapora benzer şekilde uluslararası ceza mahkemelerinin toplumsal cinsiyete dayalı suçlara görünürlük kazandırmadaki başarısına değinen[227] Özel Raportör, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin soruşturulması ve kovuşturulmasına odaklanan özel usullerin cezasızlıkla mücadele bakımından da elverişli olduğunu belirtmiştir.[228]

---

[224] "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 112-113.
[225] "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 114-116.
[226] "A/HRC/48/60: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence", par. 49.
[227] "A/HRC/48/60: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence", par. 60.
[228] "A/HRC/48/60: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence", par. 80.

12 Temmuz 2022 tarihinde kabul edilen raporunda Özel Raportör, toplumsal cinsiyet bakımından devlet dışı silahlı grupların hakikat süreçlerindeki rolünü değerlendirmektedir. Güvenlik Konseyi'nin 1325 sayılı kararından bu yana kabul edilegelen kadın hakları ihlallerini önlemek, kadınların barış süreçlerine katılımını desteklemek ve kadınları ve kız çocuklarını cinsel şiddetten korumak gibi ödevlerin yalnızca devletler bakımından değil ve fakat devlet dışı aktörler bakımından da geçerli olduğunu ortaya koyar.[229] Bu ödevler özellikle devlet dışı silahlı gruplar tarafından işlenenler de dahil olmak üzere geçmişteki zararların toplumsal cinsiyete dayalı doğasını tanımayı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin geçiş dönemi adaleti mekanizmaları aracılığıyla sürdürülmemesini sağlamayı, katılımın önündeki engelleri kaldırmayı ve toplumsal cinsiyete özgü ihtiyaçları uygun şekilde ele almayı içerir.[230]

Özel Raportör'ün 10 Temmuz 2023 kabul tarihli raporuna göre toplumlara karşı kitlesel veya sistematik olarak işlenen ağır suçlarla ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak için özel olarak oluşturulan hakikat komisyonlarının kurulup kurulmayacağı, görev tanımı ve yapısının nasıl olacağı gibi sorulara cevap verirken dikkate alınması gereken hususlardan biri de toplumsal cinsiyet eşitliğidir.[231] Bu bakış açısı özellikle kadınlar, kız çocukları ve LGBTİ+ bireyler gibi yapısal veya sistemik ayırımcılığa maruz kalan kişilerin haklarının farklılaştırılmış ve orantısız etkilere maruz kaldığını gözetir. Komisyonların görev ve yapılarının belirlenmesini takiben telafi politikaları da yine toplumsal cinsiyet perspektifini içermeli; cinsiyetler arasında ve LGBTİ+ kişilerle ilgili olarak farklı etkilere sahip tedbirleri barındırmalıdır. Toplumsal cinsiyet ayırımcılığının, telafi politikalarıyla pekiştirilmemesi arzu edilir. Bu kapsamda toplumsal cinsiyetin

[229] "A/HRC/51/34: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli", par. 52.
[230] "A/HRC/51/34: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli", par. 99.
[231] "A/HRC/54/24: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli", par. 26-27.

kesişimselliği, uğranılan zararın karmaşıklığı, suçların ve tazminatların potansiyel damgalayıcı etkisi ve belirli tedbirlerin toplumsal cinsiyet dışlamasının yapısı üzerindeki potansiyel dönüştürücü etkisi ölçüttür. Kadınların kamu istişarelerine katılmalarının hedeflendiği de vurgulanmıştır.[232] Hafızalaştırma konusunda da toplumsal cinsiyet perspektifini benimseyen rapora göre hafıza politikaları, kadınlar ve kız çocukları da dahil olmak üzere mağdurların sesinin duyulmasını amaçlamalıdır.[233]

Özel Raportörün son derece ayrıntılı raporlarındaki gereklilikler, hakikat komisyonlarının toplumsal cinsiyet konularındaki performansını değerlendirmenin asgari eşiğini ortaya koyar.

III. Komisyonlarda Toplumsal Cinsiyet Anlatısı

Birinci bölümde yer alan hukukun, içtimai hayattan kopuk düşünülemeyecek bir kavram olmasından hareketle içtimai hayattaki şeyleri -ve bu arada hukuku- belirleyen yapılara odaklanma gerekliliği, toplumsal cinsiyet açısından da muteberdir. Böylece hukukun cinsiyet yüklü olup olmadığı sorusu değer kazanır. Hukukun inşa edilmiş bir cinsiyeti -toplumsal cinsiyeti- varsa bunun hangi mekanizmalar aracılığıyla inşa edildiği ve birilerini göz ardı edip etmediği soruları cevaplanmalıdır. Anlatı yönteminin, bu anlamda elverişli bir araç teşkil ettiği iddia edilmiştir.

A. Toplumsal Cinsiyet Anlatısının Komisyonlar Önünde Görünümü

Hukukun toplumsal cinsiyetine yönelik bir sorgu; temel olarak kadınların hane içi emeğe katılımı, annelik rollerinin üretilmesi ve pekiştirilmesi, cinsel şiddet hikâyelerinin nasıl kurgulandığı gibi hususları ele alır.

---

[232] "A/HRC/54/24: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli", par. 53. Karş. "E/CN.4/2005/102/Add.1: Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity", art. 32.

[233] "A/HRC/54/24: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli", par. 62. Karş. "A/HRC/45/45: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence", par. 103.

Örneğin ev kadınlarının durumunu proleterlerin durumuyla kıyaslayan çalışmasında Claudia von Werlhof, proleterlerin aksine ev kadınlarının iki kez zincire vurulduğunu yazmaktadır. Zira ev kadınları ilk olarak çalışma yerini, türünü veya işini özgürce seçemez ve değiştiremez; eve, kocaya ve çocuklara zincirlenmiştir. Bu hususlar, iş sözleşmesinden farklı olarak evlilik sözleşmesiyle değiştirilemez.[234] İkinci olarak üretim araçlarından tam bir "özgürleşme" içerisinde de değildir. Ev kadınları üretime emek güçlerinin yanında bir de üretim araçlarıyla katılır. Yazara göre bu üretim aracı, doğurganlık kapasitesidir.[235] Kaldı ki kadınların eşitsizliği öncelikle sosyal bir eşitsizlik olarak anlaşılır. Dolayısıyla evin erkek üyesi, ancak bir köle için yapacağı gibi "yatacak yer ve yemek" temin etmekle yetinir; emeği için kadına hiçbir ödeme yapmaz. Kadının grev hakkı olmadığı gibi hiçbir sosyal güvencesi de bulunmamaktadır. Bireyselleştirilmiş ve atomize edilmiş haldeki ev kadınları bakımından "özel alan"da insan haklarına riayet edileceği yönünde bir güvence bulunmamaktadır.[236]

Yine Werlhof'a göre kadınlar, çalışmaya yönelik bir kapasite geliştirmiştir.

> "… günümüz toplumunda… kadınlar çalışmak için özellikle kadınsı bir kapasite geliştirmişlerdir… Kadınların yaptığı her şey meyve vermeli ve tıpkı soluduğumuz hava gibi karşılıksız olmalıdır. Bu sadece çocuk üretmek ve yetiştirmek için değil; aynı zamanda çeşitli ev işleri ve ücretli emek, iş arkadaşlarına verilen duygusal özen, dostluk, itaatkarlık, her zaman başkalarının emrinde olmak, tüm yaraları iyileştirmek, cinsel olarak kullanılabilir olmak, her şeyi yeniden düzene koymak, sorumluluk duygusu ve fedakârlık, tutumluluk ve gösterişsizlik, başkaları lehine feragat etmek, bütün dertlere katlanmak ve problemleri aşmak, çekingenlik ve görünmez ve her zaman desteğe hazır olmak, duruma göre edilgen veya aktif olmak,

[234] Claudia von Werlhof, "The Proletarian is Dead: Long Live the Housewife!", içinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof (London: Zed Books, 1988), 175.
[235] Werlhof, 175.
[236] Werlhof, 175.

bir askerin dayanıklılık ve disiplinine sahip olmak için de geçerlidir. Tüm bunlar dişil çalışma kapasitesini oluşturur. Hayal edilebilecek en genel ve kapsamlı çalışma kapasitesidir, çünkü tüm insanı içine çeker ve harekete geçirir."[237]

Bu gibi toplumsal cinsiyet ilişkilerini özellikle toplumun katı bir şekilde kutuplaştığı silahlı çatışma ve baskı sonrası henüz tam bir barış ve uzlaşı ortamı dahi yaratılamamışken hakikat süreçlerine dahil etmek, fazla iyi niyetli bir çaba olarak görünebilir. Örneğin kimi Marksistlere göre kadınlar, temel haklar konusunda çok geride kaldıklarından, Marksist anlamda devrimci gücü azaltan ve yavaşlatan bir unsurdur.[238]

Ancak Güney Afrika Hakikat Komisyonunun da ifade ettiği üzere "çoğu zaman kadınları etkileyen konulara dikkat çekmek için özel eylemlerde bulunmadığımızda olan şey erkekliğin ve erkeklik deneyimlerinin kararların verildiği kıstas haline gelmesidir."[239] Örneğin Burundi'nin geçiş dönemi adaleti mekanizması niteliğindeki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktan sorumlu dürüst kişilerden oluşan *bashingantahe* kurumuna yönelik ampirik bir çalışma, kadınların kurum faaliyetlerine katılabilmek için eş veya dul sıfatını haiz olmaları gerektiğini göstermektedir.[240]

Komisyon faaliyetleri bakımından toplumsal cinsiyete yönelik özel ilginin boyutu, komisyonların teşekkülünden başlayarak nihai raporun yazımına kadar her aşamada toplumsal cinsiyet anlatısının ne şekilde görüneceğini etkiler.

Örneğin komisyonlarda görev alan kadın üyelerin sayısı bu bağlamda bir değerlendirme ölçütüdür. Elbette belirli bir komisyondaki kadın üye sayısının yüksek

---

[237] Werlhof, 179.
[238] Jeanne Gregory, "Sex Discrimination, Work and the Law", içinde *Capitalism and the Rule of Law: From Deviancy Theory to Marxism*, ed. Bob Fine vd. (London: Hutchinson, 1979), 144.
[239] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Four" (Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998), 284, https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%204.pdf.
[240] Huyse ve Salter, *Traditional Justice and Reconciliation after Violent Conflict*, 167-68.

olması tek başına o komisyonun kadın sorunlarına eğilmesini beraberinde getirmez. Yine de bu sayının düşük olması, kadın sorunlarının ele alınmasının önünde bir zorluk yaratabilir. 2000'den sonraki hakikat komisyonlarında ilk atama yoluyla yer alan kadın üye sayılarını derleyen bir BM çalışmasına göre yirmi iki komisyonda görevli yüz seksen altı kişi arasında kırk yedi kadın bulunmaktadır.[241] Yaklaşık olarak her dört üyeden sadece biri kadındır.

Üye kompozisyonu bir yana, komisyonların henüz ilk çalışma günlerinde personele toplumsal cinsiyet konusunda eğitim aldırması, bu eğitimdeki birikimlerin yeni personel istihdamı veya başka nedenlerle zamanla geri planda kalmaması adına eğitimlere süreklilik kazandırması ve bu konuda bir kurum kültürü oluşturması mühimdir.[242] Örneğin Gana ve Doğu Timor'da hem başlangıç eğitimi hem de periyodik eğitimler düzenlenmiştir.[243]

Ayrıca komisyonların soruşturmakla görevli olacakları "ihlal"ler ile arama, el koyma, failleri veya tanıkları delil sunmaya zorlama gibi soruşturmaya dair yetkilerinin düzeyi[244] tanımlanırken toplumsal cinsiyetten kaynaklanan şiddet eylemlerine yer verilip verilmemesi, bu ihlallere maruz kalmış kişilerin seslerini duyurabilmesi adına önemli bir tercihtir. Keza komisyonlarda görev yapacak personelin cinsiyet dağılımı ile toplumsal cinsiyete yönelik bilgi birikimleri de anlatının inşa edilmesinde birer faktördür.

---

[241] Nahla Valji, "A Window of Opportunity: Making Transitional Justice Work for Women" (UN Women, Ekim 2012), 10, https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/10/WPSsourcebook-06B-TransitionalJusticeWork4Women-en.pdf.

[242] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures" (New York: International Center for Transitional Justice, Temmuz 2006), 12, https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Commissions-Gender-2006-English_0.pdf.

[243] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 12.

[244] Komisyonlar genellikle arama, el koyma gibi geniş yetkilere sahip değildir. Ancak aksi durumdaki komisyonların da bu yetkileri yeterince kullanmadığı dile getirilmiştir. Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 15.

Arjantin ve Şili gibi Latin Amerika'daki ilk komisyon örnekleri büyük ölçüde cinsiyet ayrımı gözetmemişlerdir. Guatemala komisyonuyla birlikte başlayan dönüşümün bir sonucu olarak Peru ve Güney Afrika komisyonlarının toplumsal cinsiyet yaklaşımını dikkate aldığı görülür. Kolombiya'da ise hakikat komisyonu, kadın ve LGBTİ+ bireylerden oluşan sivil toplum örgütlerinin katılımıyla şekillenmiş olup bir toplumsal cinsiyet alt komisyonu dahi kurulmuştur.[245] Haiti, Sierra Leone ve Doğu Timor gibi komisyonlar daha da ileri giderek kavramı açıkça yetki alanlarına dahil etmişlerdir.[246] Hatta 12 Mayıs 2005 tarihli Liberya Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun (TRC) Kurulmasına İlişkin Kanun bu konuda özellik arz eder. Başlangıç bölümünde "kadın ve çocukların hakları ve korunmasına ilişkin diğer uluslararası sözleşme ve protokollerde yer alan insan ve halkların haklarının genel ilkelerine olan bağlılığı…" teyit eden kanun, "Komisyon'un yetkileri" kenar başlıklı IV. maddesinde uzlaşmaya varabilmek için kadınların deneyimleri ile toplumsal cinsiyete dayalı ihlallerin ele alınması gerektiğini belirtmiştir.[247]

Kimi durumlarda komisyonların kuruluş yasalarında uygulanacak hukuka atıf yapıldığı görülür. Bu tür atıflar, uygulanacak hukukun içeriğiyle birlikte değerlendirilmelidir. Böylece bir nevi ölçü norm olarak kabul edilen içeriğin, toplumsal

---

[245] Güneş Daşlı, Nisan Alıcı ve Julia Poch Figueras, *Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci*, çev. Öznur Karakaş, İlknur Urkun, ve Buitrago (Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Merkezi, 2018), 21-22; Koç, *Kolombiya'da Barış İçin Özel Yargı: Geçiş Dönemi Adaleti Kapsamında Bir Analiz*, 123.

[246] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 7-8. Doğu Timor'daki hakikat komisyonunun sadece cinsel şiddete değil ve fakat, özellikle kadınların sosyo-ekonomik durumları ile çatışmaların geniş bağlamı da dahil olmak üzere kadınların deneyimlerinin diğer yönlerine de odaklandığından bahisle muhtemelen toplumsal cinsiyet açısından en iyi performansı sunduğu öne sürülmüştür. Bkz. Valji, "A Window of Opportunity: Making Transitional Justice Work for Women", 12.

[247] Bkz. "An Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission (TRC) of Liberia" (2005), böl. Preamble, https://www.trcofliberia.org/resources/documents/trc-act.pdf; An Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission (TRC) of Liberia, art. IV/Section 4/e. Kanun bunun dışında dokuz komisyon üyesinden en az dördünün kadın olmasını şart koşmuş, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet konularını dikkate alınması gerektiğini, yeniden travmatize olmalarını önlemek adına kadın ve çocuk mağdurlar ve faillerle ilgilenmek için özel mekanizmaların kullanılmasını ve tanıklar ile diğer kişilere maruz kaldıkları ihlal ve istismarları anlatma ve faillere deneyimlerini aktarma fırsatı sağlanmasını öngörmüştür. Bkz. An Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission (TRC) of Liberia, art. V/Section 7; An Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission (TRC) of Liberia, art. VI/Section 24; An Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission (TRC) of Liberia, art. VII/Section 26/f.

cinsiyeti ne kadar barındırdığı test edilebilir. Örneğin El Salvador Hakikat Komisyonunun kendi nihai raporuna göre Komisyon'un yetki alanı "ciddi şiddet eylemleri"ni soruşturma görevini de kapsamasına rağmen "ciddi şiddet eylemleri"nin tanımını yapmamış ve buna ilişkin temel ilkelere yer vermemiştir.[248] Bu boşluk, yapılan atıf sebebiyle Birleşmiş Milletler ve Amerikan Devletleri Örgütü çerçevesinde kabul edilen ve El Salvador'un da tarafı olduğu Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ile doldurulur.[249] Her iki belge de El Salvador için 1980'den önce yürürlüğe girmiş olup Komisyon'un yetki alanına giren çatışmalar boyunca yürürlükte kalmıştır. Ancak bu sınırlı belgelerde yer alan her hakkın ihlali dahi "ciddi şiddet eylemi" olarak kabul edilmemiştir. Bizzat adı geçen belgelerin savaş ya da diğer ulusal olağanüstü hallerde bile istisna getirilmesi mümkün olmayan haklar ile bu tür durumlarda istisna getirilebilecek haklar arasında yaptığı ayrımdan hareketle belgelerde "bazı ihlallerin diğerlerinden daha ciddi olduğunu"nun kabul edildiği düşünülmüştür. Sonuç olarak Komisyon, sınırlandırılması mümkün olmayan haklar için yetkili kılınmıştır. Bunlar da temelde yaşam hakkı ve fiziksel bütünlükle ilgili haklardır: Yaşam hakkı; işkenceye veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz bırakılmama hakkı, kölelik veya herhangi bir şekilde kulluk altında tutulmama hakkı.[250] Komisyon'un "ciddi şiddet eylemleri" ölçütünün oldukça sınırlı bir içeriği soruşturmalara dahil ettiği ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinden doğan anlatıları Komisyon önünde ele almayı son derece zorlaştırdığı açıktır. Ayrıca El Salvador'un tarafı olduğu insancıl hukuk belgeleri de yine 1980'den önce onaylandığı için Komisyon nezdinde dikkate alınması gereken belgelerdir. Bu belgelerde düzenlenen birtakım güvencelerin "özellikle sistematik olarak işlenmesi halinde

[248] Belisario Betancur vd., "From Madness to Hope: the 12-year war in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador The Commission on the Truth for El Salvador", 01 Ocak 1993, 13.
[249] Betancur vd., 13.
[250] Betancur vd., 14.

Komisyon'un yetkisinin yorumlanması ve uygulanması açısından ciddi şiddet eylemleri olarak nitelendirilebileceği" belirtilmiştir.[251] Fakat insan hakları hukuku belgeleri için geçerli olan sınırlılık eleştirisi, daha da dar bir alanı güvenceleyen insancıl hukuk belgeleri için evleviyetle geçerlidir. Uygulanacak hukukun dar muhtevası, El Salvador'un geçmişle hesaplaşma sürecindeki BM faaliyetlerine de yansımıştır. El Salvador'daki durumu araştırmakla görevlendirilen BM Özel Raportörü, aralarında El Salvador'da siyasi nedenlerle kaybolan, gözaltına alınan veya öldürülen kişilerin anneleri komitesinin de bulunduğu bir dizi yerel kilise ve insan hakları grubu temsilcileriyle görüşmüş[252] ancak 1986'da hazırladığı raporunda[253] sadece hükûmet güçleri ile isyancılar arasındaki askeri operasyonlardan kaynaklanan fiziksel zulümlere odaklandığı[254] için eleştirilmiştir.[255] Özel Raportörün bu sınırlı perspektifi daha sonra hesap sorabilirlik bağlamında kilit siyasi aktörler arasındaki müzakerelerin genel temelini de oluşturmuştur.[256] Sonuç olarak kuruluş yasasında uygulanacak hukuka yapılan dar atıf, kadın deneyimlerinin geçmişle hesaplaşmanın hiçbir aşamasında dikkate alınmamasının nedenlerinden en az birini oluşturmuştur.

B. Komisyonların Cinsiyetleştirilmesi İçin Bir Tavsiye Örneği: CALS Sunumu

Hakikat komisyonlarının faaliyetlerinde toplumsal cinsiyet bakış açısının ne şekilde benimsenebileceğine ilişkin örnek bir çalışma mevcuttur. Güney Afrika TRC'sine sunulmak üzere hazırlanan bir rapor, bu konuda daha sonra Doğu Timor'da, Sierra

---

[251] Betancur vd., 14.
[252] "E/CN.4/1986/22: Final Report on the Situation of Human Rights in El Salvador Submitted to the Commission on Human Rights by José Antonio Pastor Ridruejo in Fulfilment of the Mandate Conferred under Commission Resolution 1985/53." (UN Economic and Social Council, 03 Şubat 1986), par. 18, https://digitallibrary.un.org/record/115938?ln=ru&v=pdf.
[253] Rapor için bkz. "Final Report on the Situation of Human Rights in El Salvador".
[254] Bkz. "Final Report on the Situation of Human Rights in El Salvador", par. 26, 145-173.
[255] Fionnuala Ní Aoláin ve Catherine Turner, "Gender, Truth & Transition", *UCLA Journal of Gender and Law* 16, sy 2 (2007): 240, https://doi.org/10.5070/L3162017804. Komisyonların çoğunun, komisyonların teşekkülüne neden olan siyasi uzlaşmaları yansıtan kısıtlı görev tanımlarına sahip olması genel bir eleştiri konusudur. Bkz. Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 12.
[256] Ní Aoláin ve Turner, "Gender, Truth & Transition", 241.

Leone ve Liberya'da olduğu gibi diğer hakikat mekanizmalarında da toplumsal cinsiyet üzerine düşünmek için bir çerçeve olarak kullanılmıştır.[257] 1996 yılında *apartheid* döneminde yaşanan insan hakları ihlallerinin toplumsal cinsiyete dayalı doğasının yeterince ele alınmayacağından endişelenen Beth Goldblatt ve Sheila Meintjes, Witwatersrand Üniversitesi Uygulamalı Hukuk Çalışmaları Merkezi (CALS) Toplumsal Cinsiyet Araştırma Grubu tarafından düzenlenen bir atölye çalışması için "toplumsal cinsiyete dayalı bir hakikati" inşa edebilmek adına bir belge yayınlamıştır. Söz konusu belge, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun tüm üyelerine sunulmuş olup bu sunum siyasi nedenlerle hapsedilen kadın ve erkeklerden alıntılar ile bazı bireysel deneyimlere dayalıdır.[258] CALS sunumunda TRC sürecinde toplumsal cinsiyet anlatılarının yer alması için önerilen mekanizmalar sıralanmıştır.[259]

İlk öneriye göre TRC'nin toplumsal cinsiyet açısından tarafsız bir yaklaşımı aktif olarak reddetmesi gerekir. "Bu, toplumsal cinsiyetin TRC'nin politika çerçevesine dahil edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir; zira bu çerçeve olmadan toplumsal cinsiyet meseleleri ve özellikle de kadınların sesleri duyulmayacak ve doğru bir şekilde kaydedilmeyecektir."

İkinci grup öneri, insan hakları ihlallerine yöneliktir. İfade alma süreçlerinin hakikati tam anlamıyla yansıtabilmesi için doğru soruların yöneltilmesi gerektiğinden bahisle özellikle cinsel istismar vakalarının "özel" alanda kalmayıp açığa çıkabilmesi adına anketlerin gözden geçirilmesi, ifadeleri alacak kişilerin bu konuda bilgilendirilmesi ve istismar mağduru kadınlarla çalışmış psikologların, sosyal hizmet uzmanlarının davet edilmesi önerilmiştir. Nitekim CALS grubunun çalışmasının, Güney Afrika TRC'si

---

[257] Meintjes Sheila, "'Gendered truth'? Legacies of the South African Truth and Reconciliation Commission: views from the field", *African Journal on Conflict Resolution* 9, sy 2 (01 Ocak 2009): 107, 109, https://doi.org/10.10520/EJC16350.
[258] Beth Goldblatt ve Shiela Meintjes, "A submission to the Truth and Reconciliation Commission", Mayıs 1996, https://www.justice.gov.za/trc/hrvtrans/submit/gender.htm.
[259] Goldblatt ve Meintjes, blm. G.

tarafından kadınlara özgülenen duruşmalar açılmasına ve cinsel istismarla ilgili spesifik sorular başta olmak üzere bazı soruların eklenmesine veya gözden geçirilmesine katkı sunduğu ifade edilmiştir.[260]

Kendi başına gelenleri değil de kocası, oğlu veya babası gibi başka bir mağdurun deneyimlediği ihlalleri anlatmak için Komisyon'a başvuran kadınların, kendi deneyimlerini anlatmak için teşvik edilmeleri önerilmiştir. Kadınları kendi hikâyelerini anlatmaya teşvik etmenin, münferit vakaları önlemenin yanında kolektif bir mücadelenin parçası olduğu ve bu cinsel saldırıların ağır insan hakkı ihlali sayıldığının basın ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla pekiştirilmesi önerilmiştir.

Kadınlar ifade verirken gizlilik ilkesine sadık kalınacağının kamuya duyurulması ve özellikle bu ifadelerini güvenli koşullarda verdikten sonra tüm komisyon veya kameralar önünde tekrarlamak mecburiyetinde olmayacakları konusunda bilgilendirilmeleri tavsiye edilmiştir.

Kadınların dilerlerse yalnızca kadın üyelerden müteşekkil komisyonlara ifade verebilmelerinin sağlanması önerilmiştir. Kendi deneyimlerini aktarmak konusunda çekimser kalan kadınların hikâyelerini bilen diğer kadınların ve benzer şekilde kadınlar hakkında konuşmaya hazır erkeklerin öne çıktığı grup oturumları düzenlenmesi tavsiye edilmiştir.

Üçüncü grup öneri, af başlığı altında sıralanmıştır. Toplumsal cinsiyete dayalı ön yargıların hakikat mekanizmalarına sızmaması için sivil toplum kuruluşlarından eğitim çalışması talep edilebileceği ifade edilmiş ve mağdurların sorgularının hassas bir biçimde yapılması önerilmiştir.

---

[260] Meintjes Sheila, "'Gendered truth'? Legacies of the South African Truth and Reconciliation Commission: views from the field", 109.

Dördüncü grup öneri, telafi politikalarına ilişkindir. Geçmişte yaşanan ihlaller ile bu ihlallerin etkilerinin toplumsal cinsiyet temelinde anlaşılması gerektiği ifade edilerek kadınların ihtiyaçlarının sorulması tavsiye edilmiştir. Özellikle kadınlara yönelik ayırımcılık ve cinsel saldırının kabul edilemez olduğu bir insan hakları kültürü yaratılması ile kadın örgütlerinin bu sürece dahil edilmesi önerilmiştir. Ayrıca Komisyon'un, kadınları emeklilik, barınma, eğitim ve danışmanlık hizmetleri gibi konularda yardım sunmaya hazır kuruluşlara yönlendirmesi önerilmiştir.

Öldürülen kadınların ve bu ölümlerin koşullarının bir anıt listesinin oluşturularak ortak hafızayı korumaya katkı sunulması gerektiği dile getirilmiştir. Bunun dışında içinde bir müze ve araştırma tesisleri bulunan bir Barış Enstitüsü kurulması, bu enstitünün de toplumsal cinsiyet bakış açısını tüm faaliyetlere yerleştirmesi tavsiye edilmiştir.

Beşinci ve son grup öneri, nihai rapora dairdir. Raporda yer verilmek üzere Komisyon'a hak ihlalleriyle ilgili bütün konularda yetki tanınması ve geçmişteki ihlallerde toplumsal cinsiyetin rolünü inceleyen özel bir araştırma projesi yürütülmesi önerilmiştir. Nihai raporun yazımında toplumsal cinsiyet analizinin kullanılması ve kadın ve erkeklerin farklı deneyimlerine gereken ağırlığın verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Güney Afrika'daki bu örnek çalışma, hemen her hakikat komisyonuna uygulanabilecek bir ilkeler manzumesi niteliğindedir. Nitekim bu çalışmanın Doğu Timor, Sierra Leone ve Liberya'da karşılık bulması da bu niteliğini doğrulamıştır. Dolayısıyla söz konusu önerileri, Güney Afrika bağlamına özgü olabilecek birtakım unsurlarını ayrıştırarak, asgari eşik olarak benimsemek gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HAKİKAT KOMİSYONLARI FAALİYETLERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET ANLATISI

Hakikat komisyonlarının faaliyetleri, üç kategoride ele alınabilir. Bunlardan ilki komisyonların teşekkülüne yöneliktir. Komisyonların yapısı, görev alanları, yetki tanımları, insan hakları ihlallerinin yorumlanması, komisyon üyelerinin ve personelin atanması ve işe alınması ile eğitim gibi konular bu gruptadır. Diğer kategoriler, komisyonların faaliyetleriyle ilgilidir. İkinci kategori, komisyonların süreç faaliyetlerini barındırır. Kadın grupları ve medya gibi devlet sivil aktörlerle iletişim, ifade alma süreçleri, soruşturmalar, kamuya açık veya kapalı duruşmaları kapsar. Üçüncü kategori ise komisyonların sonuç faaliyetleridir ve rapor yazımı ile önerileri kapsar.

Çalışma, sözü edilen üç kategori esas alınarak önce Güney Afrika, ardından da Sierra Leone örnekleri üzerinden ilerleyecektir. Bu iki örneğin seçilmesinin -ve başka örnekler de olmakla birlikte bu ikisiyle yetinilmesinin- gerekçesi ise çalışmanın amacına ulaşmaya yeter ampirik veri sunmaları ve toplumsal cinsiyet problemlerine özel bir ilgi taşımalarıdır. Kronolojik olarak Güney Afrika kadınlara özel duruşmalar açması ve sonuç raporunda kadınlara ayrı bir başlık sunmasıyla erken ve sınırlı bir ilginin; Sierra Leone ise kadın tanıklara yönelen özel usuller oluşturması ve toplumsal cinsiyet merkezli öneriler sunmasıyla daha geç ve yoğun bir ilginin mekânı olmuştur.

I. Toplumsal Cinsiyete Sınırlı Bir İlgi: Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu

1948 yılında Ulusal Parti Güney Afrika'da siyasal iktidara gelince *apartheid* adı verilen özel bir rejimi yürürlüğe koymuştur. Bu rejim, temelde Siyahlara uygulanan ırksal ayırımcı politikaları ifade eder. Siyahların ayrı bölgeler ve ayrı kamu binaları aracılığıyla Beyazlardan mekânsal olarak ayrılmasını ve iki grubun arasındaki temasın

olabildiğince sınırlandırılmasını öngörür.[261] 1980'lerde ülke içi ve ülke dışı baskı grupları, *apartheid* rejimine karşı mücadeleyi hızlandırmış ve 1990 yılında siyasi tutuklu Nelson Mandela özgürlüğüne kavuşmuştur. Yaklaşık yarım yüz yıl boyunca geçerli olan *apartheid*, 1994'te siyasi nedenlerle alıkonulmuş insanların serbest bırakılması ve örgütlenme özgürlüğünün tesis edilmesinin ardından ırkçılık karşıtlığına dayalı anayasal bir demokrasiye geçilmesiyle son bulmuştur.[262] Aralık 1993'te geçiş dönemi anayasasının ilanından sonra 1994'teki seçimlerde Mandela'nın Güney Afrika Devlet Başkanı olmasıyla[263] Güney Afrika toplumu için geçmişle hesaplaşma ve uzlaşı dönemi başlamıştır. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun kuruluşu da bu günlere rastlar.

A. Güney Afrika Komisyonunun Teşekkülünde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun kuruluş yasasında üyelikler için bir cinsiyet kotası bulunmamakta olup on yedi komisyon üyesinden yedisi kadındır.[264] 2000 yılı sonrasında ilk atama yoluyla komisyonlarda görev alan yaklaşık dört üyeden birinin kadın olduğu[265] da göz önüne alındığında bu oranın cinsiyet eşitliği ve kadınların temsili bakımından kâğıt üzerinde yetersiz olduğu söylenemez. Ancak komisyon üyelerinin cinsiyeti, toplumsal cinsiyet bakış açısını yansıtmak bakımından tek başına yeterli bir veri sunmamaktadır. Komisyon'un bu bakış açısıyla hareket edip etmediğini ele almak gerekir.

Nitekim *apartheid* rejiminin sonlandırılmasıyla birlikte Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu kurulurken komisyonun cinsiyet-nötr bir yaklaşım benimsediği

---

[261] *Apartheid* rejiminin hukuki temellerini oluşturan temel kanunlar için bkz. A. Ersoy Kontacı, "Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Dinamikleri", içinde *Bağlam, Usul, Aktör ve Süreç Yönünden Anayasa Değişiklikleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ömer Faruk Gençkaya, 2. Baskı (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2024), 106-8.

[262] "AUHRM Project Focus Area: The Apartheid", African Union, erişim 04 Mart 1925, https://au.int/en/auhrm-project-focus-area-apartheid.

[263] "Gender, Justice, and Truth Commissions" (The World Bank, Haziran 2006), 11, https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/306291468298154907/gender-justice-and-truth-commissions.

[264] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 10.

[265] Valji, "A Window of Opportunity: Making Transitional Justice Work for Women", 10.

iddiasıyla başlayan tartışmayı müteakip Aralık 1995'te Cape Town'da "*Lawyers for Human Rights*" kuruluşu altında "Hakikatin Cinsiyeti Var Mıdır?" (*Does Truth Have a Gender?*) başlığıyla düzenlenen çalıştay bu konuda aydınlatıcıdır. Aktarıldığı üzere çalıştayda hakikat süreçlerinde mevcut toplumsal cinsiyet ilişkilerini verili kabul eden bir yaklaşımın, *apartheid* rejiminin ırkçı politikalarının toplumsal cinsiyet kavramıyla bağlantılarını gözden kaçıracağı iddia edilmiştir.[266] 1996'da Witwatersrand Üniversitesi Uygulamalı Hukuk Çalışmaları Merkezi (CALS) Toplumsal Cinsiyet Araştırma Grubu tarafından yayınlanan belgedeki öneriler, TRC sürecinde toplumsal cinsiyetin yer alması için önerilen mekanizmaları sıralamıştır.[267]

26 Temmuz 1995 tarihinde 34 sayılı Ulusal Birliğin Teşviki ve Uzlaşma Yasası yayımlanmıştır.[268] Yasanın başlangıç metni, komisyon faaliyetlerine dair fikir vermektedir. Buna göre Komisyon, geçmişteki çatışmalardan kaynaklanan ve 1 Mart 1960'tan başlayarak Anayasa'da öngörülen son tarihe kadar olan dönemde işlenen ağır insan hakları ihlallerinin niteliği, nedenleri ve kapsamının mümkün olduğunca eksiksiz bir şekilde soruşturulmasını ve ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Ayrıca insan hakları ihlallerinin ve bu ihlallerin mağdurlarının akıbetlerinin veya nerede olduklarının, siyasi bir amaçla bağlantılı eylemlerle[269] ilgili tüm ilgili gerçekleri tam olarak açıklayan

---

[266] Meintjes Sheila, "'Gendered truth'? Legacies of the South African Truth and Reconciliation Commission: views from the field", 102.

[267] Goldblatt ve Meintjes, "A submission to the Truth and Reconciliation Commission", blm. G.

[268] "Promotion of National Unity and Reconciliation Act", 34 § (1995), https://www.gov.za/documents/promotion-national-unity-and-reconciliation-act.

[269] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, art. 20. "… (2) Bu Kanunda, bağlam aksini göstermedikçe, 'siyasi bir amaçla bağlantılı eylem', (3). fıkradaki kriterlere göre siyasi bir amaçla bağlantılı olan ve 1 Mart 1960 ile son tarih arasındaki dönemde Cumhuriyet içinde veya dışında tavsiye edilen, planlanan, yönetilen, emredilen veya işlenen bir suç veya suç teşkil eden herhangi bir eylem veya ihmal anlamına gelir, (a) 'Kamu tarafından bilinen bir siyasi örgütün veya kurtuluş hareketinin herhangi bir üyesi veya destekçisi tarafından, bu örgüt veya hareket adına veya bu örgüt veya hareketi desteklemek amacıyla, bu örgüt veya hareket tarafından Devlete veya herhangi bir eski devlete veya kamu tarafından bilinen başka bir siyasi örgüte veya kurtuluş hareketine karşı yürütülen siyasi bir mücadelenin ilerletilmesi için iyi niyetle; (b) Devletin veya herhangi bir eski devletin herhangi bir çalışanı veya Devletin veya herhangi bir eski devletin Güvenlik güçlerinin herhangi bir üyesi, görevleri sırasında ve kapsamında ve açık veya zımni yetkisi kapsamında, kamuya mal olmuş bir siyasi örgüte veya özgürlük hareketine karşı Devlete ya da eski bir devlete ya da bu tür bir örgütün ya da hareketin üyelerine ya da 'destekçilerine karşı siyasi bir mücadele yürüten ve söz konusu mücadeleye karşı koymak ya da bu

kişilere af tanınması ile mağdurlara maruz kaldıkları ihlalleri anlatma fırsatı verilmesini sağlayacaktır. Bundan başka insan hakları ihlali mağdurlarına tazminat ödenmesi ve mağdurların insani ve yurttaşlık onurlarının rehabilitasyonu ve telafisini hedefleyecektir. Bu görevleri yerine getirebilmek adına Komisyon, ihlaller ve mağdurlar hakkında ulusa sunulmak üzere rapor hazırlayacaktır. Ağır insan hakları ihlallerinin işlenmesinin önlenmesine yönelik tavsiyelerde bulunulması da Komisyon'un görevlerindendir.

Başlangıç metnindeki ifadelerle;

"… çekişme, çatışma, anlatılmamış acılar ve adaletsizlikle karakterize edilen derin bir şekilde bölünmüş toplumun geçmişi ile renk, ırk, sınıf, inanç veya cinsiyete bakılmaksızın tüm Güney Afrikalılar için insan haklarının tanınması, demokrasi ve barış içinde bir arada yaşama üzerine kurulu bir gelecek arasında tarihi bir köprü oluşturduğundan" ve "geçmişte yaşananlarla ilgili olarak hakikatin ortaya çıkarılması gerekli görüldüğünden… Geçmişteki olaylarla ilgili gerçekleri ve ağır insan hakları ihlallerinin nedenlerini ve hangi koşullarda meydana geldiğini ortaya çıkarmak ve gelecekte bu tür eylemlerin tekrarlanmasını önlemek için bulguları duyurmak gerektiğinden… Anayasa, ulusal birliğin, tüm Güney Afrika vatandaşlarının refahının ve barışın sağlanmasının Güney Afrika halkı arasında

---

mücadeleye direnmek amacıyla iyi niyetle işlenen bilinen bir siyasi örgüt ya da kurtuluş hareketi; (c) Devletin ya da eski bir devletin herhangi bir çalışanı ya da Devletin ya da eski bir devletin güvenlik güçlerinin herhangi bir üyesi, görevleri sırasında ve kapsamında ve açık ya da zımni yetkisi kapsamında - (i) Devlet söz konusu olduğunda, herhangi bir eski devlete karşı veya (ii) eski bir devlet söz konusu olduğunda, Devlete veya herhangi bir eski devlete karşı, birbirlerine veya duruma göre Devletin veya söz konusu eski devletin herhangi bir çalışanına karşı siyasi bir mücadele içindeyken ve söz konusu mücadeleye karşı koymak veya başka bir şekilde direnmek amacıyla iyi niyetle işlenmiş olan suçlar; (d) kamu tarafından bilinen bir siyasi örgütün veya kurtuluş hareketinin herhangi bir çalışanı veya üyesi, görevleri sırasında ve kapsamında ve açık veya zımni yetkisi kapsamında Devlete veya herhangi bir eski devlete veya kamu tarafından bilinen herhangi bir siyasi örgüte veya kurtuluş hareketine karşı siyasi bir mücadele yürüten veya Devletin veya herhangi bir eski devletin güvenlik güçleri üyelerine veya bu tür kamu tarafından bilinen siyasi örgüt veya kurtuluş hareketinin üyelerine veya destekçilerine karşı ve söz konusu mücadeleyi ilerletmek için iyi niyetle işlenen suçlar; (e) herhangi bir eski devletin hükûmetini ele geçirmek için darbe yapan veya buna teşebbüs eden herhangi bir kişi; (f) (a), (b), (c) ve (d) paragraflarında atıfta bulunulan ve makul gerekçelerle görevlerinin seyri ve kapsamında ve açık ya da zımni yetkisi dahilinde hareket ettiğine inanan herhangi bir kişi; (g) (a), (b), (d), (e) ve 55 (D) paragraflarında atıfta bulunulan amaçlar doğrultusunda işlenen herhangi bir eylem veya ihmalle kendisini ilişkilendiren herhangi bir kişi."

> uzlaşmayı ve toplumun yeniden inşasını gerektirdiğini belirttiğinden… Anayasa intikam değil anlayış, misilleme değil telafi, mağduriyet değil *ubuntu*[270] ihtiyacı olduğunu vurguladığından… Anayasa bu uzlaşma ve yeniden inşayı ilerletmek için geçmişteki çatışmalar sırasında işlenen siyasi amaçlarla bağlantılı eylemler, ihmaller ve suçlar için af çıkarılacağını belirttiğine göre… Anayasa uyarınca Parlamento'nun, 8 Ekim 1990 tarihinden sonra ve Anayasa'da öngörülen son tarihten önce olmak üzere, kesin bir son tarih belirleyen bir yasa kabul etmesi öngörüldüğünden ve varsa mahkemeler de dahil olmak üzere, bu tür bir affın 'ele alınacağı' mekanizmaları, kriterleri ve usulleri öngören bir kanun kabul etmesini öngördüğünden" Ulusal Birliğin Teşviki ve Uzlaşma Yasası kabul edilmiştir.[271]

Görüldüğü üzere cinsiyete bakılmaksızın tüm Güney Afrikalılar için insan haklarının tanınması ile hakikatin tam anlamıyla ortaya çıkarılması yasanın hazırlanmasında etkili olmuştur. Bu amaç doğrultusunda yürütülecek faaliyetler, toplumun yeniden inşasını ve uzlaşıyı hedefler. Bu hedeflere ulaşmak adına Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun altında görev yapmak üzere İnsan Hakları İhlalleri Komitesi, Af Komitesi ve Telafi ve Rehabilitasyon Komitesi kurulmuştur.[272]

Kuruluş yasası, Komisyon faaliyetlerinde ilişkin temel tercih ve tanımlamaları yapmıştır. Söz konusu tanımlamalar, geçmişle hesaplaşmanın hukuki çerçevesini belirleme işlevinden ötürü son derece önemlidir.

---

[270] Güney Afrika'nın sömürge öncesi dönemine dek uzanan ve "ahlaki bir teori olarak tanımlanan *ubuntu*, insanlık, paylaşım, saygı, şefkat ve bunlarla ilişkili değerlere dayanan her şeyi kapsayan eski bir Afrika dünya görüşü ve ilerici bir hümanist felsefe" olarak tanımlanır. Kavram, komisyon elinde *apartheid* rejiminde keskin şekilde kutuplaşmış grupları bir arada yaşamaya çağıracak bir içeriğe bürünmüştür. Bkz. Esma Karadağ, "Küreselleşme Çağında Güney Afrika'nın Ubuntu Ruhu", Africania-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi 1, sy 2 (Temmuz 2021): 72-76.

[271] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, 2.

[272] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, böl. 3-5.

TRC, soruşturduğu dönem olan 1 Mart 1960'tan Mayıs 1994'teki seçimlere kadar olan her türlü insan hakları ihlalini ele almakla yetkilendirilmemiştir.[273] Komisyon'un sınırlılığı, iki türlüdür. İlk olarak insan haklarının "ağır" ihlaline odaklanmıştır. İkinci olarak ağır insan hakları ihlallerinin "siyasi bir saikle" işlenmiş olması aranmıştır. "Ağır insan hakları ihlalleri" "herhangi bir kişinin öldürülmesi, kaçırılması, işkence görmesi veya ağır kötü muameleye maruz bırakılması yoluyla insan haklarının ihlal edilmesi" veya bu tür eylemlerin "işlenmesi için teşebbüs, komplo, tahrik, teşvik, emir veya talimat" olarak tanımlanmıştır.[274] Bu tanımlama, bedensel bütünlüğe odaklanmış olup toplumsal cinsiyete dayalı şiddete özel bir atıfta bulunmaz.[275] Ancak cinsel saldırı ve toplumsal cinsiyete dayalı diğer şiddet türlerinin ağır kötü muamele olarak değerlendirilmesi yönünde başarıya ulaşan bir sivil toplum baskısı olmuştur.[276] Yine de söz konusu tanımlamanın oldukça sınırlı olduğu haklı olarak dile getirilmiştir. Komisyon'un kendisi de hazırladığı nihai raporda "Komisyon tarafından benimsenen ağır insan hakları ihlali tanımının, ağırlıklı olarak kadınların maruz kaldığı istismar türlerine karşı körlükle sonuçlandığını" kabul etmiştir.[277]

Yasa'nın ihlal tanımlamasını "mağdur" tanımlamasıyla birlikte okumak gerekir.[278] Mağdur ilk olarak; ağır bir insan hakları ihlalinin sonucu olarak veya af ilan edilmiş bir siyasi amaçla bağlantılı bir eylem nedeniyle bireysel olarak veya bir veya daha fazla

---

[273] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, par. 1.1.ix. Soruşturulan dönemin *apartheid* rejiminin tamamını kapsamadığı da eleştiriler arasındadır. Bkz. Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 13. Güney Afrika'daki ayırımcı politikaların sömürgeci geçmişe kadar dayandığı not edilmekle birlikte ayırıcı bir rejim olarak *apartheid*, Ulusal Parti'nin hükûmete geldiği 1948 yılında başlamış ve elli yıla yakın süre uygulanmıştır. Bkz. "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume One" (Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998), 60, https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf.

[274] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, par. 1.1.ix.

[275] BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 27 Ağustos 2014'te kabul edilen raporundaki hakikat süreçlerini "en ciddi suçlar" merkezinde örgütlemenin yeterli olmayacağı uyarısı hatırlanmalıdır. Bkz. "A/HRC/24/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 102/c.

[276] Goldblatt ve Meintjes, "A submission to the Truth and Reconciliation Commission", par. D.

[277] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Four", 38.

[278] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, 1.1.xix.

kişiyle birlikte fiziksel veya zihinsel yaralanma, duygusal acı, maddi kayıp veya insan haklarının önemli ölçüde zedelenmesi şeklinde zarara uğrayan kişilerdir. Ayrıca tek başına veya bir veya daha fazla kişiyle birlikte, söz konusu kişinin yukarıda belirtilen ve sıkıntı içinde olan kişilere yardım etmek veya bu kişilerin mağduriyetini önlemek için müdahalede bulunması sonucunda fiziksel veya zihinsel yaralanma, duygusal acı, maddi kayıp veya insan haklarının önemli ölçüde zedelenmesi şeklinde zarar gören kişiler de mağdur kapsamındadır. Son olarak mağdurların öngörülen akrabaları veya bakmakla yükümlü oldukları kişiler de bu kapsama dahil edilmiştir. Akrabalar ve bakılmakla yükümlü kişilerin de mağdur sıfatını haiz olması, kadın aktivistler tarafından "eşleri, anneleri ve çocukları ikincil değil birincil mağdurlar olarak 'ağır insan hakları ihlallerinin' merkezine yerleştirdiği" için çok önemli bulunmuştur.[279] Gerçekten de, mağdur kapsamını toplumsal cinsiyet rollerini de içine alacak şekilde yorumlamaya müsait olmasından ötürü, olumlu bir tanımlamadır.[280]

Ancak bir bütün olarak Yasa'nın hazırlanmasında kadın grupların temsilinde başarısız olunduğunu unutmamak gerekir. Ne Komisyon ne kadın gruplarının diğer tarafla tutarlı bir ilişki kurduğu ifade edilmiştir.[281] Ilse Olckers'ın kadın grupları hakkındaki "Süreç gözlerimizin önünde gelişirken birçoğumuz aylardır gayrı resmî olarak -biraz da panikle- birbirimize soruyorduk. Ancak kimsenin kaynağı yoktu; olanlar da yetkileri olmadığını düşünüyordu; kadın hareketi de sessizdi" sözleri sürecin bir yansımasıdır.[282] Kadın temsilinin zayıf olduğu bir hazırlık süreciyle oluşturulan Yasa'nın yorumlanması yoluyla kadınların toplumsal cinsiyet anlatılarının Komisyon

[279] Goldblatt ve Meintjes, "A submission to the Truth and Reconciliation Commission", par. D.I.
[280] BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 7 Ağustos 2017 kabul tarihli raporu da yardım almaya uygun zararların listesinin genişletilmesi ve yardımların kadınlara özgü ihtiyaçlara duyarlı hale getirilmesini önermektedir. Bkz. "A/HRC/36/50/Add.1: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence on his global study on transitional justice", par. 32.
[281] Ayumi Kusafuka, "Truth commissions and gender: A South African case study", *African Journal on Conflict Resolution* 9, sy 2 (2009): 49.
[282] Ilze Olckers, "Gender-Neutral Truth: A Reality Shamefully Distorted", *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, sy 31 (1996): 61, https://doi.org/10.2307/4066266.

faaliyetlerinde başarıyla ele alınması yönündeki beklenti, ancak Komisyon performansıyla sınanabilir bir savdır.

Ayrıca bilindiği üzere komisyonların ayırıcı unsurlarından biri süresiz şekilde çalışan organlar yerine raporlama çalışmasının tamamlanmasıyla varlığı sona eren, geçici (*ad hoc*) yapılar olarak teşekkül etmeleridir. Ancak Güney Afrika Komisyonu'nun soruşturmakla yetkilendirildiği tarihsel dönemin uzun olmasına karşın dönemin hakikatlerini açığa çıkarmaya imkân tanımayacak kadar kısa bir görev süresine sahip olduğu ifade edilmiştir.[283]

TRC, personel sayısının çokluğu ve çeşitliliği bakımından birçok hakikat komisyonuna göre daha iyi bir konumdadır. Ancak tamamı daimi çalışan komisyon üyelerinin her birinin Komisyon faaliyetlerinin yalnızca bir yönüne odaklanması sonucu bütüncül bir bakış ve işbirliğinin yakalanamadığı dile getirilmiştir.[284] Öyle ki istifa eden[285] ve azınlık raporu yayınlayan[286] üyeler mevcuttur. Komisyon'un kendisinin de kısa ömrü ve personel yapılanması nedeniyle yeterince organize olamadığını kabul etmesi[287], söz konusu eleştirileri haklı çıkarmaktadır.

---

[283] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 14-15. Komisyon'un ifade alma protokolünü zaman içinde kadın ifadecilere daha duyarlı olacak şekilde değiştirmiş olmasına rağmen ifade alma sürecinin, ifade verenin kendi anlatısını paylaşmasına çok az yer bırakan bir kontrol listesine dönüşmesinin temel sebebi olarak da zaman kısıtı gösterilmiştir. Bkz. Lars Buur, "Monumental historical memory: Managing truth in the everyday work of the South African Truth and Reconciliation Commission", içinde *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth and Reconciliation Commission*, ed. Deborah Posel ve Graeme Simpson (Witwatersrand University Press, 2002), 78. Akt. Kusafuka, "Truth commissions and gender: A South African case study", 52-53.

[284] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 18-19.

[285] Chapman ve Ball, n. 63.

[286] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Five" (Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998), 436-56, https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume5.pdf.

[287] "Komisyonun kısa ömrü ve yapısının doğası nedeniyle, komisyon üyelerinin ve operasyonel politikaların oluşturulması, geliştirilmesi ve uygulanmasına ilişkin komisyon başkanlarının ve diğer yöneticilerinin rolleri ve işlevleri arasında çok ince bir çizgi vardı. Bu durum, meydana gelen yapısal çakışmaları ve operasyonel tekrarları açıklamaktadır." Bkz. "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume One", 254.

Ayrıca TRC üyelerinin çok azının sosyal bilim yöntemlerini kullanma tecrübesine sahip olduğu da eleştiriler arasındadır.[288] Bu durum, Komisyon'un faaliyetlerinin temel araçları olan hukuki ve siyasi usulleri, veriye dayalı bilimsel metotla geliştirmek bakımından yetersiz kalmasıyla da koşuttur.[289] Son derece önemli toplumsal işlevler üstlenen bir komisyonun, sosyal bilimlerin yöntem ve birikimlerinden daha iyi şekilde faydalanması beklenirdi.

Örneğin komisyon üyelerinden biri, komisyonun oluşturduğu veri tabanının yasal bir zorunluluktan kaynaklandığını ve etkili bir biçimde kullanılmadığını söylemiştir.[290] Veri kullanımının hukuki bir zorunluluğa dönüştürülmesi olumlu bir husus olmakla birlikte bunun ötesinde bir anlam kazanmaması bir eksikliktir. Veri çalışmalarındaki çarpıcı zayıflık, Komisyon faaliyetlerine halka açık duruşmaların hâkim olması ve bu alana aktarılan kaynaklardan ötürü rapor yazımındaki gecikme ile açıklanmıştır.[291] Malan'ın azınlık raporu da benzer şekilde ifade alma sürecini rapor yazımından uzaklaştırıcı olarak nitelendirmektedir.[292]

B. Güney Afrika Komisyonunun Süreç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı

Komisyon ve toplumsal cinsiyet aktivistleri özellikle kadınların cinsel ihlal konusunda tanıklık etmemelerinden duydukları endişeyi dile getirmiştir. Temmuz 1997'de Johannesburg'da düzenlenen Kadınlar için Özel Etkinlik Duruşmasında Sheila Meintjes şunları söylemiştir:

---

[288] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 29.
[289] Söz konusu eleştiri için bkz. Chapman ve Ball, 21.
[290] Yasmin Sooka bu iddiayı, 1 Haziran 1999'da Witwatersrand Üniversitesi'nde düzenlenen TRC: Commissioning the Past konferansında bir soruya yanıt olarak dile getirmiştir. Akt. Chapman ve Ball, 29.
[291] Mahmood Mamdani, "The TRC and justice", içinde *Truth and Reconciliation in South Africa and the Netherlands*, ed. Robert Dorsman, Hans Hartman, ve Lieneke Noenboom-Kronemeijer (Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights, 1999), 34. Akt. Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 29.
[292] Komisyon, nihai raporunda durumu tam tersten okuyarak kamu önünde ifade veren kişilerin, ifade veren tüm kişilerin onda birinden daha azını oluşturmasına rağmen İnsan Hakları İhlalleri Komitesi'nin tüm ifadelere aynı özenle yaklaşma çabasının kamuya açık duruşmaları kısıtlamayı gerektirdiğini belirtmiştir. Bkz. "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Five", 9.

> "Gerçekten de çok az sayıda kadının siyasi şiddet bağlamında yaşadıkları cinsel istismar deneyimlerini anlatmak için öne çıktığını biliyoruz. Yaklaşık dokuz bin ihlal vakasından sadece yaklaşık dokuzu cinsel saldırıya uğradığını iddia etmiştir. Yine de araştırmamızda cinsel saldırı olarak tanımlanabilecek ya da kadınların cinsel saldırıya uğrayan başkalarını tanıdığı pek çok ihlal vakasıyla karşılaştık."[293]

Mağdurlardan Khutwane'nin komisyon deneyimi ilk bakışta Komisyon'un dile getirilemeyen acılara alan açtığı yönünde bir fikir verebilir. Komisyon'un 24-26 Haziran 1996'da Worcester'da açtığı duruşmalarda mağdur sıfatıyla yer alan Yvonne Khutwane, siyasi mahkûmlara verilen ağır cezalar ve kadınların maruz kaldığı işkence de dahil olmak üzere birçok ihlal deneyimini anlatmıştır.[294] Öncesinde hiç bahsini geçirmediği cinsel saldırı olayını ilk kez burada anlatırken son derece rahatlamış hissettiğini belirtmesi[295], kadınların sessizliği kırarak hikâyelerini anlatmalarına teşvik edici bir rol oynayabileceği için olumludur.

Ancak Komisyon duruşmalarının ilk beş haftasına ait 204 ifadeyi analiz eden Fiona Ross, bu olumlu etkiyi sorgular şekilde aşağıdaki tablolarda gösterilen sonuçlara ulaşmıştır.[296] Buna göre olayların yalnızca yüzde 13'ü doğrudan kadınlara yönelik ihlallere ilişkindir.

TABLO 1. Cinsiyete Göre Tanık Beyanlarının, Toplam Tanık Beyanlarına Oranı

NOT: Rakamlar yuvarlandığından toplamları yüzde 100'e ulaşmamaktadır.

---

[293] Fiona Ross, *Bearing Witness: Women and the Truth and Reconciliation Commission in South Africa*, 2003, 23.
[294] Yvonne Khutwane, No. CT/00530 (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 24 Haziran 1996).
[295] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Five", 352-53.
[296] Fiona Ross, "Speech and Silence: Women's Testimony in the First Five Weeks of Public Hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission", içinde *Remaking a World Violence, Social Suffering, and Recovery*, ed. Veena Das vd., 1. bs (University of California Press, 2001), 253-55, https://doi.org/10.2307/jj.8501074.10.

Hakkında / Tanık	**Kadınlar**	**Erkekler**
Kadınlar	10	2
Erkekler	46	35
Kadınlar ve Erkekler	3	3
Toplam	59	40

TABLO 2. Hakkında Tanıklık Edilenlerin, Toplam Tanık Beyanlarına Oranı

NOT: Rakamlar yuvarlandığından toplamları yüzde 100'e ulaşmamaktadır.

Hakkında / Tanık	**Kadınlar**	**Erkekler**	**Toplam**
Kendileri	4	20	24
Anneleri	0,5	0,5	1
Babaları	1	3	4
Kız Kardeşleri	1,5	0	1,5
Erkek Kardeşleri	8	4	12
Eşleri	11	0	11
Oğulları	25	3,5	28,5
Kızları	1,5	1	2,5

Diğer Kadınlar	2,5	1	3,5
Diğer Erkekler	1	4	5
İlgisiz Kadınlar ve Erkekler	3	3	6
Toplam	59	40	99

Neredeyse on tanıklıktan altısının kadınlara ilişkin olmasına rağmen kadınların ifadelerinin yüzde 77'si ile erkeklerin ifadelerinin yüzde 87'den fazlasının yalnızca erkekler hakkında olduğu görülmektedir. Kadınlara yönelik ifadeler, iki cinsiyet bakımından da son derece sınırlıdır. Ayrıca tüm olayların yüzde 25'i oğulları hakkında konuşan kadınları, yüzde 11'i eşleri hakkında konuşan kadınları ve yüzde 8'i erkek kardeşleri hakkında konuşan kadınları içermekte iken olayların yalnızca yüzde 4'ü oğulları hakkında konuşan erkekleri içermekte ve olayların hiçbirinde eşleri veya kız kardeşleri hakkında konuşan bir erkek yer almamaktadır. Dolayısıyla komisyonun süreç faaliyetlerinde kadınların hikâyelerini içeren alan, epey kısıtlıdır. Bu da kadınların sessizliğinden endişe duymanın haklı olduğunu gösterir.

Duruşmalara gelen kadınların, aktivist bir tutum sergileme motivasyonları olarak yakınlarının başlarına gelenleri göstermeleri de bu durumu destekler niteliktedir. Örneğin Lephina Zodwa Thobela 1976'da oğlunun üç haftalığına tutuklanmasından ötürü polise düşman kesildiğini belirtmiştir.[297] Oğlunun ölümüne engel olmaya çalışan Nonceba Zokwe de kendisini işaret ederek "İşte komünist anne" diye seslenen polis

[297] Lephina Zodwa Thobela, No. JB02621 (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Women's Hearing 29 Temmuz 1997).

memuruna karşı "Bu mülkün amiri benim" demesi üzerine polis tarafından ölümle tehdit edilmiş olmasına rağmen yaşadığı tüm zulümlerin kendisine güç verdiğini söyledikten hemen sonra "Bir kadın olarak gurur duyuyorum, çok gurur duyuyorum, bu gücü getirenin kadınlığım olduğunu düşünüyorum… Oğlum hakkında bir kitap yazabilirim, biliyorum." demiştir.[298] Görüldüğü üzere kadınlar, komisyonun süreç faaliyetlerinde kendilerinin mağduru oldukları ihlallerden değil, başkalarının hikâyelerindeki rollerinden kaynaklanan sebeplerle yer almaktadır.

Belirli anlatıların Komisyon önüne taşınmasındaki engellerden biri de dil bariyeri olmuştur. Komisyon duruşmalarında ağırlıklı olarak on bir resmî dil kullanılmış olmasına[299] rağmen tercümanlar dil çeşitliliğini yansıtamamış, özellikle farklı lehçeler ile kültürlere özgü deyim ve tarzları aktarmakta zorlanmıştır.[300] Bu da belirli mağdur gruplarının hikâyelerinin dışlanması sonucunu doğurmuştur.[301] Örneğin tanık Zabonke Konile'nin Komisyon önündeki ifadeleri, yetersiz çeviriye maruz kaldıktan sonra hikâyesinin değiştirilmesine ve eksik bırakılmasına yol açmıştır. Kültürel referansların kaybedildiği süreç sonunda Zabonke Konile, maddi yoksulluktan mustarip ve tutarlı bir

[298] Nonceba Zokwe, No. EC0018/96 - EAST LONDON (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 17 Nisan 1996).
[299] Theo du Plessis ve Chriss Wiegand, "Report on interpreting at the hearings of the Truth and Reconciliation Commission: April 1996 to February 1997", *Acta Varia. Onderweg na vertaal- en tolkopleiding in Suid-Afrika,* sy 3 (1997): 13. Akt. Annelies Verdoolaege, "Dealing with a traumatic past: the victim hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission and their reconciliation discourse", *Critical Discourse Studies* 6, sy 4 (01 Kasım 2009): 299, https://doi.org/10.1080/17405900903181135.
[300] Verdoolaege, "Dealing with a traumatic past: the victim hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission and their reconciliation discourse", 299; Nosisi Lynette Mpolweni, "The Importance of the Original: Challenges in Interpreting a Xhosa Testimony Before the South African TRC", *Journal of Multicultural Discourses* 3, sy 3 (01 Kasım 2008): 221-32, https://doi.org/10.1080/17447140802372770. BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 17 Temmuz 2020 kabul tarihli raporu, bölgesel dilleri konuşan hukuk personelinin istihdamına vurgu yapar. Bkz. "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 106-108.
[301] Verdoolaege, "Dealing with a traumatic past: the victim hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission and their reconciliation discourse", 299.

tanık olarak değil; oğlunun kaybından dolayı büyük bir acı içinde ve garip hayalleri olan tutarsız bir tanık olarak resmedilmiştir.[302]

Bunun yanında Komisyon, cinsel şiddetin arkasındaki siyasi ve kişisel nedenleri ayırma eğiliminde olmuştur. Bu çaba, kuruluş yasası uyarınca "siyasi bir saikle" işlenmemiş suçların komisyon önündeki anlatılardan dışlanması sonucunu yaratır. Komisyon'un nihai raporunda "cinsel saldırının siyasi çatışmanın bir parçasını oluşturmasına rağmen ... Komisyon'a yapılan… beyanlar[da] nadiren rapor edildiği" belirtilmektedir.[303] Ancak belirtildiğinde de siyasi çatışmanın parçası olmaktan çok kişisel bir mesele olarak ele alınma ihtimaliyle gündeme gelmiştir.

29 Temmuz 1997'de Johannesburg'daki özel kadın duruşmalarında dinlenen Nozibonelo Maria Mxathule'nin ifadesinin alınma süreci, siyasi ve kişisel nedenleri ayırmaya dair özel çabayı yansıtmaktadır.

> "OTURUM BAŞKANI: Deneyimlerinizi bizimle paylaştığınız için çok teşekkür ederiz. Hikâyenizi düzenlemek için, söylediklerinizin net bir resmini elde etmemizi sağlamak amacıyla size birkaç soru sormaya çalışacağım.
>
> …
>
> OTURUM BAŞKANI: Başlarken bir adamın kapıdan girmeye çalıştığı bir deneyimden bahsettiniz. Bunun bağlamını net bir şekilde anlatabilir misiniz, çünkü anlattığınız şekilde bunun arkasındaki sebebin ne olduğu yeterince açık değildi.

---

[302] Lynette Mpolweni, "The Importance of the Original: Challenges in Interpreting a Xhosa Testimony Before the South African TRC", 231-32.

[303] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Seven Part One" (Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998), 8, https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/victims_main_vol7.pdf.

MXATHULE: Bu kişi bana cinsel saldırıya bulunmaya kalkıştı, çünkü bana karşı şehvet duyuyordu.

OTURUM BAŞKANI: Bu kişiyi ne kadar süredir ve hangi bağlamda tanıyordunuz?

MXATHULE: Bu kişiyle A sınıfından beşinci sınıfa kadar aynı okulda okudum. Kasabadan ayrıldı ve sonra Transkei'deki okula gitti. Bu yüzden eğitimimize birlikte devam edemedik çünkü Transkei'ye gitti.

BAŞKAN: Ama bunu siyasi bir bağlamda yapmıyordu, sadece bunu size bir kişi olarak yapmak isteyen bir adam olarak mı yapıyordu? Bu konuya açıklık getirmeye çalışıyorum.

MXATHULE: Evet, çünkü ben bunu babasına açıkladığımda, o da babama sizin çocuğunuz, birbirlerine alışkınlar diye açıkladı.

BAŞKAN: Tekrar ediyorum, bu konuda net olmamızı istiyorum. Yani, bu adam size cinsel saldırıda bulunmak istedi, siyasi bir bağlamı olduğu için değil. Sadece bunu yapıyordu, çünkü bunu yapmaya alışkındı.

…

SEROKE: Maria, anlattığın ilk hikâyenin siyasi bağlamı konusunda bize yardımcı olmanı istiyoruz. Sheila Meintjies'in buradaki sunumu sırasında bazı günlerde ev içi şiddet ile siyasi şiddet arasında çok ince bir çizgi olduğunu söylediğini duydunuz. Willard adındaki bu polis sizi evine çağırıp silah zoruyla cinsel saldırıda bulunmaya kalkıştığında, bunu sizin bir Yoldaş olduğunuzu bildiği için mi yoksa sadece sizinle cinsel ilişkiye girmek istediği için mi yaptı? Belki de kocanızı sakat olduğu için hor görüyordu ya da daha doğrusu siz bir

> Yoldaştınız ve o bir polisti ve Yoldaş olmanız onu rahatsız ediyordu ya da sadece şehvet duyduğu ve kocanız sakat olduğu için bunu yaptı."[304]

Cinsel saldırıların bu şekilde siyasi ve kişisel nedenlere dayalı olarak tasniflenebileceği varsayımından hareketle Komisyon nezdinde yalnızca siyasi nedenlere dayalı olduğu düşünülen cinsel saldırılara kıymet verilmesi, hakikat araştırmalarını daha baştan eksik bırakmaktadır.

Duruşmalarda ifade edilenlerin Komisyon tarafından yerleştirildiği bağlam diğer bir meseledir. Zira bağlam tercihleri, hakikati şekillendirmenin önemli bir parçasıdır. Böylece geçmişin ele alındığı anlatıların Komisyon tarafından nasıl kurgulandığı sorusu önem kazanır. Hakikat komisyonlarının faaliyetleri, komisyon üyeleri ile fail, tanık veya mağdur sıfatıyla komisyon önüne gelen kimselerin arasındaki bir iletişimden ibaret değildir. Bunların dışında ve en az onlar kadar önemli bir diğer unsur da komisyon önündeki izleyiciler ve orada olmayıp televizyon veya radyo gibi iletişim araçlarıyla olan biteni takip eden dinleyicilerdir.[305] Bu üçlü yapı, komisyon faaliyetlerini karakterize eder. Dolayısıyla hakikati arama çabası, yalnızca komisyon önüne gelen kişileri ilgilendiren bir mesele olmakla kalmaz, aynı zamanda gelecekteki insan hakları ihlallerine karşı önleyici bir işlevi haiz sürdürülebilir yapıları inşa etmeyi de dert edinir. Bu özel ilgi, özellikle etnik bölünmenin ve politizasyonun yoğun olduğu yerlerde ulus inşası işleviyle koşuttur. Bu halde bir komisyonun ulus inşasına yaptığı vurgu, kuramsal olarak bir problem teşkil etmez.

Nitekim ulus inşası, Güney Afrika Komisyonu'nun da geçmişe dair anlatıları yerleştirdiği bağlamlardan biridir. Kuruluş Yasası'nın adından[306] başlanarak hedeflenen uzlaşı, retorik bir söylemin ötesine geçirilmiştir. Ancak Komisyon, inşanın bir ön koşulu

---

[304] Nozibonelo Maria Mxathule, No. JB01840/03NW (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 29 Temmuz 1997).
[305] Buckley-Zistel, "Narrative truths", 154-55.
[306] Yasa'nın tam adı, Ulusal Birliğin Teşviki ve Uzlaşma Yasası'dır.

olarak önceden uyumlu bir ulusun yok edilmesi söylemini yaratmıştır. Komisyon, mağdurlar ve failleri, yeniden kurulması gereken, başlangıçta uyumlu olan bir ilişkiden şiddetle koparılmış gibi ele almıştır.[307] Komisyon, geçmişle hesaplaşılarak Beyaz ve Siyah Güney Afrikalıların kaybettirilen uyumlarını onlara yeniden kazandırmayı hedeflemiştir.[308] Ancak "Nasıl bir uzlaşı?" sorusu sorulmadan ve hakikat süreçlerinin diğer hedeflerine nazaran asimetrik bir önemle vurgulanan uzlaşı, geçmişle hesaplaşmadan beklenen sonuçları vermeyecektir. Nitekim Güney Afrika'da anlatılar, kendi değerlerini ve/veya ve hakikat süreçlerinin diğer değerlerini taşıyan hikâyeler olmaktan çok, "hakikat ya da uzlaşma"[309] formülüyle de birlikte altı doldurulmamış bir uzlaşı söyleminin parçası haline gelmiştir. "Geçmişle hesaplaşmanın 'onarıcı' yöntemleri lehine cezalandırıcı adaletten kaçın[an] ve genel olarak hakikat komisyonları tarafından kurumsallaştırıl[an]" uzlaşma söylemi, Komisyon faaliyetlerini meşrulaştırıcı bir işlev de üstlenmiştir.[310]

Richard Wilson'ın ifadesiyle;

> "Uzlaşma, geçmişin hoş olmayan bir yönünü (yani cezasızlığı) mevcut siyasi düzenin içine kaçırmak, siyasi uzlaşmaları aşkın ahlaki ilkelere dönüştürmek için kullanılan Truva atıydı. Uzlaşma söylemi, geçmişteki suçlulara karşı yasal intikamdan kaçınmayı ortak ve kabul edilebilir kılmak için bir söylem alanı kurgulamaktaydı. Cezalandırıcı adaleti kana susamışlık ve 'vahşi adalet' olarak ve

---

[307] Claire Moon, "Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice", *International Journal for the Semiotics of Law* 17, sy 2 (01 Haziran 2004): 186-87, https://doi.org/10.1023/B:SELA.0000033621.10045.dd.

[308] Hristiyan görüşe referansla verdiği "fail"in itirafı ve pişmanlık göstermesi sonucu "mağdur" tarafından bağışlanmayla onarılacağı iddia edilen bir kopukluk anlamındaki uzlaşma kavramının, Komisyon elinde siyasi bir amaca hizmet eden anlatılara yol açtığı eleştirisi için bkz. Moon, 195.

[309] "Hakikat ya da uzlaşma", Chapman ve Bell'in mağdurların itibarını iade etme iddiasını taşıyan komisyonların bu konudaki başarısızlığını vurgulamak için "hakikat ve uzlaşma" yerine ortaya attıkları bir ifadedir. Bkz. Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 12.

[310] Moon, "Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice", 185.

demokratikleşme ve yeni anayasal düzene hakaret olarak gösteren ahlaki bir zorunluluk yaratmıştı."[311]

Bu tespitlere ilişkin ampirik veriler Verdoolaege'ın çalışmasında öne çıkarılmıştır. Verdoolaege, Komisyon'un açtığı duruşmalarda bir tür "uzlaşma söylemi"nin hâkim olduğunu tespit etmiştir. Komisyon üyelerinin mağdurları uzlaşma lehinde konuşmaya teşvik edecek şekilde yönlendirici sorular sorduğu ve özellikle de tanıkların "uzlaşma" veya "affetme" gibi terimleri telaffuz etmelerine büyük önem arz edildiği görülmüştür.[312]

Nomakhosazana Gladys Papu'nun duruşması, bu hususa örnektir:

"XUNDU: … Anne, hikâyeni dinledim. Sadece bir sorum var. Size göre barışın sağlanması için ne yapılabilir? Siz ve bu diğer grup arasında bir çatışma mı var?

BAYAN PAPU: Benim istediğim onların ortaya çıkıp gerçeği anlatmaları.

XUNDU: Eğer ortaya çıkabilirlerse uzlaşmanın sağlanabileceğini mi söylüyorsunuz?

BAYAN PAPU: Evet, eğer gelip gerçeği anlatabilirlerse.

XUNDU: Eğer ortaya çıkabilirlerse onları affedecek misiniz?

BAYAN PAPU: Evet.

XUNDU: Teşekkür ederim."[313]

---

[311] Richard A. Wilson, "Reconciliation Through Truth?", içinde *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*, ed. Richard A. Wilson, Cambridge Studies in Law and Society (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 97, https://doi.org/10.1017/CBO9780511522291.008.

[312] Verdoolaege, "Dealing with a traumatic past: the victim hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission and their reconciliation discourse", 299.

[313] Nomakhosazana Gladys Papu, No. EC1995/97CCK (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 12 Mayıs 1997).

Uzlaşma söylemi bununla da sınırlı değildir. Komisyon üyeleri, tanıkların duruşmalardan önce Komisyon'a ilettikleri yazılı ifadelerden uzlaşma lehine ifadeleri vurgulayarak tanıkların en azından ifade verdikleri sırada affetme ve uzlaşmadan yana olduklarını teyit etmelerini sağlamıştır.[314] Manzala Dingumhlaba'nın oturumu bu konuda örnektir.

"CRICHTON: Size bir soru sormak istiyorum, çünkü ifadenizde beni derinden ilgilendiren bir şey söylediniz ve bunu sadece Komisyon'un değil, Güney Afrika'da bunu dinleyen insanların da duymasını istiyorum, çünkü bunu duymalarına ihtiyaç var. İfadenizde failler hakkında söylediklerinizden bir alıntı yapabilir miyim? İfadenizde şöyle demişsiniz: 'Faillerin af dilemelerini ve babamın kaybı ve sebep oldukları aşağılanma için bana tazminat ödemelerini diliyorum.' Bunu söylediğinizi hatırlıyor musunuz?

DINGUMHLABA: Evet, hatırlıyorum.

CRICHTON: Bu hâlâ dileğiniz mi?

DINGUMHLABA: Evet, onlardan af dilemelerini istiyorum, çünkü biz yetim kaldık.

CRICHTON: Çok teşekkür ederim. Teşekkür ederim Sayın Başkan."[315]

Son olarak, Komisyon üyelerinin oturumları kapatırken yine uzlaşıya vurgu yaptıkları görülmüştür.[316] Örneğin Komisyon üyesi, Güney Afrika polisi tarafından tutuklanan ve işkence gören bir mağdurun beyanlarının alındığı oturumu kapatırken şu ifadeleri kullanmıştır:

---

[314] Verdoolaege, "Dealing with a traumatic past: the victim hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission and their reconciliation discourse", 300.
[315] Manzala Dingumhlaba (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 25 Mart 1997).
[316] Verdoolaege, "Dealing with a traumatic past: the victim hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission and their reconciliation discourse", 300.

> "MKHIZE: Gelebildiğiniz için size teşekkür etmek istiyoruz. Ayrıca yeni bir hayata başladığınız için de teşekkür ederiz. Ayrıca uzlaşmaya ve affetmeye hazır olduğunuz için de. Daha önce de söylediğiniz gibi yeni bir insan oldunuz, tövbe ettiniz. Polisin elleri altında acı çektiğiniz için size merhamet ediyoruz. Ayrıca ifadenizde ihtiyaç duyabileceğimiz her türlü bilgiyi eklemek için bizimle birlikte çalışacağınıza inanıyoruz. Çok teşekkür ederiz."[317]

Böylece tanıkların uzlaşmayı sağlam şekilde destekleme ve bunu agresif şekilde reddetme arasındaki geniş seçenekleri, bizzat Komisyon üyelerinin müdahaleleriyle homojenleştirilmiştir. Benzer tutum, kuruluş yasasındaki "ulusal birliği teşvik" ifadesi için de söz konusudur. Sıradan vatandaşları uzlaşı ve ulusal birliği yeniden inşa etmenin bir parçası haline getiren bu süreç, bir anlamda olumlu olmakla birlikte toplumsal cinsiyet problemlerini göz ardı etmenin bir nedeni ve sonucu haline gelmiştir.[318]

Nitekim tanıklık etme pratiklerinin hem usul hem de içerik yönünden "'standartlaştığı"[319] ve "ritüelleştiği"[320] görülmüş ve standart tanıklıkların bireyler, aileler ve topluluklar tarafından deneyimlenen yapısal ya da gündelik ihlallere değinmediği anlaşılmıştır.[321] Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kamusal alanın yanında ve

---

[317] Kenneth Manana (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 29 Ekim 1996).

[318] *Apartheid* rejiminin ırk temelli olduğu düşünülerek ulusal birlik çağrısının da farklı ırklara yönelik olduğu ileri sürülebilir. Ancak *apartheid* rejiminin baskısı yalnızca ırk temelli olmamıştır. Nitekim "Baskı ayrıştırılabilir mi?" diye soran Meintjes, *apartheid* sisteminin amacının "ucuz iş gücü sistemini kurmak ve sürdürmek, Siyahların kendilerini gerçekleştirme olanaklarını sınırlamak ve her şeyden önemlisi, sistemde Beyaz olarak tanımlanan herkesi kapsayan dışlayıcı bir Beyaz ayrıcalık ve Beyaz yönetim sistemi aracılığıyla Afrikalı milliyetçiliğinin hegemonyasını ve gücünü sağlamak" olduğu belirtirken Siyahiler üzerindeki baskının analiz edilmesi sonucu sistemin aynı zamanda cinsiyetlendirilmiş olduğunun açığa çıkacağını belirtir. Bkz. Meintjes Sheila, "'Gendered truth'? Legacies of the South African Truth and Reconciliation Commission: views from the field", 103. Bu nedenle ulusal birlik çağrısı, cinsiyetler arası ilişkiler için de anlamlıdır.

[319] Ross, *Bearing Witness: Women and the Truth and Reconciliation Commission in South Africa*, 13.

[320] Belinda Bozzoli, "Public ritual and private transition: the truth commission in Alexandra township, South Africa 1996", *African Studies* 57, sy 2 (01 Aralık 1998): 193, https://doi.org/10.1080/00020189808707894.

[321] Bozzoli, Güney Afrika Komisyonu'nun hem Tanrı hem de ulus mitini öne çıkaran duruşma ritüelleri aracılığıyla kamusal ve özel alan arasında bir köprü olma işlevi üstlendiğini ancak kamusal anlatıların özel hikâyeleri kendine mal etmeyi ancak kısmen başarabildiğini ileri sürer. Bkz. Bozzoli, "Public ritual and private transition: the truth commission in Alexandra township, South Africa 1996". Güney Afrika ve

ondan daha çok özel alanda ortaya çıktığı göz önüne alındığında Komisyon'un gündelik ihlalleri göz ardı eden bu uzlaşı merkezli ve standartlaşmış yaklaşımı hakikatin ancak kısmi bir parçasını açığa çıkarabilmiştir.

C. Güney Afrika Komisyonunun Sonuç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı

TRC'nin görevlerinden biri "ağır insan hakları ihlallerinin nedenleri, niteliği ve kapsamı, bu ihlallerin öncülleri, koşulları, faktörleri ve bağlamı ile mağdurların bakış açıları ve ihlallerin işlenmesinden sorumlu kişilerin motifleri ve bakış açıları dahil olmak üzere mümkün olduğunca eksiksiz bir resim oluşturmak"tır.[322] Komisyon'un sunacağı telafiler ise her türlü tazminat, lütuf ödemesi (*ex gratia*), eski hale iade, rehabilitasyon ve tanımayı içerir.[323]

Komisyon, bu görevi layıkıyla yerine getirebilmek adına komisyonların özelliklerinde vurgulandığı üzere sınırlı bir sürede ve sınırlı kaynakla çok fazla bilgi işlemeye adaydır. Bu ikisi arasındaki çelişkinin yarattığı zorluk, bir tür filtreleme yöntemi olarak "pencere vakalar" formülüyle aşılmaya çalışılmıştır. Bu formülle temsili değeri olan veya önemli görülen vakalar belgelenir.[324] Ancak filtreleme ölçütleri tartışmaya açıktır. Nitekim Komisyon'un araştırma departmanında da çalışan Janet Cherry, "Öyle görünüyor ki, TRC'nin ortaya çıkardığı gerçeğin en iyi ihtimalle sadece kısmi bir gerçek olduğunu kabul etmek zorundayız" derken hakikatin karmaşıklığı ve nüanslarının kaybedilen parçalarına dair endişesini dile getirmiştir.[325] Dolayısıyla diğer

---

İrlanda'ya odaklanarak komisyonlardaki "dramatik" unsurlardan hareketle komisyon duruşmalarının bir "tiyatro" olarak okunabileceğini iddia eden özgün bir çalışma için ayrıca bkz. Connal Parr, "Drama as Truth Commission: Reconciliation and Dealing with the Past in South African and Irish Theatre", *Interventions* 23, sy 1 (02 Ocak 2021): 98-119, https://doi.org/10.1080/1369801X.2020.1813611.

[322] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, art. 3/1/a.

[323] Promotion of National Unity and Reconciliation Act, art. 1/1/xiv.

[324] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 7-8.

[325] Janet Cherry, "No easy road to truth: the TRC in the Eastern Cape (Paper presented at the Wits History Workshop: the TRC; Commissioning the Past, 11-14 June, 1999)", 1999, 15, https://wiredspace.wits.ac.za/server/api/core/bitstreams/41341aaf-172c-4ee6-911e-3ac6c7c7ccbe/content.

telafi yöntemlerinin kullanılmasının bir aracı olan "tanıma"dan[326] başlayarak yeterli telafinin sunulmadığı mağdurların varlığını kabul etmek gerekir.

Chapman ve Ball; kamuya açık duruşmalarda kimlerin ifade vermeye davet edileceği, nelerin sunulacağı ve ifadelerin kayıtlar için nasıl özetleneceği konusunda komisyon üyelerinin belirleyici rolü üzerine yaptıkları ampirik araştırma neticesinde Beyazların duruşmalarda yer almak üzere seçilme olasılığının Afrikalılara göre yaklaşık dört kat daha fazla olduğunu ve diğer gruplara göre aşırı temsil edildiklerini ortaya koymuştur.[327]

Kadınların anlatıları süreç faaliyetlerinde yer bulabildiğinde dahi bunun Komisyon'un sonuç faaliyetlerine etkisi zayıftır. Nihai rapor, "Kadınlar" başlığıyla cinsiyet temelli ihlallere özel bir bölüm ayırması bakımından ilk bakışta olumlu görünse de gerçekte söz konusu bölümün neredeyse bütünüyle cinsel saldırı hakkında olduğu görülür.[328] "Toplumsal cinsiyet" kavramı dahi cinsel saldırının dar alanına sıkıştırılmıştır. Bu tercih, çok çeşitli coğrafyalardan[329] komisyon faaliyetlerine katılan

[326] Hak ihlallerinin telafisi için telafi yollarına başvurulması, adaletin gerçekleştirilmesinin gereğidir. Bazı durumlarda hakikatin açığa çıkarılması, başlı başına bir telafi yolu olarak görünür. Gözaltında kaybedilen çocuklarının bir gün geri dönme ihtimaline binaen yıllarca ikamet adresini ve evinin anahtarını değiştirmeyen insanların varlığı düşünüldüğünde, akıbeti belirsiz kişilere ne olduğu şüphesiyle süregelen bir yaşamın yerini, hakikatin öğrenilmesinden itibaren bir tür kesinlik ve bütünlük hissi alabilir. Söz konusu kesinlik ve bütünlük, bir tür telafi niteliğindedir. Nitekim hakikat hakkının, insanlık onurunun inkârına dayanan ihlaller karşısında onurun yeniden inşası işlevini üstlendiği belirtilmekte ve yalnızca ne olup bittiğinin kabul edilmesi anlamında "tanıma olarak hakikat"ten bahsedilmektedir. Bkz. Yasmin Naqvi, "The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction?", *International Review of the Red Cross* 88, sy 862 (Haziran 2006): 257, https://doi.org/10.1017/S1816383106000518; André Du Toit, "The Moral Foundations of the South African TRC: Truth as Acknowledgment and Justice as Recognition", içinde *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions*, ed. Robert I. Rotberg ve Dennis Thompson (Princeton: Princeton University Press, 2000), 132-35, https://doi.org/doi:10.1515/9781400832033-007.

[327] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 39-40.

[328] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Four", 284-318.

[329] Komisyon, ülkenin hemen her yerinde duruşmalar açarak geniş bir katılımı hedeflemiştir. Tanıklıkların coğrafi dağılımı için bkz. "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Four", 287.

kadınların hikâyelerini tek tipleştirmiştir. Böylece hakikatin bir parçası -büyük bir parçası- yine görünmez kalır.[330]

Nitekim Khutwane'nin anlatısındaki birçok ihlalin de Komisyon'un nihai raporuna yansımadığı görülür. Khutwane tehdit edildiğini, fiziksel şiddete uğradığını, boğulduğunu, evinin kundaklandığını, çocuğunun öldüğünü ve topluma yabancılaştığını aktarmasına[331] rağmen bunların hiçbiri raporlama faaliyetlerine yansımamıştır. Nihai raporun üçüncü cildinde "işkence" başlığı altında cinsel saldırıya ilişkin ifadelerinden uzunca bir alıntıya yer verilmiştir.[332] Raporun dördüncü cildinde "cinsel saldırı" başlığı altında cinsel hayatıyla ilgili tekrarlanan sorular nedeniyle ilk kez nasıl aşağılandığına ilişkin ifadesi alıntılanmıştır.[333] Yine dördüncü cildin "diğer fiziksel şiddet" bölümünde işkencecilere karşı saldırısının kısa bir anlatımıyla Khutwane'nin hikâyesi son bulur.[334] Beşinci ciltte hakikat komisyonunun iyileştirici etkisi üzerine bir bölümde daha önce anlatmadığı cinsel saldırı olayını komisyon önünde ilk kez anlatırken hissettiği rahatlığa değinilmiş, dolayısıyla hikâyesinin diğer kısımları bir kez daha dışlanmıştır.[335] Yazılı basın da bu eksikliği pekiştirmiştir. Güney Afrika Basın Birliğinin konuya ilişkin "Kadınlar Cinsel Saldırıya İlişkin Hakikati Anlatıyor" başlıklı haberinde Khutwane'nin tanıklığı, yalnızca cinsel şiddet anlatısına indirgenmiştir.[336]

---

[330] Nihai raporda "cinsel saldırının siyasi çatışmanın bir parçasını oluşturmasına rağmen ... Komisyon'a yapılan… beyanlar[da] nadiren rapor edildiği" belirtilmektedir. Bkz. "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Seven Part One", 8. Ancak rapor edildiğinde de siyasi çatışmanın parçası olmaktan çok kişisel bir mesele olarak ele alınmıştır. Bu durum, süreç faaliyetleri kapsamında ifade alınırken kişisel nedenlerle siyasi nedenleri ayırmaya verilen aşırı önemin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Bkz. Üçüncü Bölüm/I/B: Güney Afrika Komisyonunun Süreç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı.

[331] Yvonne Khutwane.

[332] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Three" (Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998), 448, https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%203.pdf.

[333] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Four", 300.

[334] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Four", 304.

[335] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Five", 352-353.

[336] "Worcester'lı dört çocuk annesi bir kadın pazartesi günü Hakikat ve Uzlaşma Komisyonuna, Afrika Ulusal Kongresi faaliyetlerine katıldığı için Haziran 1985'te tutuklanmasının ardından güvenlik güçleri tarafından nasıl cinsel tacize uğradığını ve işkence gördüğünü anlattı. Worcester'daki duruşmalarda komisyon önünde ifade veren Yvonne Khutwane, iki beyaz askerin kendisini gece yarısı hücresinden

Sonuç olarak TRC raporu "*apartheid* politikasının kendisinin bir insan hakları ihlali olduğunu" kabul etmekle birlikte[337], TRC "fiziksel veya zihinsel zarar veya ölümle sonuçlanan ve geçmişteki siyasi çatışmalar sırasında ortaya çıkan" "bedensel bütünlük haklarına" odaklanmıştır.[338]

Güney Afrika Komisyonu'ndan çok daha sınırlı bir yetkiye ve ilgiye rağmen Guatemala Tarihsel Aydınlatma Komisyonunun, resmî ırkçılık ve sosyal dışlama politikaları üzerine Güney Afrika TRC'sinden çok daha derin bir analiz yaptığı iddia edilmiştir. Güney Afrika TRC'si daha çok geçmişte yaşanan ağır insan hakkı ihlallerini bireyselleştirilmiştir. Bu ihlaller, *apartheid* sisteminin dinamiklerinin bir sonucu olmaktan çok, bireylerin karar ve eylemlerinin bir ürünü olarak ele alınmıştır. Bu durum, *apartheid* rejimini destekleyen beyaz Güney Afrikalıların da fail olarak kabul edilmemesine yol açmıştır. Nitekim Deborah Posel'e göre;

çıkarıp Hippo marka zırhlı bir araçla uzak bir noktaya götürmelerinin ardından maruz kaldığı tacizlerin grafik detaylarını anlattı. Saldırı sırasında 40'lı yaşlarının ortasındaydı. 'Bana en son ne zaman bir erkekle yattığımı sordular. Bir erkekle cinsel ilişkiye girdiğimde nasıl hissettiğimi sordular. Çok aşağılanmıştım. Onlara bir partnerim olmadığını söyledim. 'İçlerinden biri parmağını vajinama soktu. Sadece ağlıyordum. İçime girmeye devam etti. 'Sürekli af diliyor ve bana neden böyle davrandıklarını soruyordum. Onların annesi olacak yaşta olduğumu söyledim. Bunun üzerine içlerinden biri 'bırakın onu' dedi. Sanırım Tanrı onun içine girdi.' Western Cape Yurttaşlar Derneği'nin eski bir üyesi olan Khutwane, Paarl merkezli güvenlik polisi tarafından sorgulandığında da korkunç yaralar aldığını söyledi. Kendisine işkence yaptığını iddia ettiği kişilerden birinin, göğsüne oturduğunu iddia ettiği Teğmen Gerhardt Nieuwoudt olduğunu söyledi. 'Ayrıca beni bir havluyla boğmaya çalıştılar. Vücudumun her yerinde kanama vardı. Durumum çok kötüydü ve hastaneye kaldırıldım.' Gözaltında tutulduğu sırada, polis muhbiri olduğuna dair söylentilerin yayılmasının ardından evi molotoflandı. Khutwane, toplumu tarafından dışlanmasına rağmen ANC'nin sadık bir üyesi olarak kaldığını söyledi." Bkz. "Women Tells Truth Body of Sexual Abuse", *SAPA*, 24 Haziran 1996, https://www.justice.gov.za/trc/media/1996/9606/s960624c.htm.

[337] "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume One", 29.

[338] "Komisyon'un görevi, yeni Güney Afrika Anayasası'nda ve uluslararası hukukta yer alan ve 'bedensel bütünlük hakları' olarak adlandırılabilecek haklara odaklanmaktı. Bu haklar arasında yaşam hakkı, işkence görmeme hakkı, zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama hakkı ve kaçırılmama, keyfi ve uzun süreli gözaltında tutulmama da dahil olmak üzere kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı yer almaktadır." Bkz. "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume One", 64. Bu hususa bir vurgu için bkz. Kusafuka, "Truth commissions and gender: A South African case study", 49. El Salvador komisyonunun kuruluş yasasında uygulanacak hukuku belirleyen hükümlerin sınırlı bir insan hakları ve insancıl hukuk yaklaşımı ortaya koyması sonucu komisyon faaliyetlerinin toplumsal cinsiyet perspektifini yeterince yansıtamadığı vurgulanmıştır. Bkz. İkinci Bölüm/III/A: Toplumsal Cinsiyet Anlatısının Komisyonlar Önünde Görünümü. El Salvador için geçerli haklar listesi ile Güney Afrika Komisyonu'nun ortaya koyduğu liste neredeyse örtüşmektedir. Ancak Güney Afrika örneğinde bu haklar listesi, kuruluş yasasında sıralanmamış olup Komisyon eliyle sonradan oluşturulmuştur. Bu nedenle Güney Afrika Komisyonu'nun, kuruluş yasasındaki daha geniş perspektife rağmen kendi tespit ettiği bedensel bütünlük haklarına odaklandığı görülmektedir.

> "Açıklama gücü zayıflayan TRC, geçmişteki korkunç eylemlerin neden işlendiğine dair bir fikir birliği üretemiyor. Güney Afrikalı beyaz topluluklar içinde, *apartheid*'ın sadece kimsenin sorumlu olmadığı bir 'hata' olduğu, sistemin bir şekilde kendini gayri şahsi bir şekilde ilerlettiği yönündeki giderek daha tanıdık hale gelen nakarat, TRC'nin geçmişi yorumlamasının daha ironik, kasıtsız sonuçlarından biri olabilir."[339]

TRC'nin Güney Afrika'daki tüm insanların (sadece beyaz olmayanların ya da Afrikalıların değil) *apartheid* mağduru olduğu sonucuna varması, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki faillerin de göz ardı edildiği fikrini benimsemeyi kolaylaştırır.[340]

Komisyon, sonuç raporunu gerektiği gibi yaygınlaştırma konusunda da başarısız bulunmuştur. Bu tespitin arkasındaki en önemli neden, nihai raporun basımında ağırlığın özel matbaalara verilmesidir. Zira özel matbaalarda basılan beş ciltlik raporun satış fiyatı, Güney Afrikalıların çoğunun rapora erişiminin önündeki engellerden biri olmuştur. Ayrıca Yayıncısı *CTP Book Printers* ile yapılan anlaşma gereğince basılı versiyonun satışlarını azaltacağı için internette kalıcı bir erişim yerine Komisyon, nihai

---

[339] Deborah Posel, "The TRC Report: What Kind of History? What Kind of Truth?" (The TRC: Commisioning the Past, University of the Witwatersrand, 1999), 29, https://www.academia.edu/1012474/The_TRC_Report_What_kind_of_history_What_kind_of_Truth.

[340] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 21. Tarihçi Jane Caplan de "hafıza patlaması"na değinerek Holokost'un 1990'larda kişiselleştiği tespitinden sonra "kurban" konumunun tercih edilirliğinin suçu failsiz bırakabileceği, bireysel seçimlere odaklanmanın hukuk yapısındaki sorunlara karşı körleştireceği uyarısında bulunmuştur. Bkz. Jane Caplan, *Hitler Almanyası 1933-1945*, çev. İdem Erman (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2012), 21-23. Benzer şekilde Güney Afrika Komisyonu'nun da tüm Siyahların mağdur olduğu kabulünden ayrılması gerektiği ileri sürülmüştür. Bkz. Meintjes Sheila, "'Gendered truth'? Legacies of the South African Truth and Reconciliation Commission: views from the field", 108. Keza hakikate dair arayışların, toplumun üyelerinin eşit yurttaşlar olarak barış içinde yaşamalarına da olanak tanıyabileceği düşünülmekle birlikte özellikle toplumun farklı grupları arasındaki ilişkilerin kırılgan olduğu etnik çatışma sonrası dönemlerde henüz bir toplumdan bahsetmek dahi güçtür. Bu gibi durumlarda kurban ve fail konumlarının mutlaklaştırılması yerine öncelikle "*demos*"un, yani toplumun mümkün kılınması gerekir. Hakikat çabaları, toplumu tanımlamak ve bir araya getirmek bağlamında da kıymetlidir. Dinçer, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Hakikat Hakkı", 135.

raporun tam metnini açık bir internet sitesinde de yalnızca sınırlı bir süre için paylaşmıştır.[341]

Hak ihlallerine dair mağdur ve tanık hikâyelerinin kamusal alanda tanınmasının, mağdurlara kendiliğinden iyileşme olanağı sunacağı varsayımı da sınanmaya muhtaçtır.[342] Yüzünden vurulması sebebiyle görme yetisini kaybeden ve daha sonra işkenceye maruz kalan Sikwepere, komisyon önünde hikâyesini anlatarak nasıl hissettiği sorusuna cevaben "Beni bunca zamandır rahatsız edenin hikâyemi anlatamamak olduğunu hissediyorum. Ama şimdi buraya gelerek ve size hikâyemi anlatarak görme yetimi yeniden kazandığımı hissediyorum."[343] demiştir. Buna karşın komisyon faaliyetlerinin sona erdiği tarihlerde tanıklarla yapılan görüşmelerden birinde tanık Duma Khumalo, mağdurlara ödenen tazminat miktarlarının düşüklüğü ile faillerin affedilmiş olmasından ötürü hükûmetler tarafından ihanete uğratılmış hissettiğini belirtmiştir.[344] Bu konuda net bir sonuca varmadan önce daha kapsamlı ampirik verilere ihtiyaç duyulmakla birlikte yeterli tazmin araçlarını öngören etkili telafi politikalarıyla[345] desteklenmedikçe komisyon faaliyetlerinin yarattığı iyileşme hislerinin

---

[341] Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 35-36.

[342] Hakikatin bireysel düzeydeki iyileştirici gücüne yapılacak aşırı vurgu tehlikelidir. Zira hakikat süreçlerindeki temel paradigma adalettir; sağlık değil. Bkz. Helena Cobban, Kenneth Roth ve Alison DesForges, "Justice or Therapy?", *Boston Review*, 01 Haziran 2002, https://www.bostonreview.net/articles/kenneth-roth-alison-desforges-helena-cobban-justice-or-therapy/. Nitekim geçmişi hatırlamanın bireysel psikolojik düzeyin ötesinde iyileştirici olabilmesi için özel bir bağlama ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Buna göre her şeyden önce kişilerin aidiyet duydukları toplumsal grupları dışındaki bireylerle ortak bir gelecek kurma hayalini paylaşabilmeleri gerekir. Toplum üyelerinin birbirini sevmelerinin zorunlu bir şart olarak sunulması yerine devleti oluşturan insanların sübjektif millet anlayışına uygun şekilde ortak bir gelecek hayalinde birleşmeleri beklentisi, makuldür. Ayrıca geçmişle hesaplaşmaya dönük pratikler, esasında ağır insan hakkı ihlali olarak nitelendirilen travmatik deneyime ilişkin değil; fakat bu travmatik deneyimi de barındıran ve gündelik hayatın pratiklerine içkin baskı ve kontrol mekanizmalarına yönelik olmalıdır. Bu gibi travmatik görünmeyen deneyimlerde saklı toplumsal yapıyı hedef almayan bir süreç, başarısız olmaya mahkûm görünmektedir. Dolayısıyla hafızanın toplumsallığını da içerecek şekilde adalet kavramını temeline almayan bir iyileşmeden bahsetmek olanaksızdır. Bkz. Alev Özkazanç, "Geçmişle Yüzleşme ve Türkiye", *İnsan Haklar İçin Diyalog Dergisi*, Ekim 2010, 65.

[343] Lucas Baba Sikwepere, No. CT/00508 (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 25 Nisan 1996).

[344] Chris McGreal, "Apartheid Victims Reject Handouts", *The Guardian*, 03 Ocak 2000, blm. World news, https://www.theguardian.com/world/2000/jan/03/chrismcgreal.

[345] Etkili telafi politikaları hakkında ayrıca bkz. Greiff ve Greiff, "Justice and Reparations".

kalıcı değil; geçici olacağı söylenebilir. Sonuç olarak TRC, "hakikat ve uzlaşma komisyonu" olmaktan çok "hakikat ya da uzlaşma komisyonu" olarak yorumlanmaya müsaittir.[346]

Vurgulanmalıdır ki hakikat sürecinin başlatılması, tek başına yeterli değildir. Hatta hakikatin açığa çıkarılmasının diğer gereklerini yerine getirmeyen bir ilk adım, yürütülmesi en kolay adımı teşkil edebilir. Nitekim Wilhelmina Cupido kadın duruşmalarından birinde "…burada bulunan kadınları tebrik etmek istiyorum çünkü ayağa kalkmaya cesaret ediyorlar, o yaraları açmaya cesaret ediyorlar. Bedeli yüksek olabilir. Eve dönüp bugün açılan acıyla yüzleşmek zorunda kalabilirler…"[347] şeklindeki ifadesiyle kamusal alanda acıları dile getirmenin mütemadi zorluklarını hatırlatmıştır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet deneyimlerine dair mütemadi bir çaba içine girmeyen bir hakikat süreci, yalnızca bu deneyimleri dile getirmeye imkân sunduğu için başarılı sayılamayacaktır.

II. Toplumsal Cinsiyete Yoğun Bir İlgi: Sierra Leone Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu

Sierra Leone'de 1991'de Devrimci Birleşik Cephe (RUF) Liberya'da bir isyancı grubun güçleri tarafından desteklenerek saldırıya geçmiş ve Devlet Başkanı Joseph Saidu Momoh hükûmetine karşı bir devrim başlatmıştır. Silahlı çatışmaların ardından 29 Nisan 1992'de Yüzbaşı Valentine Strasser başkanlığındaki bir askeri cunta hükûmetin kontrolünü ele geçirmiş ve RUF ile müzakere zemini oluşturmaya çalışmış, fakat başarısız olmuştur. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'nun 1995'teki arabuluculuk çabaları da sonuç vermeyince barışta uzlaşı için 1999'a dek beklemek gerekmiştir. Temmuz 1999'da "Sierra Leone Hükûmeti ile Sierra Leone Devrimci

[346] Bu yöndeki vurgu için bkz. Chapman ve Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", 12.
[347] Sheila Masote, No. JB04279/01 GTSOW (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Women's Hearing 28 Temmuz 1997).

Birleşik Cephesi Arasında Barış Anlaşması" (Lomé Barış Anlaşması)[348] çatışmaları sona erdirmiş ve Sierra Leone için geçmişle hesaplaşma dönemi başlamıştır.[349]

A. Sierra Leone Komisyonunun Teşekkülünde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı

Sierra Leone Komisyonu, Lomé Barış Anlaşması kapsamında[350] Şubat 2000 tarihli "Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu Yasası"[351] ile kurulmuştur. Komisyon; 1991 yılında çatışmanın başlamasından Lomé Barış Anlaşmasının imzalanmasına kadar Sierra Leone'deki silahlı çatışmayla ilgili insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlal ve istismarlarının tarafsız bir tarihsel kaydını oluşturmak, cezasızlıkla mücadele etmek, mağdurların ihtiyaçlarına cevap vermek, iyileşme ve uzlaşmayı teşvik etmek ve yaşanan ihlal ve istismarların tekrarlanmasını önlemek amaçlarıyla kurulmuştur.[352] Komisyon'un faaliyetlerinin bir yıl sürmesi öngörülmüş olup Komisyon başkanı, geçerli bir neden gösterilmesi halinde, Komisyon'un görev süresini altı ay daha uzatabilecektir.[353]

Güney Afrika örneğinden farklı olarak Sierra Leone, uluslararası düzlemdeki aktörlerin de iradesini taşımaktadır. Ulusal yasa ile kurulan Komisyon'un yanında, BM Güvenlik Konseyi'nin 14 Ağustos 2000 tarihli insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve

---

[348] "Peace Agreement between the Governement of Sierra Leone and the Revolutionary United Front", 07 Temmuz 1999, https://docs.un.org/S/RES/1315(2000).

[349] "Gender, Justice, and Truth Commissions", 16-17.

[350] Anlaşma'nın XXVI. maddesi, anlaşmanın imzalanmasının ardından doksan gün içinde bir hakikat ve uzlaşma komisyonu kurulacağını düzenlemektedir:
"MADDE XXVI İNSAN HAKLARI İHLALLERİ
1. Cezasızlığı ele almak, şiddet döngüsünü kırmak, insan hakları ihlallerinin hem mağdurlarına hem de faillerine hikâyelerini anlatabilecekleri bir forum sağlamak, gerçek iyileşme ve uzlaşmayı kolaylaştırmak için geçmişin net bir resmini elde etmek amacıyla bir Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu kurulacaktır.
2. Komisyon, ulusal uzlaşma ruhuyla, 1991 yılında Sierra Leone'de çatışmaların başlamasından bu yana yaşanan insan hakları ihlalleri sorunuyla ilgilenecektir. Bu Komisyon, diğer hususların yanı sıra, insan hakları ihlali mağdurlarının rehabilitasyonu için alınması gereken tedbirleri tavsiye edecektir.
3. Komisyon üyeleri, Sierra Leone toplumunun farklı kesimlerinden seçilecek ve Uluslararası Toplumun katılımı ve bazı teknik desteği sağlanacaktır. Bu Komisyon, işbu Anlaşmanın imzalanmasından sonra 90 gün içinde kurulacak ve çalışmalarına başladıktan sonra en geç 12 ay içinde, tavsiyelerinin derhal uygulanması için raporunu Hükûmete sunacaktır." Bkz. "Peace Agreement between the Governement of Sierra Leone and the Revolutionary United Front".

[351] "The Truth and Reconciliation Commission Act" (2000), https://www.sierraleonetrc.org/downloads/legalresources/trc_act_2000.pdf.

[352] The Truth and Reconciliation Commission Act, art. 6.1.

[353] The Truth and Reconciliation Commission Act, art. 5.1. Güney Afrika Komisyonu'nun ele almakla yetkilendirildiği aralığın uzun olmasına karşılık kendisine verilen kısa görev süresinden doğan kısıtlılık, Sierra Leone Komisyonu için de geçerlidir. Bkz. dipnot 283.

diğer ağır uluslararası insan hakları ihlaller ile silahlı çatışmanın bir sonucu olarak Sierra Leone yasalarına göre işlenen suçların faillerinin yargılanması için bağımsız bir özel mahkeme kurulması yönündeki 1315 sayılı kararını[354] takiben 16 Ocak 2002 tarihinde Sierra Leone ve BM, 1315 sayılı kararda öngörülen mahkemeyi kuran "Sierra Leone Hükûmeti ile Devrimci Birleşik Cephe (RUF) arasında Barış Anlaşması"nı (Lomé Barış Anlaşması) imzalamıştır.[355] Mahkeme, Komisyon ile aynı anda faaliyete başlamıştır.[356]

---

[354] "… Sierra Leone'deki durumun bölgedeki uluslararası barış ve güvenlik için bir tehdit oluşturmaya devam ettiğini yineleyerek, 1. Genel Sekreter'den Sierra Leone Hükûmeti ile bu kararla uyumlu bağımsız bir özel mahkeme kurulması için bir anlaşma müzakere etmesini talep eder ve aşağıdaki altıncı paragrafta atıfta bulunulan Genel Sekreter'in raporunu aldıktan ve inceledikten sonra süratle ilave adımlar atmaya hazır olduğunu ifade eder;
2. Özel mahkemenin yargı yetkisinin özellikle insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve diğer ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin yanı sıra Sierra Leone topraklarında işlenen ilgili Sierra Leone yasaları kapsamındaki suçları da içermesini tavsiye eder;
3. Özel mahkemenin, ikinci paragrafta atıfta bulunulan suçların işlenmesinde en büyük sorumluluğu taşıyan kişiler üzerinde, bu suçları işleyerek Sierra Leone'de barış sürecinin tesis edilmesini ve uygulanmasını tehdit eden liderler de dahil olmak üzere, kişisel yargı yetkisine sahip olmasını tavsiye eder;
4. Özellikle hâkimlerin ve savcıların statüleriyle ilgili olarak sürecin tarafsızlığının, bağımsızlığının ve güvenilirliğinin sağlanmasının önemini vurgular;
5. Bu bağlamda, Genel Sekreter'den, gerektiği takdirde, aşağıdaki altıncı paragrafta atıfta bulunulan raporun hazırlanması için Sierra Leone'ye bir uzman ekibi göndermesini talep eder;
6. Genel Sekreter'den, bu kararın uygulanmasına ilişkin olarak, özellikle Sierra Leone Hükûmeti ile özel mahkemenin kurulmasına ilişkin olarak yaptığı istişareler ve müzakereler hakkında, tavsiyeler de dahil olmak üzere, bu kararın tarihten itibaren en geç 30 gün içinde Güvenlik Konseyi'ne bir rapor sunmasını talep eder;
7. Genel Sekreter'den raporunda özel mahkemenin geçici yargı yetkisi, özel mahkemede bir temyiz dairesinin veya Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri Temyiz Dairesinin veya diğer etkili seçeneklerin paylaşılmasının tavsiye edilebilirliği, uygulanabilirliği ve uygunluğu dahil olmak üzere temyiz süreci ve şartlar gerektirdiği takdirde özel mahkemenin Sierra Leone'deki mahkeme merkezi dışında toplanmasının gerekli olması halinde olası bir alternatif ev sahibi Devlet konularına değinmesini talep eder;
8. Genel Sekreter'den aşağıdakilere ilişkin tavsiyelerde bulunmasını talep eder:
(a) Özel mahkemenin kurulması ve işleyişi için gerekli olacak uluslararası yardımın sağlanması için gerekli olabilecek her türlü ek anlaşma;
(b) Özel mahkemenin etkin, bağımsız ve tarafsız bir şekilde işlemesi için gerekli olan, başta ECOWAS ve İngiliz Milletler Topluluğu üye devletleri olmak üzere Birleşmiş Milletler Üye Devletlerinden ve Sierra Leone'deki Birleşmiş Milletler Misyonundan nitelikli kişilerin katılım, destek ve teknik yardım düzeyleri;
(c) Devletlerden, hükûmetler arası kuruluşlardan ve hükûmet dışı kuruluşlardan ihtiyaç duyulabilecek uzman personel teklifi de dahil olmak üzere, özel mahkemeye fon, ekipman ve hizmetlerin uygun şekilde gönüllü katkılarının miktarı;
(d) Özel mahkemenin gerekli ve uygulanabilir olması halinde Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinden uzmanlık ve tavsiye alıp alamayacağı;
9. Konuyu aktif olarak ele almaya devam etmeye karar verir." Bkz. "S/RES/1315 (2000): Resolution 1315 (2000)" (UN Security Council, 14 Ağustos 2000), https://docs.un.org/S/RES/1315(2000).

[355] "Güvenlik Konseyi, 14 Ağustos 2000 ve 1315 (2000) sayılı kararında, Sierra Leone topraklarında Sierra Leone halkına ve Birleşmiş Milletler ve ilgili personeline karşı işlenen çok ciddi suçlardan ve mevcut cezasızlık durumundan derin endişe duyduğunu ifade etmiştir…

Sierra Leone'de iç savaş Mart 1991'de başlamış olup bu tarihten önce toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ve bu şiddete karşı cezasızlığın yaygın olduğu belirtilmektedir.[357] İnsan Hakları İçin Hekimler örgütüne göre yaklaşık 215.000-257.000 gibi yüksek sayıda kadın ve kız çocuğunun savaş sırasında cinsel şiddete maruz kaldığı tahmin edilmektedir.[358] Komisyon'a göre kendi veri tabanındaki yetişkin mağdurların ise yaklaşık yüzde 34'ü ve çocuk mağdurların yüzde 50'si kadındır.[359] Yine Komisyon'a bildirilen beyanlar uyarınca çeşitli mağdurların ihtiyaçları gruplandırıldığında adalet, eğitim ve sağlık gibi kamusal yönü ağır bastığı düşünülen meselelerden daha çok özel alana ilişkin olduğu düşünülen evlere dair ihtiyaçların yoğun olduğu görülmüştür. Geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belki de en dokunulmaz olduğu ev kategorisi, telafiye yönelik beyanlarda en ön sıradadır.[360] Bu nedenlerle Sierra Leone Komisyonunun hakikat süreçlerinin toplumsal cinsiyeti dikkate alması gereği öne çıkar.

Sierra Leone Hakikat Komisyonu, yedi üyeden oluşmaktadır ve bunlardan üçü kadındır.[361] 2000 yılından sonraki komisyonlarda ilk atama eliyle görev alan yaklaşık

---

1. Sierra Leone topraklarında 30 Kasım 1996 tarihinden bu yana işlenen uluslararası insancıl hukukun ve Sierra Leone yasalarının ciddi ihlallerinden en büyük sorumluluğu taşıyan kişileri yargılamak üzere bir Sierra Leone Özel Mahkemesi kurulmuştur." Bkz. "Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the establishment of a Special Court for Sierra Leone", 16 Ocak 2002, https://www.rscsl.org/Documents/scsl-agreement.pdf.

[356] Bu zamansal çakışmanın mali açıdan ve mağdurlar ile faillerin iki kurumun rollerini kavramaları konusunda problemler yarattığı belirtilmiş ve mevzuatta bu potansiyel sorunları gidermek için hiçbir çözüm öngörülmediği vurgulanmıştır. Bkz. Yasmin Sooka, "Building peace through accountability: A comparative experience between South Africa and Sierra Leone", içinde *Peace Needs Women and Women Need Justice*, 2004. Akt. "Gender, Justice, and Truth Commissions", 17.

[357] John Idriss Lahai, "'Fused in Combat': Unsettling Gendered Hierarchies and Women's Roles in the Fighting Forces in Sierra Leone's Civil War", *The Australasian Review of African Studies* 33, sy 1 (2012): 36.

[358] "War-Related Sexual Violence in Sierra Leone: A Population-Based Assessment" (United States of America: Physicians for Human Rights, 2002), 3-4, https://phr.org/wp-content/uploads/2002/06/sierra-leone-sexual-violence-2002.pdf.

[359] Truth and Reconciliation Commission, ed., *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission* (Accra: GPL Press, 2004), 34. Lakin Güney Afrika örneğinde olduğu gibi mağduriyet ölçütünün merkezine ağır bedensel yaralanmanın yerleştirildiği durumlarda bu sayılar yanıltıcı olabilir. "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 8-9.

[360] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 4/235.

[361] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 10.

dört üyeden birinin kadın olması[362] karşısında bu oran, cinsiyet eşitliği ve kadınların temsili bakımından kâğıt üzerinde yetersiz değildir.

Komisyon üyeliği için bir cinsiyet kotası belirlenmediği gibi toplumsal cinsiyet konusunda bir birikime sahip olması şartı da aranmamıştır.[363] Halbuki kadın deneyimlerine dair sivil toplum baskısını komisyon faaliyetlerine başarılı bir şekilde aktaramayan Güney Afrika deneyiminin ardından böyle bir şart aranması, son derece yerinde olurdu. Yine de Komisyon üyelerinin bu konudaki tecrübelerinin komisyon faaliyetlerine yansıyabildiği görülmektedir. Örneğin Güney Afrika Komisyonu'nda da görev yapmış bir üye, toplumsal cinsiyet perspektifinin TRC'nin soruşturma sürecinin bir parçası olması gerektiği konusunda ısrarcı olmuş, personel eğitiminin öneminin, BM gibi uluslararası aktörlerin katılımının ve insanların bir TRC'de toplumsal cinsiyet perspektifinin gerekliliğini anlamasının zorluklarının farkında olduğu için, bu konuda TRC içinde önemli bir rol üstlenmiştir.[364]

Sierra Leone, kadın oturumlarından önce birtakım yürüyüşlerle dayanışma örneklerini taşısa da[365] Güney Afrika'da olduğu gibi toplumsal cinsiyetin önemsenmesi yönünde henüz komisyonun teşekkülü sırasında belgeler yayımlayan bir sivil toplum baskısına sahne olmamıştır. Fakat Sierra Leone'de BM Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM) ve Kadınların İnsan Hakları için Acil Eylem Fonunun hakikat komisyonuna yönelik eğitim programlarında kolaylaştırıcı olduğu göze çarpmaktadır.[366] Komisyon'un

---

[362] Valji, "A Window of Opportunity: Making Transitional Justice Work for Women", 10.
[363] The Truth and Reconciliation Commission Act, par. 3.2.
[364] Interview with Yasmin Sooka, former Commissioner of the South Africa and Sierra Leone TRC, Kasım 2005. Akt. "Gender, Justice, and Truth Commissions", 17.
[365] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 27.
[366] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 12. "Komisyon, Birleşmiş Milletler Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM) ile önemli bir ortaklığa girerek UNIFEM'in Barış ve Güvenlik Programı kapsamında 'Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu Girişimi'nin başlatılmasını sağladı. Bu girişim Komisyon üyeleri, çalışanları ve UNIFEM'in STK ortakları için eğitim imkânı sağladı. UNIFEM ayrıca STK topluluğuna kadınları etkileyen konularda sunum yapmaları için yardımcı oldu... UNIFEM, Sierra Leone'deki kadın gruplarını Komisyon'a sunumlar yaparak, duruşmalara yardımcı olarak, Komisyon'a tanık sağlayarak ve duruşmalara katılarak Komisyon'un faaliyetlerine katılmaları için harekete geçirmeye dahil oldu. UNIFEM ayrıca Freetown'daki yürüyüşün organizasyonuna öncülük etti

kendisi de toplumsal cinsiyeti önemseme iddiasını taşır.[367] Cinsel istismar ve çocukların silahlı çatışma içindeki deneyimlerine özel bir önem verileceği Yasa'da ifade edilmiştir.[368] Güney Afrika TRC'sinin kadın ve kız çocuklarının sorunlarına karşı gösterdiği duyarsızlığın aksine söz konusu hukuki dayanak çerçevesinde Sierra Leone TRC'si yerel ve uluslararası kadın savunucularına erkenden ve sık sık danışmış ve kadın tanıkların özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış özel usul kuralları formüle etmiştir.[369]

Komisyon, bu kurallara duyulan ihtiyacı da dile getirmiştir:

> "Komisyon, öncelikle kadınlardan ve kız çocuklarından aldığı ifadeler aracılığıyla, kadınlara karşı neden böylesine olağanüstü bir şiddet uygulandığına dair cevaplar bulmaya çalışmaktadır. Bu şiddetin kökenleri Sierra Leone'nin kültürel ve geleneksel tarihinde kadınların erkeklere boyun eğen bir statüde olmasında mı yatıyordu? Kadınların sosyo-politik yaşamdaki düşük statüleri onları kolay hedef haline mi getiriyordu? Ya da erkeklerin kadınları hâlâ menkul mallar, kendilerine ait mülkler, onurlarının sembolleri olarak görmeleri, onları diğerinin onurunu yok etmeye kararlı bir düşmanın kasıtlı hedefleri haline getirmesi mi? Cevaplar muhtemelen tüm bu faktörlerin bir kombinasyonunda yatmaktadır."[370]

---

ve Özel Duruşmalarda kullanılan ikramlar da dahil olmak üzere bazı malzemelerin finansmanını sağladı. UNIFEM, Komisyon'a ve kadın örgütlerine hem raporun yazılmasında hem de tavsiyelerin formüle edilmesinde yardımcı olmak üzere iki uluslararası toplumsal cinsiyet danışmanı sağladı." Bkz. Truth and Reconciliation Commission, ed., *Witness to Truth: Volume 3B: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission* (Accra: GPL Press, 2004), 90.

[367] BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 28 Ağustos 2013 kabul tarihli raporundaki "toplumsal cinsiyet körü" komisyonlardan kadın hakları ihlallerini ele alma konusunda önemli ilerlemeler kaydeden komisyonlara doğru genel eğilimi yansıttığından olumludur. Bkz. "A/HRC/24/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 36.

[368] The Truth and Reconciliation Commission Act, par. 6.2.b.

[369] Franke, "Gendered Subjects of Transitional Justice", 827. Bu özel usul kurallarının, komisyonların hukuki araçlarını sosyal bilimlerin metotları ışığında geliştirme fikriyle en azından kuramsal olarak uyumlu olduğu söylenebilir. Örneğin bu nitelikte usuller geliştirmeyen Güney Afrika Komisyonunun etkili bir toplumsal cinsiyet perspektifini faaliyetlerine entegre etmesi çok uzak bir ihtimaldir.

[370] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 3B*, 87.

Bu kurallar; mağdurları korumayı, Komisyon'a karşı bir güven ortamı oluşturmayı, gizliliği sağlamayı, kadınlar için güvenli bir ortam yaratmayı ve kadınların ve kız çocuklarının bu süreçte "yeniden travmatize edilmemelerini" veya "yeniden mağdur edilmemelerini" sağlamayı amaçlamıştır.[371]

Özel usuller uyarınca Komisyon; cinsel saldırıya maruz kalmış kadınların ifadelerini alacak personelin bu konuda eğitim gördükten sonra görev yapmasına karar vermiştir. Cinsel saldırı içeren ifadelerle ilgilenmek üzere özel olarak eğitilecek kadın ifade alıcılara yer vermeleri gerektiğini belirtmiştir.[372] Böylece cinsel saldırıya uğramış kadınlara yapılacak muameleye dair kılavuz ilkeler belirlenmiştir.[373]

Komisyon üyeleri ve çalışanlarının belediye binalarına eşdeğer yerel "*barray*"lerde halka açık toplantılar düzenlediği "*barray* aşaması"nda TRC özellikle kadınlara, kadın gruplarına ve kadınlarla ilgilenen kurumlara ulaşarak onları Komisyon'un çalışmalarının amaç ve hedefleri konusunda duyarlı hale getirmiştir. Komisyon, başlangıçta kadınları üst düzey kadrolara yerleştirmek için çaba sarf etmiştir. Ayrıca, ifade alanların yüzde 40'ından fazlasının kadın olmasını sağlamıştır.[374]

Bu çerçevede Güney Afrika'daki TRC'sinden farklı olarak Sierra Leone'deki TRC'nin çekişmeli metodolojilerini ve suçluluk hedeflerini tamamlayabilecek sözlü hatırlamanın iyileştirici ve uzlaştırıcı gücünü desteklediği, haklı olarak, ifade edilmiştir.[375]

[371] Truth and Reconciliation Commission, 88.
[372] Truth and Reconciliation Commission, 88.
[373] Truth and Reconciliation Commission, 88.
[374] Truth and Reconciliation Commission, 88.
[375] Franke, "Gendered Subjects of Transitional Justice", 826.

B. Sierra Leone Komisyonunun Süreç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı

Komisyon'un süreç faaliyetlerinde göze çarpan ilk husus toplumsal cinsiyet duyarlılığının daha teşekkül aşamasındaki çabalarda hemen oluşmamasıdır. Zira eski bir Komisyon üyesinin iddiasına göre Komisyon'un ilk duruşmalarında mağdurlara "Olay olduğunda ne giyiyordun?" ve "Gece tek başına dışarıda ne yapıyordun?" gibi kalıp toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren ve ikincil mağduriyete yol açacak nitelikte sorular sorulmuştur.[376] Mağdurların, kalıp yargı niteliği taşıyan bu tür sorulara maruz bırakılması son derece olumsuzdur.

Ancak başta UNIFEM olmak üzere çeşitli kuruluşların öncülüğündeki eğitimler sonucu hakikat süreçlerinde reforma gidilmiştir. Komisyon'un kadın tanıkların özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarladığı özel usul kuralları uyarınca Komisyon; özellikle cinsel saldırıya maruz kalmış kadınların ifadelerini, cinsel saldırı içeren ifadelerle ilgilenmek üzere özel olarak eğitilecek kadın ifade alıcılara vermeleri gerektiğine karar vermiştir.[377] Komisyon ayrıca, kadınların ifadelerinin kanun hükümleri açısından gizli sayılıp sayılmayacağına karar verme seçeneğine sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir.[378] Cinsel şiddet mağduru kadınların gizlilik talepleri doğrultusunda kapalı duruşmalara alınmasına, oturumda yalnızca kadın Komisyon üyelerinin görev yapmasına ve oturumların kamera ile kayıt altına alınmasına karar verilmiştir. Buradaki temel ölçüt, kadınların ifade verip vermeyecekleri ve nasıl bir

[376] Interview with Zoe Dugal, former member of the Sierra Leone TRC, Kasım 2005. Akt. "Gender, Justice, and Truth Commissions", 17.
[377] BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 7 Ağustos 2017 kabul tarihli raporu da komisyonlarda toplumsal cinsiyete dayalı şiddet konusunda deneyimli özel personel istihdam edilmesini önermektedir. Bkz. "A/HRC/36/50/Add.1: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence on his global study on transitional justice", par. 32.
[378] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 3B*, 88.

ortamda ifade vermek istedikleri konularında özgür olmalarıdır.[379] Bu konuda herhangi bir dayatmaya gidilmeden kadınların özgür iradelerine başvurulması yerindedir.

Cinsel saldırıya dair ifade alıcılar, özel eğitimlerden geçirilmiştir. Böylece cinsel saldırıya uğramış kadınlarla nasıl başa çıkılacağına dair kılavuz ilkeler belirlenmiştir.[380] Bu kılavuz ilkeler özetle ifade alıcıları aşağıdaki koşulları sağlamaya yönlendirmiştir:

i. İfade alma işleminin her zaman bire bir yapılması;
ii. İfade veren kişi tarafından ısrar edilmediği sürece ifade alma sırasında kocaların ve babaların hazır bulunmasının engellenmesi; ve
iii. Genel bir kural olarak, cinsel saldırı ve cinsel şiddet konuları ele alınırken, ifadeleri kadın görevlilerin alması.

Son derece yerinde bir tercihle son ilkeye istisna getirilerek ifade veren, ifadesini bir erkek ifade alıcıya vermek istediğinde buna riayet edileceği beyan edilmiştir.

Ayrıca Komisyon, duruşmalara katılan kadın ve kız çocuklarını bilgilendirecek ve onlardan bilgi alacak eğitimli danışmanlar bulundurmuştur. Danışmanların tanıklar ifade verirken yanlarında oturması ve ihtiyaç duymaları halinde onlara yardım etmeleri sağlanmıştır. Ayrıca tanıkların soğukkanlılıklarını kaybetmeleri ya da tamamen çökmeleri halinde, Komiserler durumu değerlendirerek ya tanığın soğukkanlılığını yeniden kazanması için duruşmayı ertelemiş ya da tanıklıklarına devam etmeye hazır olduklarını belirtinceye kadar onlara danışmanlık yapmışlardır.[381]

[379] Truth and Reconciliation Commission, 89.
[380] Truth and Reconciliation Commission, 88. Komisyon'un bu çabası, BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 17 Temmuz 2020 kabul tarihli raporunda yer alan güvenlik, gizlilik ve mahremiyet ilkeleriyle uyumludur. Bkz. "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 106-108.
[381] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 3B*, 89.

Bunlardan başka Komisyon, kapalı duruşmalara katılan tanıklara ihtiyaç duyduklarında yiyecek, içecek ve tıbbi yardım sağlamış olup ayrıca duruşma mekânlarına ulaşımları ve gerektiğinde gece konaklamalarında da yardım sunmuştur.[382]

Komisyon, Sierra Leone'deki tanıklar ve bir dizi danışmanlık kuruluşu ile koordinasyon içinde çalışarak tanıkların danışmanlık kurumlarına yönlendirilmelerini, duruşmalardan sonra eğitimli danışmanlar tarafından takip seansları düzenlenmesini ve danışmanların daha sonra tanıklara ev ziyaretinde bulunmasını sağlamış, tanıklara Komisyon önüne çıkmanın etki ve sonuçlarını ele alan anketler sunmuştur.[383]

Komisyon, Güney Afrika Komisyonu'na benzer bir biçimde kadınlara özel duruşmalar açmıştır. 22-24 Mayıs 2003 tarihlerinde Freetown'da yapılan Kadınlarla ilgili Özel Tematik Duruşmalar, Freetown şehir merkezindeki bazı ana caddelerde yapılan yürüyüşle başlamış olup Komisyon personeli de yürüyüşte yer almıştır. Kadın duruşmalarında tanıklara soru sorma yetkisi, yalnızca kadın Komisyon üyelerine tanınmıştır.[384]

Komisyon'un bu yöndeki motivasyonu, Sierra Leone'de geçmişle hesaplaşmanın diğer bir hukuki aracı olan Özel Mahkeme tarafından da paylaşılmıştır. Nitekim Mahkeme savcısı, zorla evlendirmeyi Mahkeme tüzüğü kapsamında insanlık dışı bir eylem ve insanlığa karşı suç olarak nitelemek için bilinçli bir çaba sarf etmiş ve cinsel şiddeti Mahkeme'nin önceliklerinden biri haline getirmiştir.[385] Savcının bu yöndeki

---

[382] Truth and Reconciliation Commission, 89.
[383] Truth and Reconciliation Commission, 90.
[384] Truth and Reconciliation Commission, 90.
[385] "BASIN AÇIKLAMASI Freetown, Sierra Leone, 17 Mayıs 2004 Savcı, RUF ve AFRC Sanıklarının Zorla Evlilikle İlgili Suçlamalardan Yargılanmalarını Memnuniyetle Karşıladı Savcı David M. Crane, RUF ve AFRC sanıklarının, Yargılama Dairesi'nin on gün önce onayladığı zorla evlilikle ilgili yeni 'diğer insanlık dışı eylemler' suçlamalarından bugün yargılanmalarını memnuniyetle karşıladı. RUF'tan Issa Sesay, Morris Kallon ve Augustine Gbao ile AFRC'den Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara ve Santigie Borbor Kanu yeni suçlamaları kabul etmek üzere bugün mahkemedeydi. Crane, 'İnsanlığa karşı işlenen suçlara ilişkin bu ek suçlamalar, kadınların ve kız çocuklarının savaş sırasında, yaygın zorla evlendirme de dahil olmak üzere, büyük acılar çektiği gerçeğini yansıtmaktadır' dedi. 'Savcılık Ofisi, Sierra Leone'de savaş sırasında neler olduğunu dünyaya anlatmaya kararlıdır ve toplumsal cinsiyet

iradesi son derece olumlu olmakla birlikte Komisyon'un faaliyet yürüttüğü koşulların uzlaşıya yeterince imkân tanımadığından bahisle bazı kadınların ve kız çocuklarının Komisyon'a bilgi vermekten çekindikleri de belirtilmiştir. Örneğin;

> "Sierra Leone'de bir aktivist, bazı kadın ve kız çocuklarının Hakikat ve Uzlaşma Komisyonuna (TRC) yaşadıklarıyla ilgili bilgi vermekten çeşitli nedenlerle korktuklarını açıkladı. 'Failin kendilerine zarar vereceğinden de korkuyorlar. Çünkü hepimiz barıştan bahsettik, yeniden yaşayalım ve barış olsun ... ve ben bunun barış olmadığını biliyorum. Silahların susması barış değildir. Uzlaşmayı zorlayamazsınız... Bu içeriden gelmesi gereken bir şey. Bu yüzden kadınlar korktu... Bizim bir sessizlik kültürümüz var, konuşmamak, sessiz kalmak için yetiştiriliyorsunuz, sadece sizden istendiğinde konuşmanız gerekiyor, bu yüzden konuşmaya devam ederseniz sadece daha fazla sorun yaratırsınız.'"[386]

---

suçları başından beri davalarımızın merkezinde yer almaktadır. Bu yeni suçlamalar, kadınların ve kız çocuklarının çatışma sırasında acı çekmelerinin bir başka yolunu daha tanımaktadır.' Sierra Leone Özel Mahkemesinde, zorla evlendirme eylemleri uluslararası hukuk tarihinde ilk kez 'insanlık dışı bir eylem' - insanlığa karşı işlenen bir suç- olarak yargılanacak. #SON" Bkz. "Press Release: Prosecutor Welcomes Arraignment of RUF and AFRC Indictees on Charges Related to Forced Marriage" (Special Court for Sierra Leone The Office of the Prosecutor, 17 Mayıs 2004), https://www.rscsl.org/Documents/Press/OTP/prosecutor-051704.pdf. "BASIN AÇIKLAMASI Freetown, Sierra Leone, 8 Mart 2005 Savcının Dünya Kadınlar Günü Açıklaması Sierra Leone Özel Mahkemesi, geçen yılki Dünya Kadınlar Günü'nden bu yana, Sierra Leone halkına karşı işlenen zulümlerde en büyük sorumluluğu taşımakla suçlanan dokuz kişinin üç duruşmasına başladı. Bu işe başladığımda, müfettişlerim silahlı grupların özellikle kadınları ve kız çocuklarını hedef aldığını kısa sürede teyit etti. Geçen yıl Özel Mahkeme, uluslararası hukuk kapsamında ilk kez zorla evlendirme eyleminin insanlığa karşı işlenen bir suç olarak yargılanması talebimi kabul etti. Freetown'daki duruşmalar geçmişteki çatışmanın acı gerçeklerine ışık tutuyor, mağdurlar için bir nebze adalet sağlıyor ve gelecekteki zulümleri daha az olası kılıyor. Sierra Leone bir iyileşme sürecinden geçiyor. Ancak Afrika'nın dört bir yanında kadınlar ve kız çocukları savaşın başlıca hedefi olmaya devam ediyor. Sudan'ın Darfur bölgesinden Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne kadar, kadınlar ve kız çocukları silahlı güçler tarafından hâlâ akıl almaz bir vahşete maruz bırakılmaktadır. Öldürülüyor, cinsel saldırıya uğruyor, yerlerinden ediliyor, gönülsüz askerler, destek personeli olarak savaşa zorlanıyor ya da erkek savaşçılarla zorla evlendiriliyorlar. Onlara yük hayvanı gibi davranılıyor. Bu Dünya Kadınlar Gününde, Sierra Leone Özel Mahkemesi Afrika'daki bir çatışmanın adaletsizliklerini ele almaya devam ediyor. Şimdi dünya, Afrika kıtası genelinde kadınlara ve kız çocuklarına yönelik süregelen şiddeti sona erdirmeye ve faillerden hesap sormaya kendini adamalıdır. #SON" Bkz. "Press Release: Statement of the Prosecutor on International Women's Day" (Special Court for Sierra Leone The Office of the Prosecutor, 08 Mart 2005), https://s3.eu-west-1.amazonaws.com/rscsl.org/Documents/Press/OTP/prosecutor-030805.pdf.

[386] Jane Barry, *Rising Up in Response: Women's Rights Activism in Conflict* (Urgent Action Fund for Women's Human Rights, 2005). Akt. "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 17.

Yine de Sierra Leone Komisyonu'nun en açık haliyle ürettiği özel usullerde görülen toplumsal cinsiyete yönelik çabasının, savaşın kadınları hangi toplumsal, hukuki, siyasi ve kültürel ağlarla mağdur ettiğini ifşa etmesini kolaylaştırdığı belirtilmiştir.[387]

C. Sierra Leone Komisyonunun Sonuç Faaliyetlerinde Toplumsal Cinsiyet Anlatısı

Komiyon, 5 Ekim 2004 tarihinde nihai raporunu yayımlamıştır.[388] Nihai rapora ilişkin faaliyetler, raporun içeriğinin yanı sıra yaygınlaştırma politikalarını da barındırır. Zira nihai raporların genel okuyucu kitlesine hitap edemeyecek denli uzun ve kapsamlı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla açıklık ve erişilebilirlik, raporlama faaliyetlerinin başarı ölçütlerindendir. Ayrıca okuryazarlık oranı düşük olan grupların, dilsel azınlıkların, kırsal toplulukların ve diğer dezavantajlı grupların nihai rapora erişimde yaşayabileceği zorluklar da dikkate alınmalıdır.[389] Cinsel şiddet mağdurlarının ekseriyetini genç kızların oluşturduğu Sierra Leone'de Komisyon, nihai raporun çocukların rahatlıkla erişebileceği ve anlayabileceği bir versiyonunu yayımlamıştır. Komisyon'un bu konudaki özel ilgisi olumludur. Ancak nihai raporun asıl versiyonunun yayımlanmasının birkaç ay gecikmesi sonucu, bir süre için raporun ulaşılabilir tek versiyonu çocuk dostu versiyonu olmuştur.[390] Bu tür gecikmeler, hem Komisyon çalışmalarının ciddiyetine ve toplum için meşruiyetine zarar verebilir hem de hakikate ilişkin mevcut gündemi ıskalayıp nispeten daha az etki uyandırabilir. Bu açılardan Komisyon'un raporu yayımlamakta gecikmesi bir başarısızlıktır.

---

[387] Hülya Dinçer, "Geçiş Dönemi Adaleti ve Toplumsal Cinsiyet: Kimin İçin Adalet, Kimin Hakikati?", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (DOÇ. DR. MELİKE BATUR YAMANER'İN ANISINA ARMAĞAN Cilt I)* 2014, sy 1 (Ocak 2014): 20; Franke, "Gendered Subjects of Transitional Justice", 827.

[388] Truth and Reconciliation Commission, ed., Witness to Truth: Volume 1: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission (Accra: GPL Press, 2004); Truth and Reconciliation Commission, ed., Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission; Truth and Reconciliation Commission, ed., Witness to Truth: Volume 3A: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission (Accra: GPL Press, 2004); Truth and Reconciliation Commission, ed., Witness to Truth: Volume 3B: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission.

[389] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 33.

[390] "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 33-34.

Gecikmeli yayımlanan raporun 3B cildinde yer alan "Kadınlar ve Silahlı Çatışma" başlıklı bölüm oldukça detaylıdır. Bölüm, 1991'den 2002'ye kadar süren çatışmanın, kadınlar ve kız çocukları üzerindeki etkileri ile açılır.[391] Kaçırma, cinsel saldırı, köleliğe zorlanma, sakat bırakılma, işkence, zorla yerinden edilme, öldürülme, sürgüne ve kamplara gönderilme, yaşları on ikiye kadar düşen kız çocuklarının ailelerine yardım alabilmek için yardım bedelini cinsel ilişkiyle ödemeye zorlanması bunlardan bazılarıdır. İnsan Hakları İzleme Örgütünün 2003 yılında yayınladığı bir rapora[392] da değinilerek yaklaşık 275.000 kadın ve kız çocuğunun savaş sırasında cinsel şiddete maruz kalmış olabileceği belirtilmiştir. Üstelik bu insanların birçoğunun maruz kaldıkları ihlallerden ötürü özellikle de "isyancıların" çocuklarını doğurduklarından ötürü hâlâ toplum baskısına uğradığı, dışlandığı ve cezalandırıldığı ifade edilmiştir.[393] Belirtildiği üzere Komisyon, kadınlara karşı şiddetin toplumsal nedenlerine dair bir merakı da paylaşmaktadır.[394]

Raporun bu bölümü ilk olarak çatışma öncesinde kadınların durumu başlığı altında eğitim, politika, hukuki, ekonomik ve sosyo-kültürel statü, sağlık temalarını içerir.[395] Ardından kadınlara ilişkin ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemelerin bir derlemesini barındırır.[396] Daha sonra çatışma sırasında kadınların ve kız çocuklarının deneyimlerine, ihlal ve istismar vakaları ile bunların etki ve sonuçlarına detaylı bir şekilde odaklanır.[397]

Bu bölümde son olarak Komisyon faaliyetlerinin, kadınların ve kız çocuklarının içinde bulunduğu kötü durumu ele almak için bir fırsat teşkil ettiği, Komisyon'un bu

[391] BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 9 Ağustos 2012 kabul tarihli raporunda öngörülen ağır insan hakları ihlallerinin ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin erkekler, kadınlar ve çocuklar üzerindeki farklı etkilerine karşı duyarlılık Komisyon faaliyetine yansımıştır. Bkz. "A/HRC/21/46: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 58-59.
[392] ""We'll Kill You If You Cry" Sexual Violence in the Sierra Leone Conflict" (Human Rights Watch, Ocak 2003), https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/sierleon0103.pdf.
[393] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 3B*, 85-86.
[394] Bkz. dipnot 370.
[395] Bkz. Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 3B*, 92-108.
[396] Bkz. Truth and Reconciliation Commission, 109-36.
[397] Bkz. Truth and Reconciliation Commission, 136-228.

zulümleri gerçekleştirenlere karşı sorumluluk tespitinde bulunduğu,[398] BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve diğer uluslararası insan hakları belgelerinin hükümlerini yürürlüğe koymanın son derece sembolik bir adım olacağı, bunun ötesine geçerek Komisyon hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik reformları içeren Komisyon önerilerinin[399] yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.[400]

Gerçekten de Komisyon, kadınlara özel birçok öneride bulunmuştur. Bunlar arasında kadınların statüleri ile haklarını ele alan politika ve yasaların kapsamlı bir şekilde değiştirilmesi de vardır.[401] Bu yöndeki tavsiyelerin, yerel düzeydeki yasal reform girişimlerine bir destek sağlayabileceği de vurgulanmıştır[402].

Komisyon, tavsiyelerini üç kategoride sunmuştur. Bunlar; "zorunlu" tavsiyeler, "yönünde çalışılması" tavsiyeleri, "ciddiyetle değerlendirilmesi" tavsiyeleridir. Zorunlu tavsiyeler, genellikle hakların gereğinin yerine getirilmesine yöneliktir ve derhal uygulanmalıdır. İkinci grup tavsiyeler, ilgililere Komisyon'un dikkat çektiği yönde çalışma yapması için makul bir süre tanır. Üçüncü grup tavsiyeler ise bir zaman sınırı tanımamakla birlikte ilgilileri o konuyu ele almaya çağırır. Komisyon, ciddiyetle değerlendirme tavsiyelerinin, ilk iki gruptaki tavsiyelerden daha az önemli olmadığını vurgulamıştır. Bunlara duyulan ihtiyaç, devletin elindeki mali ve diğer kaynakların

---

[398] Bkz. Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, böl. 2.
[399] Bkz. Truth and Reconciliation Commission, böl. 3.
[400] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 3B*, 229.
[401] Son derece geniş tavsiyelerde bulunulması, BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 11 Temmuz 2019 kabul tarihli raporunda belirttiği toplumsal cinsiyete ilişkin telafi politikalarında tazminat dışı yöntemlere odaklanma anlayışıyla örtüşmektedir. "A/HRC/42/45: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence", par. 44, 117.
[402] Conversations with Kelli Muddell regarding post-TRC law reform in Sierra Leone, t.y. Akt. "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures", 39.

sınırlılığının kabulüne dayanır.[403] Aşağıda sıralanan tavsiyelerin statüleri, önemli görüldükçe aktarılacaktır.[404]

Raporun Öneriler bölümünde ayrı bir "Kadınlar" başlığı bulunmaktadır. Buradaki önerilerin bir kısmı parlamentoya, bir kısmı hükûmete, bir kısmı çeşitli diğer aktörlere ve bir kısmı da bunların farklı kombinasyonlarına yöneliktir.

Parlamentoya yönelik kanuni reform önerileri kapsamlıdır. Polis teşkilatının duyarlı hale getirilmesi gibi kadınların cinsel ve ev içi şiddet vakalarını bildirmelerini kolaylaştıracak yasal ve idari reformlar yapılması önerilmiştir.[405] Cinsel suçların kovuşturulmasını şikayetçinin ahlâki karakterine bağlayan yasaların yürürlükten kaldırılması istenmiştir. Bu zorunlu bir tavsiyedir.[406] Komisyon ayrıca Sierra Leone ulusal yasalarının, cinsel şiddet suçlarına ilişkin delil yükü, usul kuralları ve deliller bakımından Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'nde yer alan hükümlerle uyumlu hale getirilmesini tavsiye etmektedir.[407] Komisyon ev içi şiddet ve cinsel şiddet suçlarıyla ilgili olarak kadınların korunmasına yönelik yasaların uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirilmesini de önermiştir.[408] Keza kadınlara karşı ayırımcılık öngören tüm yasal ve örfi kuralların yürürlükten kaldırılması tavsiye olunmaktadır.[409] Örneğin miras, toprak mülkiyeti, evlilik, boşanma ve mülklerin idaresi

---

[403] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/16-27.
[404] Somut tavsiyelerin statülerini de barındıran bir tablo için bkz. Truth and Reconciliation Commission, 206-25.
[405] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/329. BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 27 Aralık 2016 kabul tarihli raporu da mağdurların özel deneyimleri ışığında, polis veya savcılık hizmetlerinde toplumsal cinsiyet birimlerinin kurulması üzerinde durmuştur. Bkz. "A/HRC/34/62: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 63/b.
[406] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/333.
[407] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/334.
[408] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/340.
[409] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/340. BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 7 Eylül 2015 tarihinde kabul edilen raporu da cinsiyet ayırımcılığı teşkil eden tüm hükümlerin mevzuattan çıkarılmasını öngörmektedir. Bkz. "A/HRC/30/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 63.

alanlarında kadınlara karşı ayırımcılık yapan uygulamaların parlamento tarafından kaldırılmasını zorunlu tutmuştur. Bazı etnik gruplarda, ölen kocalarından miras kalan topraklar, kocanın bir sonraki en büyük erkek kardeşine veya en yakın erkek akrabasına mülk olarak devredilmektedir. Komisyon, dul kadınlara karşı ayırımcılık yapan ve toprak sahibi olmalarını engelleyen tüm yasaların, geleneklerin ve uygulamaların yürürlükten kaldırılmasını tavsiye etmektedir.[410] Söz konusu hususlarda örf ve âdet hukuku temelinde kadınlara karşı ayırımcılığa izin veren ilgili anayasal hükümlerin yürürlükten kaldırılması da buna dahildir.[411]

Öneriler yalnızca parlamentoya değildir. Hükûmet, Komisyon'un çağrı yaptığı diğer bir siyasi aktördür. Komisyon, toplumsal cinsiyet konularının Sosyal Refah ve Toplumsal Cinsiyet İşleri Bakanlığı bünyesinde yeterli ilgiyi görmediği görüşündedir. Bu nedenle hükûmete, toplumun tüm kesimlerini temsil etme kabiliyetinde bir toplumsal cinsiyet komisyonu kurulmasını ve bu komisyonun Sierra Leone'de kadınların ilerlemesine ilişkin tüm konuları koordine edip yönlendirmesini önermektedir.[412] Komisyon, Sierra Leone'nin Afrika Kadın Hakları Şartı Protokolünü onaylamasını[413], zorunluluk notuyla, tavsiye etmektedir.[414] Komisyon ayrıca hükûmete

---

[410] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/371.
[411] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/342.
[412] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/365-366.
[413] BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 7 Eylül 2015 tarihinde kabul edilen raporu da devletleri kurumsal düzeyde toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle ilgili anlaşmaların onaylanmasına öncelik vermelerini vermeleri hususunda uyarmaktadır. Bkz. "A/HRC/30/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff", par. 105.
[414] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/343. Protokol; Afrika Birliği Örgütü tarafından 11 Temmuz 2003 tarihinde AU/Dec.19 (II) sayılı karar ile Maputo/Mozambik'te kabul edilmiştir. Madde 29 uyarınca 25 Kasım 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Devletlere "kadınların ve kız çocuklarının yaşam, sağlık, onur, öğrenim ve fiziksel bütünlük hakları gibi temel haklarını olumsuz etkileyen her türlü davranış, tutum ve/veya uygulama" olarak tanımladığı "zararlı uygulamalar"ı yasaklama ve kınama ödevi getirmekte, kadınlara karşı ayırımcılığı önlemeyi hedeflemekte ve ulusal kalkınma planlaması prosedürlerine toplumsal cinsiyet perspektifini yerleştirmeyi zorunlu tutmaktadır. Sierra Leone, 9 Aralık 2003'te imzaladığı Protokol'ü, Komisyon raporundan on bir yıl sonra, 3 Temmuz 2015 tarihinde onaylamıştır. Protokol, Sierra Leone için 30 Ekim 2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bkz. "Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa" (African Union,

zaten tarafı olduğu BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi kapsamındaki ödevlerini derhal yerine getirmesi ve toplumsal cinsiyetin tüm mevzuat ve politikalarda dikkate alınmasını sağlaması için gerekli adımları atmasını tavsiye etmektedir.[415]

Kamusal bir özrün de hakikate ilişkin işlevsel bir araç olduğunun farkında olan Komisyon, Cumhurbaşkanı'nın Sierra Leone'deki çatışma sırasında kadınların ve kız çocuklarının uğradığı zararı kabul etmesi ve Sierra Leone'deki hükûmet ve önceki hükûmetler adına onlardan kesin bir özür dilemesini önermiştir. Üstelik Komisyon bu öneriyi zorunlu olarak kategorilendirmiştir. Kadınların acı deneyimlerine karşılık en yüksek siyasi makamın özür dilemesi önerisi son derece yerindedir. Bununla birlikte öneri metninde Cumhurbaşkanı'nın Devlet Başkanı sıfatının yanına "Ulusun Babası" sıfatı da eklenmiştir.[416] "Baba" sıfatı, kadınları kendi deneyimleriyle ele almaktan çok onları bir başka erkek ile kurdukları soy bağı ya da manevi bağ üzerinden tanıma çabasına daha yakın olduğundan beklenen sonucu vermeye elverişli görünmemektedir.

Komisyon kadınların siyasal hakları ve temsilleri üzerinde de durmuştur. Siyasi partilerin, ulusal seçimler, yerel yönetim ve ilçe meclisi seçimlerinde adaylarının en az yüzde 30'unu kadınlardan belirlemeleri; hatta bu konunun yasal bir mecburiyet haline getirilmesi önerilmiştir.[417] Bu oranın tüm temsili siyasette on yıl içinde yüzde 50'ye gelmesi için de parlamentoya ve hükûmete çağrıda bulunulmaktadır.[418] Kısa ve uzun

---

01 Temmuz 2003), https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa.

[415] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/344. Sierra Leone, BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni 21 Eylül 1988 tarihinde imzalamış ve 11 Kasım 1988 tarihinde onaylamış olup Sözleşme'nin Sierra Leone için yürürlüğe giriş tarihi 11 Aralık 1988'dir. Bkz. "IV. 8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", United Nations Treaty Collection, erişim 03 Mart 2025, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=_en.

[416] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/317.

[417] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/349.

[418] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/350.

vadeli bu oranlar, kabinede ve muhtelif siyasi pozisyonlarda görev alacak kadınlar için de geçerlidir.[419]

Komisyon, genç kadınların kamusal hayattaki diğer (siyasal olmayan) liderlik pozisyonlarındaki eksikliğine de dikkat çekerek hükûmeti, UNIFEM'i ve STK sektörünü, kamusal hayata katılmak için yeterli becerilere sahip yeni bir kadın neslinin oluşmasını sağlamak üzere hem taşrada hem de merkezde liderlik programları oluşturmaya davet etmiştir.[420]

Komisyon, Sosyal Refah ve Toplumsal Cinsiyet İşleri Bakanlığı'nın UNIFEM, Dünya Sağlık Örgütü ve diğer paydaşlarla birlikte, kadınlara yardım eden donör kuruluşların ve hizmet sağlayıcıların bir listesini, iletişim bilgilerini de içeren bir rehber aracılığıyla erişilebilir kılmasını da tavsiye etmiştir. Kadınların bilgi alabilecekleri ve yardıma erişebilecekleri yerlere vurgu yapılması, ayrıca erişilebilirliği sağlamlaştırmak adına bir medya çalışması yapılması da öneriler arasındadır.[421] Benzer şekilde hükûmetin çatışmalardan etkilenen kadınlara psikososyal destek ve üreme sağlığı hizmetleri sağlaması, bu hizmetlerin fiziksel travma, işkence ve cinsel şiddete maruz kalanlara ücretsiz olarak sağlanması da önerilmiştir.[422] Ayrıca Sosyal Refah ve Toplumsal Cinsiyet İşleri Bakanlığı'nın UNIFEM ve STK sektörü ile birlikte, HIV/AIDS riskine karşı güvenli cinsel ilişki uygulamaları konusunda hem erkeklere hem de kadınlara yönelik bir eğitim programı başlatması tavsiye edilmiştir.[423]

Komisyon dezavantajlı birey ve grupları da ele almıştır. Bu kapsamda hükûmete, tüm ana kent merkezlerinde sosyal hayatın gerisinde kalmamaları için yaşlılar evi kurmasını ve yaşlı kadınların kırsal alanlarda araziye erişimini sağlamasını, yaşlı

[419] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/351.
[420] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/352.
[421] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/327, 331.
[422] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/368.
[423] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/364.

kadınların sosyal ve tıbbi ihtiyaçlarıyla ilgilenmesini tavsiye etmektedir.[424] Komisyon'un telafi politikaları da farklı grupların özgün ihtiyaçlarına yöneliktir. Çocuklara ilişkin tazminat programı bu konuda temsili bir örnektir. Buna göre çocuklar, beş farklı kategoride ele alınır.

- Ampute, diğer savaş yaralıları veya cinsel şiddet mağdurları gibi fiziksel yaralanmalardan mustarip çocuklar.
- Raporda açıklanan herhangi bir istismar veya ihlal sonucunda ebeveynleri öldürülen çocuklar.
- Bir cinsel şiddet eylemi sonucunda doğan ve annesi bekar olan çocuklar.
- Psikolojik zarar gören çocuklar.
- Savaşta yaralanmış çocuklar.

Program uyarınca çocukların tazminata hak kazanabilmeleri için aranan azami on sekiz yaşında olma şartı, 1 Mart 2002 tarihi itibarıyla başlatılmış olup böylece tazminat programı için geniş bir kitle hedeflenmiştir. Ayrıca çocuklara ilişkin tazminatlarda, yetişkin gruplar için aranan işgücü kapasitesinin azalması şartı da aranmamış, beş kategoriden birine dahil olan her çocuğun sağlık ve eğitim yardımlarına hak kazanması öngörülmüştür.[425]

Komisyon, hakikat süreçlerinin uzun vadeli toplumsal etkileri için eğitimin olası rolünü değerlendirmek istemiştir.[426] Bu çerçevede kız çocuklara ortaokul seviyesine kadar ücretsiz ve zorunlu öğrenim sağlaması için hükûmete tavsiyede bulunmuştur.[427] Kız çocuklarının öğrenim hakkından yoksun kalmasının sebeplerinden birinin hamile

[424] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/376.
[425] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 4/97-98.
[426] BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 17 Temmuz 2020 kabul tarihli raporu, ağır insan hakları ihlallerinin tekrarlanmama güvencelerinden biri olarak eğitim reformu üzerinde durmaktadır. Bkz. "A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes", par. 95-100.
[427] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/359.

kalmaları olduğunu da gözeten Komisyon, bu yöndeki ayırımcı uygulamaların sona erdirilmesini zorunlu bir tavsiye olarak sunmaktadır.[428] Komisyon ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Sosyal Refah ve Toplumsal Cinsiyet İşleri Bakanlığı ve UNIFEM ile birlikte, kadınlara temel okuma-yazma ve sayısal becerilerin öğretilebileceği yetişkin eğitim programlarının oluşturulmasını da önermiştir.[429] Kadınların temel eğitimin dışında muhtelif kuruluşlar tarafından verilen beceri eğitimlerine de erişebilmeleri adına Sosyal Refah ve Toplumsal Cinsiyet İşleri Bakanlığı'nın bu tür eğitimleri veren kuruluşlardan müteşekkil programlı bir ağ oluşturması da tavsiyeler arasındadır.[430] Komisyon, kadınların temel eğitim ve/veya beceri eğitimlerinde edindikleri kazanımları değerlendirebilecekleri ve örneğin ürettikleri ürünleri satabilecekleri ortamların yaratılmasını da UNIFEM ile birlikte Sosyal Refah ve Toplumsal Cinsiyet İşleri Bakanlığı'nın sorumluluklarının arasında saymıştır.[431] Bu konuda özellikle kredi gibi teşvik uygulamalarının, eski savaşçı kadınlar, ülke içinde yerinden edilmiş kadınlar, kadın hane reisleri ve savaş dulları gibi özel grupları hedeflemesi önerilmiştir.[432]

Komisyon, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan hak ihlallerinin yalnızca yasal veya idari boyutuyla ele alınamayacağını da farkındadır. Bu nedenle kâğıt üzerindeki değişikliklerin içtimai hayatta karşılık bulması adına da çaba göstermiş ve gerekli gördüğünde toplumdaki sivil grupları da harekete geçmeye davet etmiştir. Örneğin Komisyon, kadınların adli yardıma yeterli erişimlerinin olmadığını tespit ederek Fourah Bay Üniversitesi Adli Yardım Kliniğini, Avukatların Hukuki Yardım Merkezi ve Baro Konseyi ile birlikte, kadınlara yönelik ev içi ve cinsel şiddet ile miras, toprak ve evlilik konularına odaklanmaya çağırmaktadır.[433] Ayrıca tüm toplumu cinsel

[428] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/360.
[429] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/361.
[430] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/354.
[431] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/355.
[432] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/356-357.
[433] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/362.

şiddet mağdurlarının kabul görmesini teşvik etmek için özel çaba göstermeye davet etmektedir.[434] Cinsel saldırı mağduru kadın ve kız çocuklarının suçun failiyle evlenmeye zorlanması yönündeki geleneksel uygulamanın sona erdirilmesi de cinsel ilişkide rıza kavramının önemine değinen Komisyon'un hedeflerinden biridir.[435] Özellikle aile büyüklerinin cinsel şiddet suçlarında tazminat kabul etmek yerine failler hakkında kovuşturma başlatılması için adli makamları harekete geçirmesi de teşvik edilmiştir.[436] Bir başka konu, dul kadınlara karşı ayırımcı toplumsal davranış biçimlerinden vazgeçilmesidir.[437] Nitekim birçok kız çocuğu ve kadının silahsızlanma programlarından faydalanamadığından bahisle bu kimselerin ekonomik ve sosyal açılardan topluma geri kazandırılmaları üzerinde durulmuştur.[438]

Ayrıntılı ve kapsamlı önerilerinden hareketle Sierra Leone Komisyonu, hakikat komisyonlarına toplumsal cinsiyet perspektifini kazandırmayı amaçlayan önceki çabalardan doğan birikimlerden faydalanmıştır. Dönemin devlet başkanının nihai rapordaki önerileri uygulamakta yavaş kaldığı belirtilmekle birlikte[439] bu konunun irdelenmesi çalışmanın kapsamının dışındadır.[440] Yine de 2004 ve 2015 yılları arasında,

---

[434] Cinsel şiddet mağdurlarının maruz kaldığı dışlanma, nihai rapordaki ana temalardan biridir. "Cinsel şiddet mağdurları; cinsel saldırı, cinsel kölelik, genital bölgelerin veya göğüslerin sakatlanması ve zorla evlendirme gibi eylemlere maruz kalan kadınlar ve kız çocukları olarak tanımlanmaktadır. Erkek çocuklar ve erkekler de cinsel şiddete maruz kaldıkları ölçüde bu programın yararlanıcıları olacaktır… Komisyon, işgücü kapasitesinin azalması testini cinsel şiddet mağdurlarına uygulamamaya karar vermiştir çünkü bu kategoriye giren pek çok mağdur büyük ölçüde damgalanmaya maruz kalmaktadır. Pek çok cinsel şiddet mağduru kendi toplumları ve aileleri tarafından reddedilmektedir ve bu nedenle pek çok mağdur, kendilerine karşı işlenen bir ihlalin sonucu olarak maruz kaldıkları yaralanma ne olursa olsun kendi geçimlerini sağlamakta zorlanmaktadır." Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 4/95.

[435] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/326, 337, 339.

[436] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/338. BM Hakikat, Adalet, Telafi ve Tekerrüre Karşı Güvencelerin Geliştirilmesine yönelik Özel Raportörü'nün 9 Temmuz 2021 kabul tarihli raporunda vurgulanan toplumsal cinsiyet şiddeti olaylarının eksik bildirilmesi tehlikesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bkz. "A/HRC/48/60: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence", par. 49.

[437] Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/371.

[438] Truth and Reconciliation Commission, par. Chapter 3/374.

[439] Franke, "Gendered Subjects of Transitional Justice", 827.

[440] Komisyon, Kuruluş Yasası'nda tavsiyelerinin uygulanmasını izlemek ve bunların uygulanmasını kolaylaştırmak için kurulması öngörülen Takip Komitesinin, kurulmasından sonraki on sekiz aylık süre veya Komitenin belirleyeceği daha uzun ya da daha kısa bir süre boyunca, hükûmetten Komisyon'un tavsiyelerinin uygulanması yönünde attığı adımları özetleyen üç aylık raporları kabul edeceğini ve kendi

başta bir dizi toplumsal cinsiyet adaleti yasasının kabul edilmesi[441] ve 3 Temmuz 2015 tarihinde Afrika Kadın Hakları Şartı Protokolü'nün onaylanması[442] son derece olumludur.

raporlarını kamuya sunacağını hatırlatmıştır. Bkz. Truth and Reconciliation Commission, *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, par. Chapter 3/548-554. Sierra Leone'deki geçiş dönemi adaletinin sona ermesini takiben on yıldan uzun bir süre geçtikten sonra eşini öldürmekle isnat edilen ve mahkûmiyet kararından çok kısa bir süre sonra cezaevinde ölü bulunan M'balu Kamara'nın hikâyesi üzerinden toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, suçluluk tanımlarının ve isnat altındaki kadınlara sunulan telafilerin belirlenmesinde hâlâ olumsuz bir etki uyandırdığını öne süren eleştirel bir çalışma için bkz. John Idriss Lahai ve Nenneh Lahai, "Human Rights Frameworks and Women's Rights in Post-transitional Justice Sierra Leone", içinde *Gender in Human Rights and Transitional Justice*, ed. John Idriss Lahai ve Khanyisela Moyo (Cham: Springer International Publishing, 2018), 155-61, https://doi.org/10.1007/978-3-319-54202-7_6.

[441] Lahai ve Lahai, "Human Rights Frameworks and Women's Rights in Post-transitional Justice Sierra Leone", 144-45.

[442] Bkz. dipnot 414.

SONUÇ

Hakikat komisyonlarının toplumsal cinsiyet anlatılarına alan açma iddiasını, Güney Afrika ve Sierra Leone örnekleriyle sınayan bu çalışmanın temel savlarından biri, hukukun yansız ve salt normatif bir mekanizma olmaktan çok içtimai hayatın iktidar ağlarıyla örülü olduğudur. Toplumsal cinsiyet ilişkileri de bu iktidar ağlarından biri olup hukuki süreçleri etkiler. İçtimai hayattaki ilişkilerden beslenen anlatı yaklaşımı da esasında hukukun tarafsızlık iddiasına karşı çıkarak hakikatin verili değil; şekillendirilen bir şey olduğunu öne sürer. Bu yaklaşım bizleri, hukuki mekanizmaların baskıladığı anlatılara kulak kesilmeye ve hukuku dönüştürmeye davet eder. Nitekim hukuk, hakikate yapılan çağrıyı bir haklar manzumesi olarak tanıyabilmiştir. Hakikat komisyonları da bu manzumenin gereklerinin bir kısmının yerine getirilmesinde temel bir araç konumundadır. Komisyonlar, geçmişle hesaplaşmayı, içtimai hayata hâkim iktidar ağlarının etki ettiği anlatılar üzerinden temellendirir. Bu çerçevede çalışmanın temel vurgularından biri, komisyonların anlatılar aracılığıyla hakikati nasıl inşa ettiği sorusunun önemli olduğudur. Dolayısıyla, hakikat komisyonlarının salt normatif düzeyde değil; anlatı oluşturma süreçleri üzerinden değerlendirilmesi gerekir. Böylece hakikat komisyonları eleştirel bir perspektifle analiz edilerek geçmişle hesaplaşmanın daha kapsayıcı yöntemleri aranabilir.

Çalışmanın temel savlarından bir diğeri, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden çeşitli anlatılar doğabileceği ve bu anlatıların da hakikati şekillendirebileceğidir. Geleneksel hukuki mekanizmalar, cinsiyet kavramının inşa edilebilir ve dönüştürülebilir yanını vurgulayan toplumsal cinsiyeti göz ardı etme eğiliminde olmuştur. Hakikat süreçleri ise toplumsal cinsiyet ekseninde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, üç temel alanı kapsar: İnsancıl hukuk, barış inşa süreçleri ve hakikat komisyonları. Çalışma bu çerçevede toplumsal cinsiyet meselelerinin komisyon deneyimlerine yansımasına dair kuramsal ve pratik bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın temel bulgularından biri, hakikat komisyonlarının, toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı benimsediklerinde, geçmişte yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin daha kapsayıcı bir biçimde ele alınmasına katkı sunduğudur. Bu olası katkı açısından incelenen iki örnek, toplumsal cinsiyet kavramına duyarlılık düzeylerinde bakımından farklılık arz etmektedir. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, daha teşekkül aşamasında bu duyarlılığın kurumsallaşmasını sağlayabilecek bir sivil toplum baskısıyla karşılaşmasına rağmen, bu baskıyı toplumsal cinsiyeti ele almaya dair bir sıçrama tahtası haline getirecek sağlıklı bir sivil toplum diyalogu kuramamıştır. Bu da Komisyon'un faaliyet çerçevesini belirleyen hukuki altyapının eksik ve sınırlı kalmasına neden olmuştur. Güney Afrika Komisyonunun süreç faaliyetleri bakımından karakteri de anlatılarına alan açtığını iddia ettiği kadınların çok çeşitli hikâyelerini tek tip bir cinsel şiddet anlatısına indirgemesi ve bu anlatıyı da uzlaşma işlevine yaptığı aşırı vurguyla çerçevelemesidir. Komisyon'un sonuç faaliyetlerindeki performansı da bundan farklı değildir. "Pencere vakalar" formülünü toplumsal cinsiyet anlatılarını nihai raporun dışında tutmak için kullanan Komisyon, tek tip cinsel şiddet anlatısını burada da sürdürmüştür.

Sierra Leone Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu toplumsal cinsiyet anlatılarının hakikat süreçlerindeki rolüne dair insanlık birikiminden büyük oranda yararlanmıştır. Daha teşekkül aşamasında yetki yasasına bu meseleleri dahil eden Komisyon deneyimi, bu konuya odaklanmaya elverişli özel usul kuralları formüle etmeyi başarmıştır. Komisyon'un sonuç faaliyetlerinin ana karakteri de toplumsal cinsiyet dostudur. Nihai rapor, çatışma sırasında kadın ve kız çocuklarının maruz kaldığı ihlallere detaylı bir şekilde odaklanmakta, devlet içi veya devlet dışı, çok çeşitli aktörlere toplumsal cinsiyetten kaynaklanan ihlallerin sona erdirilmesi, telafi edilmesi ve tekrarlanmaması adına ayrıntılı önerilerde bulunmaktadır.

Ele alınan iki komisyon deneyiminin de geçmişle "olabildiğince" eksiksiz bir biçimde hesaplaşmak adına öğretecekleri vardır. Toplumsal cinsiyet adaletini sağlayabilmek uğruna gerekli kurumsal ve metodolojik yaklaşımın çerçevesini çizen komisyonlar, insanlık birikimimizin yadsınamaz bir parçasını teşkil eder. Bu birikim; en kısa ifadesiyle komisyonların oluşturulma sürecinde toplumsal cinsiyet perspektifini merkeze almayı, tanıklık süreçlerinde kadınların anlatılarına kulak kesilmeyi ve nihai raporlarda geçmişin toplumsal cinsiyet boyutunun açıkça vurgulanmasını yansıtır.

Sonuç olarak toplumsal cinsiyet duyarlılığı, çeşitli başlıklarda ele alınabilir. İlk olarak hakikat komisyonlarının toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde tasarlanması gerekir. Bu kapsamda öncelikle kadın üyelerin ve toplumsal cinsiyet konusunda uzman kişilerin komisyon bünyesinde yer almasına ve komisyon personeline toplumsal cinsiyet konusunda tekrar eden eğitimler verilmesine ilişkin yasal yükümlülükler tanınmalıdır. Bu yükümlülük; ilgili hakikat komisyonunun kuruluşu bağlamında devletler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve çeşitli diğer aktörler tarafından paylaşılmalıdır. İkinci olarak ihlal tanımlarının toplumsal cinsiyete duyarlılığı sağlanmalıdır. Kadınlara yönelik şiddetin muhtelif görünümleri tek tipleştirilmiş bir cinsel şiddete indirgenmemeli; şiddet tüm boyutlarıyla ve toplumsal bağlamıyla değerlendirilmelidir. Üçüncü olarak kadınlara özel duruşmalar aracılığıyla kadınların sessizlik duvarını kırmasına olanak tanınmalıdır. Ayrıca kadınların ifadelerinin alınmasında, kendilerine özgü ihtiyaçları ve mağduriyetleri doğrultusunda, özel usuller geliştirilmelidir. Dördüncü ve tüm bunlarla bağlantılı bir husus da mağdur ve tanıkların mahremiyetleri ile güvenliklerinin korunmasına önem verilmesi gereğidir. Kadınların, ifade alıcılarının cinsiyetine veya beyanlarının kamuya açık olup olmayacağına yönelik özgür irade beyanları dikkate alınmalıdır. Beşinci husus, nihai raporların toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi ve geniş kitlelere ulaştırılmasıdır. Bu kapsamda nihai raporlarda toplumsal cinsiyete dair özel bir başlık açılması mümkün olmakla birlikte

esasında raporun tamamı toplumsal cinsiyet perspektifini yansıtmalıdır. Öneriler de toplumsal cinsiyet meselelerine yönelmeli ve muhatabı belli, somut nitelikte olmalıdır. Mevcut ve gelecekteki hakikat süreçlerinin, bu perspektiften yararlanması gerekir.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

Abrams, Kathryn. “Hearing the Call of Stories”. *California Law Review* 79, sy 4 (1991): 971-1052. https://doi.org/10.2307/3480793.

African Union. “AUHRM Project Focus Area: The Apartheid”. Erişim 04 Mart 1925. https://au.int/en/auhrm-project-focus-area-apartheid.

Agarwal, Bina. “Conceptualizing Gender Relations”. İçinde *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia*, 51-81. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Algan, Bülent. *İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve)*. Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi, 2024.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çeviren İskender Savaşır. İkinci Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

Aral, Vecdi. “Hukuk İlmini Gerçek Bir İlim Haline Getirmek İçin Hukuka Bir Objektivite Kazandırma Gayretleri ve Bunların Değeri”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 31, sy 1-4 (Temmuz 2011): 220-41.

Arnold, John H. *Tarih: Çok Kısa Bir Başlangıç*. Çeviren Ferhat Erduran. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi, 2021.

Assmann, Jan. *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çeviren Ayşe Tekin. İkinci Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Aytaç, Ahmet Murat. “Hakikat kavramı üzerine”. *İnsan Haklar İçin Diyalog Dergisi*, Ekim 2010.

Beauvoir, Simone de. *İkinci Cinsiyet 2. Cilt: Yaşanmış Deneyim*. Çeviren Gülnur Savran. 1. Baskı. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019.

Bell, Christine. "Women Address the Problems of Peace Agreements". İçinde *Peace Work: Women, Armed Conflict and Negotiation*, editör Radhika Coomaraswamy ve Dilrukshi Fonseka, 96-126. New Delhi, 2004.

Bennholdt-Thomsen, Veronika. "Why do Housewives continue to be Created in the Third World too?" İçinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof, 159-67. London: Zed Books, 1988.

Berktay, Fatmagül. "Feminist Teoride Beden ve Cinselliğin Toplumsal İnşası". İçinde *Kadın Bedeni ve İstismarı*, editör Fatma Zehra Fidan ve Duygu Alptekin, 1. Baskı., 13-32. İstanbul: Opsiyon Yayınları, 2015.

———. *Tarihin Cinsiyeti*. Üçüncü Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

Bhasin, Kamla. *Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller"*. Çeviren Kader Ay ve Zeycan Sarıhacıoğlu. 2. Baskı. İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı, 2014.

Binder, Guyora ve Robert Weiseberg. "Narrative Criticism of Law". İçinde *Literary Criticisms of Law*, 201-91. Princeton University Press, 2000. http://www.jstor.org/stable/j.ctt7sfbx.7.

Bingöl Schrijer, Bilge. *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Yargı Dışı Korunması (BM İnsan Hakları Konseyi ve İnsan Hakları Sözleşmelerinin Denetim Organları)*. Birinci Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.

Bozzoli, Belinda. "Public ritual and private transition: the truth commission in Alexandra township, South Africa 1996". *African Studies* 57, sy 2 (01 Aralık 1998): 167-95. https://doi.org/10.1080/00020189808707894.

Brooks, Peter. “Narrative in and of the Law”. İçinde *A Companion to Narrative Theory*, editör James Phelan ve Peter J. Rabinowitz, 415-26, 2005. https://doi.org/10.1002/9780470996935.ch28.

Buckley-Zistel, Susanne. “Narrative truths: On the construction of the past in truth commissions”. İçinde *Transitional Justice Theories*, editör Susanne Buckley-Zistel, Teresa Koloma Beck, Christian Braun ve Friederike Mieth. Routledge, 2013.

Caplan, Jane. *Hitler Almanyası 1933-1945*. Çeviren İdem Erman. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2012.

Carothers, Thomas. “The Rule of Law Revival”. *Foreign Affairs* 77, sy 2 (1998): 95-106. https://doi.org/10.2307/20048791.

Chapman, Audrey R. ve Patrick Ball. “The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala”. *Human Rights Quarterly* 23, sy 1 (2001): 1-43.

Cherry, Janet. “No easy road to truth: the TRC in the Eastern Cape (Paper presented at the Wits History Workshop: the TRC; Commissioning the Past, 11-14 June, 1999)”, 1999. https://wiredspace.wits.ac.za/server/api/core/bitstreams/41341aaf-172c-4ee6-911e-3ac6c7c7ccbe/content.

Cobban, Helena, Kenneth Roth ve Alison DesForges. “Justice or Therapy?” *Boston Review*, 01 Haziran 2002. https://www.bostonreview.net/articles/kenneth-roth-alison-desforges-helena-cobban-justice-or-therapy/.

Cohen, Stanley. “State Crimes of Previous Regimes: Knowledge, Accountability, and the Policing of the Past”. *Law & Social Inquiry* 20, sy 1 (1995): 7-50.

———. *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*. New Hampshire: Polity Press, 2008.

Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çeviren Alâeddin Şenel. Birinci basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Daşlı, Güneş, Nisan Alıcı ve Julia Poch Figueras. *Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci*. Çeviren Öznur Karakaş, İlknur Urkun ve Buitrago. Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Merkezi, 2018.

Demir, Gökhan Yavuz. "Edebi Bir Tür Olarak Hukuk". *Hukuk Kuramı* 2, sy 6 (Aralık 2015): 45-51.

Dikbaş, Nazım, çev. "Hakikat Komisyonları". Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014. https://hakikatadalethafiza.org/yayinlar/hakikat-komisyonlari.

Dinçer, Hülya. "Geçiş Dönemi Adaleti ve Toplumsal Cinsiyet: Kimin İçin Adalet, Kimin Hakikati?" *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (DOÇ. DR. MELİKE BATUR YAMANER'İN ANISINA ARMAĞAN Cilt I)* 2014, sy 1 (Ocak 2014): 227-60.

———. "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Hakikat Hakkı". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2017.

Donato, Flora Di. *The Analysis of Legal Cases: A Narrative Approach*. London: Routledge, 2019. https://doi.org/10.4324/9781315223087.

Donnelly, Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Third Edition. Ithaca and London: Cornell University Press, 2013.

Erdölen, Yunus Emre. *AİHM İçtihadı Uyarınca Demokrasiye Geçiş Dönemi Adaletinde Arındırma*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2024.

Erözden, Ozan. *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi*. Birinci Baskı. Ankara: Dost Kitabevi, 2017.

Fine, Gary Alan ve Kent Sandstorm. “damga (stigma)”. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çeviren Zuhal Karagöz, 177-78. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.

———. “sembolik etkileşimcilik (symbolic interactionism)”. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çeviren Metin Cevizci, 789-93. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.

Franke, Katherine M. “Gendered Subjects of Transitional Justice”. *Columbia Journal of Gender and Law* 15, sy 3 (2006): 813-28.

Freeman, Mark ve Priscilla B. Hayner. “Truth-Telling”. İçinde *Reconciliation After Violent Conflict A Handbook*, editör David Bloomfield, Teresa Barnes ve Huyse Luc, 122-39. Sweden: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003.

Gelsthopre, Loraine. “etiketleme kuramı (labeling theory)”. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çeviren Demet Yıldız, 293-94. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.

“Gender, Justice, and Truth Commissions”. The World Bank, Haziran 2006. https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/306291468298154907/gender-justice-and-truth-commissions.

Goldblatt, Beth ve Shiela Meintjes. “A submission to the Truth and Reconciliation Commission”, Mayıs 1996. https://www.justice.gov.za/trc/hrvtrans/submit/gender.htm.

Goldstone, Richard J. ve Estelle A. Dehon. “Engendering Accountability”. *New England Journal of Public Policy* 19, sy 1 (01 Eylül 2003): 121-45.

Gregory, Jeanne. “Sex Discrimination, Work and the Law”. İçinde *Capitalism and the Rule of Law: From Deviancy Theory to Marxism*, editör Bob Fine, Richard Kinsey, John Lea, Sol Picciotto ve Jock Young, 137-50. London: Hutchinson, 1979.

Greiff, Pablo de ve Pablo de Greiff, ed. “Justice and Reparations”. İçinde *The Handbook of Reparations*, 451-77. Oxford University Press, 2006. https://doi.org/10.1093/0199291926.003.0013.

Gülener, Serdar. “Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış”. *Uluslararası Hukuk ve Politika* 8, sy 32 (2012): 43-76. https://doi.org/10.33458/uidergisi.553338.

Gündoğmuş, Rabia. *Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin İlgili Uluslararası Sözleşmeler ve 6284 Sayılı Kanun Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. 1. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Halbwachs, Maurice. *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*. Çeviren Büşra Uçar. 1. Baskı. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2016.

Hartley, Ruth E. “A Developmental View of Female Sex-Role Definition and Identification”. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development* 10, sy 1 (1964): 3-16.

Hayner, Priscilla B. “Fifteen Truth Commissions--1974 to 1994: A Comparative Study”. *Human Rights Quarterly* 16, sy 4 (1994): 597-655. https://doi.org/10.2307/762562.

———. *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. 2. bs. New York: Routledge, 2010. https://doi.org/10.4324/9780203867822.

Henckaerts, Jean-Marie ve Louise Doswald-Beck, ed. “Missing Persons (Rule 117)”. İçinde *Customary International Humanitarian Law: Volume 1: Rules*, 1:421-27. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700.040.

Hirş, Ernst. “Hukuk Bir Bilim Kolu Mudur?” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, sy 1 (01 Mart 1944): 19-61. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000045.

Huberman, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. Çeviren Murat Belge. 13. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Huntington, Samuel P. *Üçüncü Dalga Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*. Çeviren Ergun Özbudun. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

Huyse, Lucien ve Mark Salter, ed. *Traditional Justice and Reconciliation after Violent Conflict: Learning from African Experiences*. Stockholm: International Idea, 2008.

Ilze Olckers. "Gender-Neutral Truth: A Reality Shamefully Distorted". *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, sy 31 (1996): 61-67. https://doi.org/10.2307/4066266.

Karadağ, Esma. "Küreselleşme Çağında Güney Afrika'nın Ubuntu Ruhu". *Africania-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi* 1, sy 2 (Temmuz 2021): 69-79.

Kelsen, Hans. *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*. Çeviren Ertuğrul Uzun. 1. Baskı. Nora Kitap, 2016.

Keyman, Selâhattin. "Hukukun Bilimselliği Üzerine". İçinde *Prof. Dr. Turhan Tûfan Yüce'ye Armağan*, 421-33. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2001. https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/S.Keyman-7.pdf.

Koç, Gizem. *Kolombiya'da Barış İçin Özel Yargı: Geçiş Dönemi Adaleti Kapsamında Bir Analiz*. Birinci Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi, 2024.

Kontacı, A. Ersoy. "Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Dinamikleri". İçinde *Bağlam, Usul, Aktör ve Süreç Yönünden Anayasa Değişiklikleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, editör Ersin Kalaycıoğlu ve Ömer Faruk Gençkaya, 2. Baskı., 99-147. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2024.

Kusafuka, Ayumi. "Truth commissions and gender: A South African case study". *African Journal on Conflict Resolution* 9, sy 2 (2009): 45-68.

Lahai, John Idriss. "'Fused in Combat': Unsettling Gendered Hierarchies and Women's Roles in the Fighting Forces in Sierra Leone's Civil War". *The Australasian Review of African Studies* 33, sy 1 (2012): 34-55.

Lahai, John Idriss ve Nenneh Lahai. "Human Rights Frameworks and Women's Rights in Post-transitional Justice Sierra Leone". İçinde *Gender in Human Rights and Transitional Justice*, editör John Idriss Lahai ve Khanyisela Moyo, 143-74. Cham: Springer International Publishing, 2018. https://doi.org/10.1007/978-3-319-54202-7_6.

Lynette Mpolweni, Nosisi. "The Importance of the Original: Challenges in Interpreting a Xhosa Testimony Before the South African TRC". *Journal of Multicultural Discourses* 3, sy 3 (01 Kasım 2008): 221-32. https://doi.org/10.1080/17447140802372770.

MacKinnon, Catharine A. *Toward A Feminist Theory of the State*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.

Mann, Michael. *İktidarın Tarihi Cilt - I / Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. Çeviren Kolektif. Phoenix Yayınevi, 2013.

McGreal, Chris. "Apartheid Victims Reject Handouts". *The Guardian*, 03 Ocak 2000, blm. World news. https://www.theguardian.com/world/2000/jan/03/chrismcgreal.

Meintjes Sheila. "'Gendered truth'? Legacies of the South African Truth and Reconciliation Commission: views from the field". *African Journal on Conflict Resolution* 9, sy 2 (01 Ocak 2009): 101-12. https://doi.org/10.10520/EJC16350.

Mızrak, Dilan. "'Arjantin'in Kayıp Çocukları' Vakasının Hakikat Hakkı Çerçevesinde İncelenmesi". *Ankara Barosu Dergisi* 77, sy 1 (15 Nisan 2019): 361-96. https://doi.org/10.30915/abd.557394.

Mies, Maria. “Social Origins of the Sexual Divisions of Labour”. İçinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof, 67-95. London: Zed Books, 1988.

Moon, Claire. “Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice”. *International Journal for the Semiotics of Law* 17, sy 2 (01 Haziran 2004): 185-97. https://doi.org/10.1023/B:SELA.0000033621.10045.dd.

Muratoğlu, Cansu. *Geçmişle Yüzleşme, İmkânlar ve İmkânsızlıklar*. 1. Basım. İstanbul: Zoe Kitap, 2019.

Naqvi, Yasmin. “The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction?” *International Review of the Red Cross* 88, sy 862 (Haziran 2006): 245-73. https://doi.org/10.1017/S1816383106000518.

Neutwirth, Jessica. “Women and Peace and Security: The Implementation of U.N. Security Council Resolution 1325 Special Topic: Gender and War: Commentaries”. *Duke Journal of Gender Law & Policy* 9 (2002): 253-60.

Ní Aoláin, Fionnuala. “Political Violence and Gender in Times of Transition”. *Columbia Journal of Gender & Law*, sy 15 (01 Ocak 2006): 829-49.

Ní Aoláin, Fionnuala ve Michael Hamilton. “Gender and the Rule of Law in Transitional Societies”. SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY, 11 Mart 2009. https://doi.org/10.2139/ssrn.1357727.

Ní Aoláin, Fionnuala ve Catherine Turner. “Gender, Truth & Transition”. *UCLA Journal of Gender and Law* 16, sy 2 (2007). https://doi.org/10.5070/L3162017804.

Noorloos, Marloes van. “A Critical Reflection on the Right to the Truth about Gross Human Rights Violations”. *Human Rights Law Review* 21, sy 4 (01 Aralık 2021): 874-98. https://doi.org/10.1093/hrlr/ngab018.

Nora, Pierre. “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”. *Representations*, sy 26 (1989): 7-24. https://doi.org/10.2307/2928520.

Oakley, Ann. *Sex, Gender and Society*. England: New Society, 1985.

Odyakmaz, Zehra. Tarih İçinde Cenevre Sözleşmeleri. Ankara: Yetkin Yayınları, 2001.

O’neill, Kevin Lewis. “Writing Guatemala’s genocide: truth and reconciliation commission reports and Christianity”. *Journal of Genocide Research* 7, sy 3 (01 Eylül 2005): 331-49. https://doi.org/10.1080/14623520500190314.

Özkazanç, Alev. “Geçmişle Yüzleşme ve Türkiye”. *İnsan Haklar İçin Diyalog Dergisi*, Ekim 2010.

Parr, Connal. “Drama as Truth Commission: Reconciliation and Dealing with the Past in South African and Irish Theatre”. *Interventions* 23, sy 1 (02 Ocak 2021): 98-119. https://doi.org/10.1080/1369801X.2020.1813611.

Posel, Deborah. “The TRC Report: What Kind of History? What Kind of Truth?” University of the Witwatersrand, 1999. https://www.academia.edu/1012474/The_TRC_Report_What_kind_of_history_What_kind_of_Truth.

“Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights on the Rights of Women in Africa”. African Union, 01 Temmuz 2003. https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa.

Rapley, Mark ve Susan Hansen. “toplumsallaşma (socialization)”. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, çeviren Ozan Soybakış, 933-35. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.

Renan, Ernest. *Ulus Nedir?* Çeviren Gökçe Yavaş. Birinci Basım. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.

Romany, Celina. “Women as Aliens: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law”. *Harvard Human Rights Journal* 6 (1993): 87-126.

Ross, Ellen ve Rayna Rapp. “Sex and Society: A Research Note from Social History and Anthropology”. *Comparative Studies in Society and History* 23, sy 1 (1981): 51-72.

Ross, Fiona. *Bearing Witness: Women and the Truth and Reconciliation Commission in South Africa*, 2003.

———. “Speech and Silence: Women’s Testimony in the First Five Weeks of Public Hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission”. İçinde *Remaking a World Violence, Social Suffering, and Recovery*, editör Veena Das, Arthur Kleinman, Margaret Lock, Mamphela Ramphele ve Pamela Reynolds, 1. bs, 250-80. University of California Press, 2001. https://doi.org/10.2307/jj.8501074.10.

Rousseau, Jean-Jacques. *Émile ya da Eğitim Üzerine*. Çeviren Yaşar Avunç. VIII. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Sarat, Austin ve Thomas R. Kearns. “Writing History and Registering Memory in Legal Decisions and Legal Practices”. İçinde *History, Memory, and the Law*, editör Austin Sarat ve Thomas R. Kearns, 1-24. University of Michigan Press, 1999. http://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.16029.4.

Schlink, Bernard. *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*. Ankara: Dost Kitabevi, 2012.

Sellers, Patricia Viseur ve Kaoru Okuizumi. “Intentional Prosecution of Sexual Assaults Symposium: Prosecuting International Crime: An Inside View”. *Transnational Law & Contemporary Problems* 7, sy 1 (1997): 45-80.

Shue, Henry. *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*. 40th Anniversary Edition. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2020.

Somers, Margaret R. "The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach". *Theory and Society* 23, sy 5 (1994): 605-49.

Stanley, Elizabeth. "What Next? The Aftermath of Organised Truth Telling". *Race & Class* 44, sy 1 (01 Temmuz 2002): 1-15. https://doi.org/10.1177/0306396802441002.

Tarhanlı, Turgut. "Geçmişle Hesaplaşma Bağlamında Onarıcı Adalet Yaklaşımının Katkısı". İçinde *Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye: Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?*, Birinci Baskı., 39-46. İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2007. https://tr.boell.org/sites/default/files/gecmislehesaplasma_kitap.pdf.

Tatián, Diego. "¿Fundar una Comunidad Después del Crimen?" Çeviren Cemal Bâli Akal. *MEF Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, sy 2 (Aralık 2022): 409-28.

Taylor, Julie. "Body Memories: Aide-Memoires and Collective Amnesia in the Wake of the Argentine Terror". İçinde *Body Politics: Disease, Desire, And The Family*, kitap editörü Michael Ryan ve Avery Gordon, 192-203, 1st ed. Colorado: Westview Press, 1994.

Toit, André Du. "The Moral Foundations of the South African TRC: Truth as Acknowledgment and Justice as Recognition". İçinde *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions*, editör Robert I. Rotberg ve Dennis Thompson, 122-40. Princeton: Princeton University Press, 2000. https://doi.org/doi:10.1515/9781400832033-007.

Traverso, Enzo. *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*. Çeviren Işık Ergüden. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Trouillot, Michel Rolph. *Geçmişi Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*. Çeviren Sezai Ozan Zeybek. 1. Baskı. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.

Uçarlar, Nesrin ve DİSA. *Hiçbir Şey Yerinde Değil Çatışma Sonrası Süreçte Adalet ve Geçmişle Yüzleşme Talepleri*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Uygur, Gülriz. "Yargılamada Karşılığını Bulmayan Anlatılar Karşılığı Bulunamayan Anlatılar". İçinde *Hukukta Anlatı - Hukukun Anlatısı*, editör Gülriz Uygur ve Zeynep İspir, Birinci Baskı., 41-70. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Uzun, Ertuğrul. "Hukuku Anlatı Olarak Görmek, Hukukta Anlatıyı Görmek". İçinde *Hukukta Anlatı - Hukukun Anlatısı*, editör Gülriz Uygur ve Zeynep İspir, Birinci Baskı., 25-40. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

V. Krichmann, Julius Hermann. "İlim Olmak Bakımından Hukukun Değersizliği". Çeviren Coşkun Üçok. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, sy 1 (Mart 1949): 181-212. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000135.

Valji, Nahla. "A Window of Opportunity: Making Transitional Justice Work for Women". UN Women, Ekim 2012. https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/10/WPSsourcebook-06B-TransitionalJusticeWork4Women-en.pdf.

Verdoolaege, Annelies. "Dealing with a traumatic past: the victim hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission and their reconciliation discourse". *Critical Discourse Studies* 6, sy 4 (01 Kasım 2009): 297-309. https://doi.org/10.1080/17405900903181135.

Walker, Margaret Urban. "Restorative Justice and Reparations". *Journal of Social Philosophy* 37, sy 3 (2006): 377-95. https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2006.00343.x.

"War-Related Sexual Violence in Sierra Leone: A Population-Based Assessment". United States of America: Physicians for Human Rights, 2002. https://phr.org/wp-content/uploads/2002/06/sierra-leone-sexual-violence-2002.pdf.

Weber, Max. "'Objectivity' in Social Science and Social Policy". İçinde *The Methodology of the Social Sciences*, düzenleyen & çeviren by Edward A. Shils ve Henry A. Finch, 49-112. Glencoe, Illinois: The Free Pess, 1949.

"'We'll Kill You If You Cry" Sexual Violence in the Sierra Leone Conflict". Human Rights Watch, Ocak 2003. https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/sierleon0103.pdf.

Werlhof, Claudia von. "On the Concept of Nature and Society in Capitalism". İçinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof, 96-112. London: Zed Books, 1988.

———. "The Proletarian is Dead: Long Live the Housewife!" İçinde *Women: The Last Colony*, kitap editörü Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Claudia von Werlhof, 168-81. London: Zed Books, 1988.

Wilson, Richard A. "Reconciliation Through Truth?" İçinde *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*, editör Richard A. Wilson, 97-122. Cambridge Studies in Law and Society. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. https://doi.org/10.1017/CBO9780511522291.008.

Yılmaz Eren, Esra. *BM Özel Prosedürlerinin İnsan Haklarının Korunmasındaki Yeri ve Önemi*. 1. Baskı. İstanbul: Adalet Yayınevi, 2023.

Zalaquett, Jose. "Balancing Ethical Imperatives and Political Constraints: The Dilemma of New Democracies Confronting Past Human Rights Violations". *UC Law Journal* 43, sy 6 (01 Ocak 1992): 1425.

Zearfoss, Sarah C. “Note, The Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: Radical, Reasonable, or Reactionary?” *Michigan Journal of International Law* 12, sy 4 (1991): 903-42.

II. Birleşmiş Milletler Eserleri

“A/75/174: The gender perspective in transitional justice processes”. UN General Assembly, 17 Temmuz 2020. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F75%2F174&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

“A/CONF.177/20: Beijing Declaration and Platform for Action”. UN General Assembly, 15 Eylül 1995. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.177_20.pdf.

“Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the establishment of a Special Court for Sierra Leone”, 16 Ocak 2002. https://www.rscsl.org/Documents/scsl-agreement.pdf.

“A/HRC/5/7: Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights: Right to the truth”. UN Human Rights Council, 07 Haziran 2007. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g07/129/48/pdf/g0712948.pdf.

“A/HRC/12/19: Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights: Right to the truth”. UN Human Rights Council, 21 Ağustos 2009. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g09/150/89/pdf/g0915089.pdf.

“A/HRC/15/33: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Right to the truth”. UN Human Rights Council, 28 Ekim 2009. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g10/151/73/pdf/g1015173.pdf.

“A/HRC/21/46: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff”. UN Human Rights Council, 09 Ağustos 2012. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g12/158/58/pdf/g1215858.pdf.

“A/HRC/24/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff”. UN Human Rights Council, 28 Ağustos 2013. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g13/165/05/pdf/g1316505.pdf.

“A/HRC/27/56: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff”. UN Human Rights Council, 27 Ağustos 2014. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g14/148/98/pdf/g1414898.pdf.

“A/HRC/30/42: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff”. UN Human Rights Council, 07 Eylül 2015. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/202/04/pdf/g1520204.pdf.

“A/HRC/34/62: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff”. UN Human Rights Council, 27 Aralık 2016. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g16/441/89/pdf/g1644189.pdf.

“A/HRC/36/50: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence”. UN Human Rights Council, 21 Ağustos 2017. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/243/19/pdf/g1724319.pdf.

"A/HRC/36/50/Add.1: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence on his global study on transitional justice". UN Human Rights Council, 07 Ağustos 2017. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/233/98/pdf/g1723398.pdf.

"A/HRC/37/65: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non recurrence and the Special Adviser to the Secretary-General on the Prevention of Genocide". UN Human Rights Council, 06 Haziran 2018. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g18/170/58/pdf/g1817058.pdf.

"A/HRC/42/45: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence". UN Human Rights Council, 11 Temmuz 2019. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g19/213/93/pdf/g1921393.pdf.

"A/HRC/45/45: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence". UN General Assembly, 09 Temmuz 2020. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F45%2F45&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

"A/RES/33/173: Disappeared persons". UN General Assembly, 20 Aralık 1978. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/361/91/pdf/nr036191.pdf.

"A/RES/40/145: Situation of human rights and fundamental freedoms in Chile". UN General Assembly, 13 Aralık 1985. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/478/52/pdf/nr047852.pdf.

"A/RES/45/165: Question of enforced or involuntary disappearances". UN General Assembly, 18 Aralık 1990. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/565/54/img/nr056554.pdf.

"A/RES/47/132: Question of enforced or involuntary disappearances". UN General Assembly, 18 Aralık 1992. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/024/99/img/nr002499.pdf.

"A/RES/47/133: Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance". UN General Assembly, 18 Aralık 1992. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F47%2F133&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

"A/RES/48/149: Situation of human rights in El Salvador". UN General Assembly, 20 Aralık 1993. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/712/33/img/nr071233.pdf.

"A/RES/57/105: Assistance for humanitarian relief, rehabilitation and development for Timor-Leste". UN General Assembly, 13 Şubat 2003. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/544/80/pdf/n0254480.pdf.

"A/RES/57/161: United Nations Verification Mission in Guatemala". UN General Assembly, 28 Ocak 2003. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/548/77/pdf/n0254877.pdf.

"A/RES/60/147: Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law". UN General Assembly, 21 Mart 2006. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf.

"A/RES/61/177: International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance". UN General Assembly, 12 Ocak 2007. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F61%2F177&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

"A/RES/65/196: Proclamation of 24 March as the International Day for the Right to the Truth concerning Gross Human Rights Violations and for the Dignity of Victims". UN General Assembly, 23 Haziran 2010. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/524/30/pdf/n1052430.pdf.

"A/RES/68/165: Right to the truth". UN General Assembly, 21 Ocak 2014. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/449/35/pdf/n1344935.pdf.

"A/RES/3220(XXIX): Assistance and co-operation in accounting for persons who are missing or dead in armed conflicts". UN General Assembly, 06 Kasım 1974. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/738/22/pdf/nr073822.pdf.

"A/HRC/48/60: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence". UN Human Rights Council, 09 Temmuz 2021. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g21/176/75/pdf/g2117675.pdf.

"A/HRC/51/34: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli". UN Human Rights Council, 12 Temmuz 2022. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/404/91/pdf/g2240491.pdf.

"A/HRC/54/24: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli". UN Human Rights Council, 10 Temmuz 2023. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g23/126/71/pdf/g2312671.pdf.

"A/HRC/DEC/2/105: Right to the truth". UN Human Rights Council, 27 Kasım 2006. https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A%2FHRC%2FDEC%2F2%2F105.

"A/HRC/RES/9/11: Right to the truth". UN Human Rights Council, 24 Eylül 2008. https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/9/11.

“A/HRC/RES/12/12: Right to the truth”. UN Human Rights Council, 12 Ekim 2009. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g09/165/99/pdf/g0916599.pdf.

“A/HRC/RES/14/7: Proclamation of 24 March as the International Day for the Right to the Truth concerning Gross Human Rights Violations and for the Dignity of Victims”. UN Human Rights Council, 23 Haziran 2010. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g10/145/76/pdf/g1014576.pdf.

“A/HRC/RES/18/7: Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non recurrence”. UN Human Rights Council, 13 Ekim 2011. https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g11/166/33/pdf/g1116633.pdf.

“E/CN.4/1986/22: Final Report on the Situation of Human Rights in El Salvador Submitted to the Commission on Human Rights by José Antonio Pastor Ridruejo in Fulfilment of the Mandate Conferred under Commission Resolution 1985/53.” UN Economic and Social Council, 03 Şubat 1986. https://digitallibrary.un.org/record/115938?ln=ru&v=pdf.

“E/CN.4/1998/53/Add.2: Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39: Addendum: Guiding Principles on Internal Displacement”. UN Commission on Human Rights, 11 Şubat 1998. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g98/104/93/pdf/g9810493.pdf.

“E/CN.4/2005/102/Add.1: Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity”. UN Economic and Social Council, 08 Şubat 2005. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=E%2FCN.4%2F2005%2F102%2FAdd.1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

"E/CN.4/2006/91: Study on the right to the truth: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights". UN Commission on Human Rights, 08 Şubat 2006. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g06/106/56/pdf/g0610656.pdf.

"E/CN.4/Sub.2/1993/8: Study concerning the right to restitution, compensation and rehabilitation for victims of gross violations of human rights and fundamental freedoms Final report submitted by Mr. Theo van Boven, Special Rapporteur". UN Commission on Human Rights, 02 Temmuz 1993. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g93/141/58/pdf/g9314158.pdf.

"E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1: Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political): Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119". UN Commission on Human Rights, 02 Ekim 1997. https://digitallibrary.un.org/record/245520?ln=en&v=pdf.

"ECOSOC at a Glance | Economic and Social Council". Erişim 14 Kasım 2024. https://ecosoc.un.org/en/about-us.

OHCHR. "High Commissioner". Erişim 01 Mart 2025. https://www.ohchr.org/en/about-us/high-commissioner.

"S/RES/827: Resolution 827". UN Security Council, 25 Mayıs 1993. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2FRES%2F827(1993)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

"S/RES/955: Resolution 955". UN Security Council, 08 Kasım 1994. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2Fres%2F955(1994)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

"S/RES/1315 (2000): Resolution 1315 (2000)". UN Security Council, 14 Ağustos 2000. https://docs.un.org/S/RES/1315(2000).

"S/RES/1325: Resolution 1325". UN Security Council, 31 Ekim 2000. https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2Fres%2F1325(2000)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.

"The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016) the Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions". New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2017. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf.

United Nations Treaty Collection. "IV. 8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women". Erişim 03 Mart 2025. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=_en.

III. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları Eserleri

An Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission (TRC) of Liberia (2005). https://www.trcofliberia.org/resources/documents/trc-act.pdf.

Betancur, Belisario, Chairman Reinaldo, Figueredo Planchart ve Thomas Buergenthal. "From Madness to Hope: the 12-year war in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador The Commission on the Truth for El Salvador", 01 Ocak 1993, 1-203.

Kenneth Manana (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 29 Ekim 1996).

Lephina Zodwa Thobela, No. JB02621 (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Women's Hearing 29 Temmuz 1997).

Lucas Baba Sikwepere, No. CT/00508 (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 25 Nisan 1996).

Manzala Dingumhlaba (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 25 Mart 1997).

Nomakhosazana Gladys Papu, No. EC1995/97CCK (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 12 Mayıs 1997).

Nonceba Zokwe, No. EC0018/96 - EAST LONDON (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 17 Nisan 1996).

Nozibonelo Maria Mxathule, No. JB01840/03NW (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 29 Temmuz 1997).

"Peace Agreement between the Governement of Sierra Leone and the Revolutionary United Front", 07 Temmuz 1999. https://docs.un.org/S/RES/1315(2000).

"Press Release: Prosecutor Welcomes Arraignment of RUF and AFRC Indictees on Charges Related to Forced Marriage". Special Court for Sierra Leone The Office of the Prosecutor, 17 Mayıs 2004. https://www.rscsl.org/Documents/Press/OTP/prosecutor-051704.pdf.

"Press Release: Statement of the Prosecutor on International Women's Day". Special Court for Sierra Leone The Office of the Prosecutor, 08 Mart 2005. https://s3.eu-west-1.amazonaws.com/rscsl.org/Documents/Press/OTP/prosecutor-030805.pdf.

Promotion of National Unity and Reconciliation Act, 34 § (1995). https://www.gov.za/documents/promotion-national-unity-and-reconciliation-act.

SAPA. "Women Tells Truth Body of Sexual Abuse". 24 Haziran 1996. https://www.justice.gov.za/trc/media/1996/9606/s960624c.htm.

Sheila Masote, No. JB04279/01 GTSOW (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Women's Hearing 28 Temmuz 1997).

The Truth and Reconciliation Commission Act (2000). https://www.sierraleonetrc.org/downloads/legalresources/trc_act_2000.pdf.

Truth and Reconciliation Commission, ed. *Witness to Truth: Volume 2: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*. Accra: GPL Press, 2004.

———, ed. *Witness to Truth: Volume 3B: Report of the Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*. Accra: GPL Press, 2004.

"Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Five". Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998. https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume5.pdf.

"Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Four". Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998. https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%204.pdf.

"Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume One". Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998. https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf.

"Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Seven Part One". Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998. https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/victims_main_vol7.pdf.

"Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report - Volume Three". Truth and Reconciliation Commission, 29 Ekim 1998. https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%203.pdf.

Yvonne Khutwane, No. CT/00530 (Truth and Reconciliation Commission Human Rights Violations Victim Hearings 24 Haziran 1996).

IV. Uluslararası Kızılhaç Komitesi Eserleri

"Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field", 12 Ağustos 1949. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries.

"Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea", 12 Ağustos 1949. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries.

"Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War", 12 Ağustos 1949. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949.

"Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War", 12 Ağustos 1949. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949.

How does law protect in war? "Red Lion and Sun". Erişim 26 Şubat 2025. https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/red-lion-and-sun.

"Our Mandate and Mission | ICRC", 17 Aralık 2023. https://www.icrc.org/en/our-mandate-and-mission.

"Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)", 08 Haziran 1977. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977?activeTab=.

"Resolutions of the XXIVth International Conference of the Red Cross", 1981. https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400021549a.pdf.

"The Geneva Conventions and Their Commentaries | ICRC", 30 Ocak 2024. https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries.

"The International Red Cross and Red Crescent Movement | ICRC", 17 Aralık 2023. https://www.icrc.org/en/about-international-red-cross-and-red-crescent-movement.

"Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures". New York: International Center for Transitional Justice, Temmuz 2006. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Commissions-Gender-2006-English_0.pdf.

V. Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi Eserleri

Case of Anzualdo Castro v. Peru (Preliminary Objection, Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 22 Eylül 2009).

Case of Myrna Mack Chang v. Guatemala (Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 25 Kasım 2003).

Case of the Gómez-Paquiyauri Brothers v. Peru (Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 08 Temmuz 2004).

Case of Tibi v. Ecuador (Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 09 Temmuz 2004).

Case of Trujillo-Oroza v. Bolivia (Reparations and Costs) (Inter-Am.Ct.H.R. 27 Şubat 2002).

Case of Velásquez-Rodríguez v. Honduras (Merits) (Inter-Am.Ct.H.R. 29 Temmuz 1998).

Inter-American Court of Human Rights - What is the I/A Court H.R.? "Inter-American Court of Human Rights - What is the I/A Court H.R.?" Erişim 18 Kasım 2024. http://www.corteidh.or.cr.

ÖZET

Çalışma, geçmişle hesaplaşmanın bir aracı olan hakikat komisyonlarının faaliyetlerinde toplumsal cinsiyet anlatısının nasıl inşa edildiği sorusunu ele almaktadır. Birinci bölümde hakikat komisyonların anlatı yaklaşımıyla ilişkisi kurulmakta, hakikat taleplerinin bir hak olarak görünüm kazanmasıyla da birlikte, ceza mahkemeleri gibi geleneksel hukuki araçların aksine komisyonların mağdur anlatılarına alan sunduğu öne sürülmektedir.

İkinci bölümde bir anlatı olarak toplumsal cinsiyet kavramı üzerinde durulmakta ve hakikat süreçlerinin toplumsal cinsiyet perspektifini kazanmasının hukuki altyapısı incelenmektedir. Buradaki ana temalar; savaş dönemini ele alan insancıl hukuk, barışa geçişi ele alan barış inşa süreçleri ve geçmişle hesaplaşmanın aracı olan hakikat komisyonlarının toplumsal cinsiyet kavramını benimsemeleridir. Bu bölüm, toplumsal cinsiyet anlatılarının, hakikat komisyonlarındaki görünüm biçimine ilişkin kuramsal bir tartışma ve somut bir öneriler dizisiyle son bulur.

Üçüncü bölümde Güney Afrika ve Sierra Leone hakikat ve uzlaşma komisyonlarının toplumsal cinsiyet anlatılarına alan açma iddialarını uygulamada ne ölçüde yerine getirebildikleri değerlendirilmektedir. Her iki komisyon bakımından da ölçüt, teşekkül aşaması ile süreç ve sonuç faaliyetlerinde toplumsal cinsiyet perspektifinin benimsenme biçimidir. Güney Afrika komisyonu, daha teşekkül aşamasında yetki alanının tanımlanmasından başlayarak nihai raporun içindeki temsile dek toplumsal cinsiyet meselelerini çarpık bir biçimde yansıtmıştır. Bu da açığa çıkarma iddiasını taşıdığı hakikatin, ancak bir kısmıyla ilgilenebildiğini gösterir. Sierra Leone komisyonu ise daha kapsayıcı bir yetki alanı tanımı, toplumsal cinsiyete dayalı ihlallerle ilgilenmeye elverişli özel usulleri ve nihai raporundaki detaylı önerileriyle bu konuda çok daha başarılı bir örnek teşkil eder. Şüphesiz iki komisyon da bütünüyle başarılı veya başarısız

görülemez; ancak toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı benimsediklerinde, hakikatin biraz daha açığa çıkarılmasına katkı sundukları açıktır.

Anahtar Kelimeler: Hakikat hakkı, hakikat komisyonları, toplumsal cinsiyet, anlatı, geçmişle hesaplaşma.

ABSTRACT

The study addresses the question of how gender narratives are constructed in the activities of truth commissions as a means of coming to terms with the past. In the first section, the relationship between truth commissions and the narrative approach is established, and with the emergence of truth claims as a right, it is argued that, unlike traditional legal instruments such as criminal courts, commissions offer space for victim narratives.

The second section focuses on the concept of gender as a narrative and examines the legal infrastructure for truth processes to gain a gender perspective. The main themes here are the adoption of the concept of gender by humanitarian law dealing with wartime, peacebuilding processes dealing with the transition to peace, and truth commissions as a means of coming to terms with the past. The chapter concludes with a theoretical discussion and a set of concrete recommendations on how gender narratives appear in truth commissions.

The third section assesses the extent to which the South African and Sierra Leonean truth and reconciliation commissions have in practice lived up to their claims to create space for gender narratives. For both commissions, the benchmark is the extent to which a gender perspective is adopted at the formative stage and in their process and outcome activities. The South African commission reflected gender issues in a distorted manner, from the definition of its mandate at its constitutional stage to the representation in the final report. This means that it was only able to deal with a fraction of the truth it claimed to uncover. The Sierra Leone commission, on the other hand, is a much more successful example, with a more inclusive mandate, specific procedures to deal with gender-based violations, and detailed recommendations in its final report. Neither commission can be seen as a complete success or failure, but it is clear that by adopting a gender-sensitive approach, they have contributed to further uncovering the truth.

Key Words: The right to truth, truth commissions, gender, narrative, coming to terms with the past.